

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

MÁJUS

Alkotmány és alkotmányfejlesztés
A magyarság a középkori Erdélyben
Balkáni kérdések
Magyarország népmozgalma 1942-ben

CSEKEY ISTVÁN
MÁLYUSZ ELEMÉR
VITA SÁNDOR
BARÁT JENŐ

MAGYAR FIGYELŐ

Jakab Elek az erdélyi unióról – A kolozsvári egyetemi ifjúság finn kiállítására – A Pásztortűz szerkesztőjének felelőssége – Jelek és változások

SZEMLE

Szöllősy András: Magyar zeneírás

VIII. ÉVFOLYAM



KOLOZSVÁR 1943

HITEL

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

SZERKESZTIK:

ALBRECHT DEZSŐ, KÉKI BÉLA, VENCZEL JÓZSEF, VITA SÁNDOR

Megjelenik havonta négy ív terjedelemben. – Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Kolozsvár, Mátyás király-tér 5. szám, I. emelet. – Telefonszám: 20–83.

Póstacsekk száma: 72.809.

ELŐFIZETÉSI ÁRA:

Egy évre 12 Pengő. Egyes szám 1 Pengő.

TARTALOM

CSEKEY ISTVÁN: Alkotmány és alkotmányfejlesztés	257
MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyarság a középkori Erdélyben	267
VITA SÁNDOR: Balkáni kérdések	290
BARÁT JENŐ: Magyarország népmozgalma 1942-ben	303

MAGYAR FIGYELŐ:

JAKAB ELEK az erdélyi unióról	306
VITÉZ TIBA ISTVÁN: A kolozsvári egyetemi ifjúság finn kiállítása	307
RÉTHY ANDOR: A Pásztortűz szerkesztőjének felelőssége	309
ZATHURECZKY GYULA: Jelek és változások	312

SZEMLE:

SZÖLLŐSY ANDRÁS: Magyar zeneírás	315
----------------------------------	-----

Szerkesztő
KÉKI BÉLA

Helyettes szerkesztő
KISS JENŐ

Lapunk címfejét Széchenyi *Hitel*ének 1830. évi első kiadása címbetűi után készítettük.

FELELŐS SZERKESZTŐ ÉS KIADÓ: ALBRECHT DEZSŐ

A SZÜLŐFÖLD

Én már a derengésben kiválasztottam a többi közül egy fát, amely ősréginek tetszik. A föld, amelybe ültették valamikor, az a megpróbált öreg föld, melynek szülőföld a neve. Amelyen és amelyért őseink vére folyt és apáink verejtéke folyt. Amelyen ringott a bölcsőnk; amelynek hátán meghallottuk az édes anyanyelv első szavát s amelyen játszottunk, hogy: »Bujj, bujj zöld ág, zöld levelecske...« Ezen a földön mentünk-jöttünk könyvekkel a táskában, vagy a tarisznyában; öröm és gond között ezen botladoztunk oda és vissza, körbe, vagy előre; a nagy változás idején ezt a földet néztük csüggetegen, ki erőt és biztatást nyújtott akkor is nekünk. Hűségesek voltunk hozzá, ehhez a földhöz, mely bánatban is anyaföld, mint ahogy az volt örömben; s amely mégis az egyetlen, aki pusztán, egymagában és gazda nélkül jelenti nekünk a szót: Haza!

Igen, itt áll és ebben gyökeredzik az ősrégi fa, a Magyar Fa. Sok féreg rágta gyökerét, de valahogy kiheverte mindig a férgeket a gyökér. S valahogy ma is táplálja a törzset, mely kenyérszínben áll, történelmi viharoknak beforradott jegyeivel és a vágások nyílt sebeivel. Az időknek és a csüggedőknek baljóslatai közben szinte egyetlen menedék ez a törzs, melynek megszabdalt kérge alatt az egészség nedvei keringenek. Odvaiban mesék és balladák tanyáznak, miket tudós kutatók fűrkésznek elé. Rengeteg ágai szeszélyesen hajladoznak: csupa egyéniség, kicsi és nagy. Szellő idején ezer változatban szólnak a világról s néha a törzsről, de a viharban könnyen tördösnek, mint általában az ágak.

Természet törvénye, hogy a fa mindig vessen rügyeket, amíg jó a gyökér, erős a törzs és hűségesek az ágak. De amit a természet nyújt, embernek kell azt gondozni, ha akarjuk az éltető gyümölcsöt.

Vajjon kérdezhetem, hogy akarjuk-e?

Azt hiszem, hogy ezt a végső kérdést, ezen a nyelven, nem szabad feltenni, hanem a kérdés helyett inkább a madár fiait kell tolmácsolnom, akik az ősrégi fa lombozata között nyugosznak fészkeikben. Mit mondanak ők, akik régi és hosszas tanítás után egyszerűen, szabadon és igazán szólnak?

Azt mondják, hogy amiről beszéltem, a föld: az az erdélyi föld; s azt mondják, hogy a gyökér, amelyről szólottam: az a történelem. S a törzs, amelyet magyaráztam: az a magyar Nép; az ágazat pedig a törzs fölött maga az örökös, tanult értelmiség; s az ifjúság a rügy.

Együtt a nemzet.

Szeretjük a földet, mely védi és élteti a gyökeret. Erőt és védelmet kérünk a törzstől; örökösést és fényt a lombozattól, s gyümölcsöt a rügytől.

(*Tamási Áron: Virrasztás. 364–365. l.*)

E S Z Á M M U N K A T Á R S A I

*Barát Jenő, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai osztályának titkára * Csekey István dr., a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem ny. r. tanára * Mályusz Elemér dr., a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem ny. r. tanára * Réthy Andor, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tisztviselője * Szöllősy András, zeneíró, Kolozsvár, * vitéz Tiba István, egyetemi hallgató, Kolozsvár * Vita Sándor, országgyűlési képviselő * Zathureczky Gyula, az Ellenzék felelősszerkesztője*

A HITEL ELŐFIZETÉSI DÍJA 1943. ÉVRE 12 PENGŐ

Amint azt a múlt számainkban is jeleztük, a Hitel az 1943. évben 12 alkalommal jelenik meg s ennek megfelelően az előfizetési díj is a múlt évi 9.– pengővel szemben 12.– Pengő. Tisztelettel kérjük kedves Előfizetőinket, hogy az előfizetési díj beküldésénél ezt a változást szíveskedjenek tekintetbe venni. Amennyiben az 1943. évi előfizetésre 9 pengőt küldöttek volna be tévesen, úgy ez összeg szíves kiegészítését kérjük.

A HITEL ÚJABB KÜLÖNLENYOMATAI

Venczel József dr.: Erdély és az erdélyi román földreform.

Molter Péter: Falukutatás Bálványosváralján.

Albrecht Dezső: Magyarság a változásban.

Tamási Áron: Erdélyi jelentés a magyar szellem küzködéseiről.

László Dezső: Korszerű magyarság.

Venczel József dr.: A székely népfelcsesleg.

Szabó István dr.: Az asszimiláció a magyarság történetében.

Zathureczky Gyula: Magyar politika Európában.

Tamás Lajos dr.: A román nép és nyelv kialakulása.

Mártonyi János dr.: Közigazgatásunk reformja.

Szabó T. Attila dr.: A románok újabbkori erdélyi betelepülése.

Ifj.Boér Elek dr.: Nagy tér-gazdaság.

László Gyula dr.: A magyar östörténelem régészetéről.

Makkai László dr.: Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása.

Erdői Ferenc: Parasztságunk legújabb alakulása.

Zathureczky Gyula: A magyar szellem forradalma.

Malán Mihály: A szláv veszedelem.

Bónis György dr.: Magyar törvény – magyar lélek.

Mikó Imre dr.: Kormányzó és kormányzóhelyettes.

Balogh Jolán dr.: Kolozsvár régi lakói.

vitéz Rajty Tivadar dr.: Munkabérendszerek.

Gagybátori E. László: Kodály Zoltán és kórusai.

László Gyula: A honfoglaló magyarság lelkialkatáról.

Bíró József dr.: Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után.

Venczel József dr.: Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában.

Bárdossy László: Két világ között.

Palotás Zoltán: A geopolitika mint államtudomány.

H I T E L

NEMZETPOLITIKAI SZEMLE

1943. MÁJUS

VIII. ÉVF. 5.

SZÁM

ALKOTMÁNY ÉS ALKOTMÁNYFEJLESZTÉS

I.

MAGYARORSZÁG Európa egyik legrégebbi államalakulata. 1896-ban ünnepelte fennállásának ezredik esztendejét. Mai helyét a IX. században foglalta el, de csak az 1000. évben alakult királysággá, és az ma is, bár a királyi trón nincs betöltve. Régiségre, eltekintve a skandináv országoktól (Dániát is ideszámítva), csupán az angol, a francia és a német állam előzte meg, ha Anglia keletkezését a wessexi királyságnak az angolszász heptarchiából való kiemelkedésétől számítjuk (a IX. század első fele); a másik kettőt pedig a Frank Birodalomnak a 843. évi verduni szerződéssel történt megosztásától.

A Kárpátok 1500 km hosszú félköríves várfala övezte Közép-Dunamedence olyan *geopolitikai egység*, hogy valósággal maga a természet jelölte ki egységes államalakulás színteréül. Aligha van még valamely állam a mély lapály és az erős hegykeret előnyeivel jobban megáldva, mint Magyarország. E természetes tulajdonságokhoz járult a keleti (ma orosz) pusztavidékről ideköltözött magyarság államalkotó ereje, politikai tehetsége és uralkodási képessége. Az eredetileg két etnikumból: finnugor és török törzsekből keletkezett magyarság a Volga és a Fekete-tenger tájain századokig más népek szövetségében élt. Ezek a lovas-nomád szövetségek vagy birodalmak csak politikai egységre törekedtek. Nemzeti egységük nem volt, úgyhogy az uralmuk alatt lévő népek belső szerkezetüket, kormányzási módjukat, nyelvüket, ösműveltségüket, azaz népi egyéniségüket megtarthatták. A magyarságnak fentebb említett földrajzilag egysége területen való megtelepedéséből keletkezett azon a kelet-középeurópai tájon, amelyet *Kjellén*, a svéd állambölcsész, kritikus zónának nevezett, az ezeresztendős magyar állam: Európának mind a határok, mind a politikai uralom szempontjából egyik legállandóbb és legszilárdabb államalakulata.

A Kárpátok övezte Közép-Dunamedencébe hajdan beköltöző magyarság főként a régi Pannonia területén és az alföldi részekben helyezkedett el és ennél az elhelyezkedésénél, valamint népi és politikai erejénél fogva központilag tudott uralkodni a jobbra erdők s hegyek borította peremtájakon is. Az itt talált, politikailag alacsonyabb fokú szervezetben élő, kis népek javarészét felszívta magába, úgyhogy a középkor végén, Corvin Mátyás nemzeti királysága idején (1458–1490) az ország lakosainak száma körülbelül

négymillió (ugyanannyi, mint Angliáé, vagy amennyi német élt akkoriban a földön), és ennek mintegy 80%-a magyar volt. Minden olyan kísérlet, amely a Kárpátmedencében a peremvidékről vagy épenséggel a természetes határokon túlról akart politikailag uralkodni, előbb-utóbb megghiúsult. Így omlott össze a XVII. század végén, illetőleg a XVIII. század elején a csaknem százötven éves török uralom, amely csakis nagyobb erejének köszönhette hosszú voltát. A magyarság ugyanis 1526-ban Mohácsnál csak úgy eshetett ideiglenesen áldozatul a pogány veszedelemnek, hogy magára hagyatva akkor már több mint egy évszázadig harcolt a keresztény Európa védőbástyájaként. A töröktől is tehát csak átmenetileg bírt területekéhez hasonló sorsa lett nagyrészen már eddig is az 1920-i trianoni békeparancsal elszakított területrészeknek, amelyek 1938 óta sorban illeszkednek be újra a Kárpátmedence önálló és egységes politikai szervezetébe.

Ennek a földrajzi és politikai egységnek és a Szent Korona hatalmának volt a következménye, hogy Magyarországon – rövid kísérleteket mellőzve – sohasem következtek be olyan politikai és területi tagolódások, mint a hűbéri Európában. Ugyanez a politikai szervezettség akadályozta meg az uralkodói hatalomnak családi érdek szerint való megosztását is, ami a körülöttünk elterülő germán és szláv államok akkori gyöngeségét előidézte. Németország erejét – mint ismeretes – a politikai partikularizmus, az ú. n. »*Klein-staaterer*« emészttette, Magyarországon viszont a török-tatár ellen vívott évszázados küzdelmekben megritkult magyarság sorait betöltő idegen nemzetiségek voltak akadályai a politikai egység tökéletes kialakulásának.

A német partikularizmus utolsó foszlányait legújabbán a nemzeti szocializmus politikai rendszere tüntette el. Ami a németségnek a népi elv, ugyanaz a Kárpátmedencének a *politikai nemzet-egység elve*.

A történelem a magyarságnak, amióta ide vezérelte a Kárpátok medencéjébe, az öncélúságon felül más európai hivatást is jelölt ki. Sokkal többet, mint a maga fajának védelme. Mint rokontalan kis nemzet, rendezőjévé vált a Dunamedence soknyelvűvé vált népének. Már a nyelv és faj fölött álló állameszme, amelyet főleg az 1938-i Szent István-év óta – ez volt kilencszázadik évfordulója az első magyar király halálának – szentistváni gondolatnak szokás nevezni, magában hordta a kötelességet, hogy az ide utólag beköltöző nemzetiségek életlehetőségét biztosítsa. Így vált a magyarság kötelességévé a több feladat vállalása és a többre való hivatás. Így tölthette be népek fölötti nagy európai hivatását és vállalhatott Nyugat és a kereszténység védőbástyájává. Minden jogi és népi elzárkózás és öncélúság nemcsak magasabb európai hivatásunk megvalósításában lett volna akadály, de a velünk együttélő nemzetiségek kulturális, szociális és gazdasági elmaradottsága visszahatott volna a mi fejlődésünkre is.

Mindezt a többfeladatot csak olyan nemzet oldhatta meg sikerrel, mely magával hozta az *ars regnandi et gubernandi* különös

művészetét s a nemzetek fölötti állameszmét, azaz nem rekesztette ki magából a fajilag, nyelvileg vagy jogi szervezetükben idegeneket. A magyarság e magasabbrendű hivatásának csak olyan méltányos és egyensúlyos államkoncepcióban felelhetett meg, mint amilyen volt a *Szent Korona közjogi fogalma és a politikai nemzetegység elve*. Ez utóbbi értelmében a magyarság valamennyi itt élő, hazai nemzetiséget összefoglalta a politikai nemzet fogalmába.

Ha e földterületen csak két egymásra következő évszázadban nyugalom lett volna, valószínű, hogy vérség szerint kevert, de nyelvében egységes nemzet keletkezett volna. Fajilag a magyarság így is közelebb esik a Dunamedence népeihez, mint finnugor nyelvrokonaihoz. Mivel tehát e népek egymásba olvadás és egymás közé szivárgás, valamint közös életforma és életideálok következtében mind rokonságban vannak egymással, és csak a történelem mostohasága okozta, hogy az ország népe nyelvileg nem lett egységes: a Kárpátmedence népeinek összefogását is újból létrehozhatja a vérségi rokonság, a földrajzi és politikai egymásrataltság és összetartozóság tudata. Csakis a Szent Korona eszméjének és a politikai nemzetegység eredetien magyar koncepciójának segítségével lehetett a magyarság államvezető szupremáciája alatt területi autonómia nélkül kulturális, társadalmi és gazdasági önkormányzat segítségével egy államban összetartani a Kárpátok medencéjében együtt élő nemzetiségeket.¹

Mint a vázoltakból kitűnik, a magyar állameszme tipikusan jogi konstrukció. A Kárpátmedence népei életének jogi alaprendje pedig a magyar állam alkotmánya. Bár ez az alkotmány a magyar nemzeti léleknek egyik legsajátosabb alkotása, mégsem csak a magyar fajta számára készült. A magyarságnak a Kárpátok medencéjében lakó népeket megszervező és kormányzó hivatása folytán alkotmányunk ép úgy népek fölötti, mint nemzetfogalmunk, vagyis az *egész* nemzet alkotmánya.

II.

ENNEK AZ ŐSRÉGI ÁLLAMNAK AZ ALKOTMÁNYA a magyar nemzeti szellem legeredetibb alkotása. Tétélei sohasem voltak valamely egységes alaptörvényben, valamely alkotmányinstrumentumban összefoglalva. A magyar alkotmány ezeréves fokozatos, ha nem is mindig folyamatos, megszakításoktól mentes fejlődésnek az eredménye. A magyar alkotmány tehát *történelmi alkotmány*, amelynek szabályai a korszakokként keletkezett törvényekbe és szokásjogi megállapodásokba, nem pedig egységes alkotmánylevélbe, ú. n. kartába vannak foglalva. Ilyenképen az egész európai szárazföldön egyetlen, a világon pedig csak az angol alkotmánnyal hasonlítható össze.

¹ Vö. *Outlik László*, Szent István birodalma az új Európában. Kny. a Hittel 1940–41. évi 3–4. számából.

A történelmi alkotmány tételei nehezebben ismerhetők fel, mert nincsenek egységbe foglalva. Viszont az ilyen alkotmánynak egyik főerőssége, hogy nincs minden részében kodifikálva. Rendelkezései a nép közmeggyőződéseként nemzedékről-nemzedékre szállva szokás-jogként élnek. Az is bizonyos, hogy az írott alkotmány sokkal egységesebb, mint a történelmi alkotmánynak gyakran egymástól elütő korok eltérő jogi műveltséggel szövegezett törvényei. Ámde az ilyen alkotmánynak nem is annyira a szava, mint inkább a szelleme dönt. Mint *Szilágyi Dezső* mondta a képviselőház 1891 február 23-i ülésén: »Nem abban a betűben, ami az alkotmányban van megírva, van az igazi és legfontosabb biztosítéka egy nemzet önállóságának és függetlenségének: hanem abban az erőben, eltökélésben és alkotmányos szellemben, amely a törvényben megírt függetlenséget és az abban biztosított jogokat és szabadságokat érvényesíteni is tudja.« A történelmi alkotmány annyira összeforr a nemzet érzésével és gondolkozásával, hogy valósággal érzelmi forrása lesz a hazaszeretetnek. Ahol az ezeréves alkotmány átment a nép szokásaiba, erkölcséibe és gondolkodásába, ott az alkotmány fennmaradását mindez sokkal jobban biztosítja, mint bármiféle alkotmányos garancia.

Az írott alkotmányok biztosítékok akarnak lenni az elhamarkodott változásokkal szemben. Ezért nevezik az ilyen alkotmányokat *merev alkotmányoknak* is. A merev alkotmányú államokban külön minősített törvényhozás működik, amely eltér a törvényalkotás rendes módjától. Az ilyen alap- vagy alkotmánytörvényeket csak nehezített módokon lehet alkotni, módosítani és hatálytalantítani. Ilyen nehezítések lehetnek: hogy külön alkotmányozó gyűlést (*constituante*) kell egybehívni, vagy népszavazásnak kell az alkotmányváltoztatást elfogadni (*referendum, plebiscitum*), vagy minősített szótöbbség kell a parlamentben (pl. kétharmad szótöbbség), vagy több egymásra következő ülésnek kell elfogadnia az alkotmányváltoztatást stb.

Ezzel szemben a történelmi és így a magyar alkotmány *hajlékony*, mert változtatása egyszerű törvénnyel történhetik. Az ilyen alkotmánynak minden részét a változott viszonyokhoz képest lehet módosítani és eltörölni alapjellegének megváltoztatása nélkül. Páratlan rugalmassága mindenkor alkalmassá tette a magyar alkotmányt arra, hogy a nemzet minden nagyobb rázkódtatás nélkül tegyen korszerű újításokat, ha viszonyainknak megfeleltek és az idők bírálatát már megállották. Így például 1848-ban évszázados rendi intézményeit népképviselőiakkal cserélte föl a nemzet alkotmányos úton, vagyis az országgyűlésnek és a királynak közreműködésével. Vagy például a hivatásrendi képviselő a felsőházi szőlő 1926: XXII. tc.-ben hamarabb testet öltött, mint bármelyik modern tekintélyállamban. A mi történelmi alkotmányunk, hajlékonyságában és rugalmasságában, nem akadályos olyan intézmények átvételének és megvalósításának, amelyek az univerzalizmus eszméje szerint újjászülető világrendben tartós értéknek bizonyulnak. A nagy koreszmék és világáramlatok hatása a magyar alkotmányon is meg-

látszik, de ősi intézményeit a külföldi eszmék hatása alatt sohasem áldozta fel. Így volt 1920-ban is, amikor más államok valósággal az alkotmányozás lázában éltek, Magyarországon az ősi alkotmányhoz való visszatérés volt a kibontakozás útja.

Bár a magyar alkotmány nincs alkotmánylevélbe foglalva, mégis *egységes rendszer*, amely ezer év óta állandóan integrálódik. Ereje is épen abban van, hogy nem mesterségesen keletkezett, hanem a nemzeti kultúra legnagyobb és legkifejezőbb alkotása. Hű tükrö a nemzet egyéniségének, lelki világának. A magyar alkotmány történelmén vezérfonalként vonul végig a *jogfolytonosság elve*, ami azt jelenti, hogy alkotmányunk módosítása – igen csekély kivételt mellőzve – nem forradalmi úton, hanem békés fejlődésben ment végbe az érvényes jogszabályok keretei között. Az igazi alkotmány lassan és szervesen fejlődik ki a nemzet közösségi életéből. Az alkotmánynak élő alkotmánynak kell lennie. Ilyen *constitutio viva* a magyar alkotmány, amely foglalatla mindazoknak a törvényeknek és szokásoknak, amelyek valósággal átmentek a nemzet vérébe és gondolkodásába.

Míg a kartális alkotmányok mintaképek szerint keletkeztek, így például a XIX. századbéli belga mintára, az első világháború utániak az 1919-i weimari német birodalmi alkotmány mására: addig a mi alkotmányunk nemcsak a magyar állam alkotmánya, hanem mind keletkezésében mind szellemében és jellegében egyaránt egészen *magyar alkotmány*.

A történelmi alkotmány iránt sokkal nagyobb a nemzet *tisztelete*, mint olyan alkotmány iránt, amely valamely politikai irányzat alkalmi műve. Ahol alaptörvényekbe merevített alkotmány van, ott új irányzatok az egész alkotmányt félretétehetik. Ott az alkotmány csak pusztá formáság, amely – ha kell – jogi úton, ha azonban így nem lehetséges, forradalmi úton vagy államcsinnyel félretelhető. Míg a forradalom alulról, vagyis a népből eredően változtatja meg erőszakosan az alkotmányt, addig az államcsinnyt nem az alkotmányban meghatározott szervek együttműködése, hanem közülük csak egy hajtja végre. Így lehet ez az államfő, vagy egyedül az országgyűlés, vagy a kormány, esetleg egy győztes hadvezér, vagy egy diktátor. Igen jellemző példa a román alkotmány három legutóbbi megváltoztatása. Az 1923-i román alkotmány 129. §-ában megszabta, hogy az alkotmány csak úgy változtatható meg, ha az országgyűlés tagjainak kétharmada az ülésen jelen van, és kétharmaduk a változtatásra szavaz. Az 1938-i alkotmány azonban államcsinnyel oly módon jött létre, hogy királyi dekrétum léptette életbe, és saját maga szabta meg az utólagos népszavazást megerősítésül. Ez a II. Károly-féle alkotmány 97. §-ában ismét úgy rendelkezett, hogy a változtatásra előterjesztett szöveget mindkét kamarának külön-külön legalább kétharmad arányban kell megszavaznia. Ezt azonban újból nem tartották meg, mert az 1940 szeptember 6-i királyi dekrétum semmisnek jelentette ki az 1938-i alkotmánynak azokat a rendelkezéseit, amelyek az 1923-i alkotmánnyal ellentétben voltak.

Ezzel szemben nálunk az alkotmány oly szervezen összeforrott a nemzet lelkével és egyéniségével, hogy félretolása valósággal a nemzet halálát jelentené. »Ha elvész az alkotmány, elpusztul a nemzet« – ez volt a rendi kor magyarjának hitvallása. Az évszázados történelmi alkotmány tehát, melynek népi szálai annyira a távoli multba ereszkednek vissza és oly változatlanul maradnak meg nemzedékről nemzedékre, a nemzeti lét eltörölhetetlen életerejévé vált. Az alkotmány lerombolása itt a dicső mult megtagadását jelentené.

III.

AHHOZ, HOGY A MAGYARSÁG HIVATÁSÁT továbbra is betölthesse a Dunamedencében, nincs szüksége évszázados alkotmányos intézményeink alapjukban való megváltoztatására. Bizonyos, hogy az élet ütemének meggyorsulása és az államvezetés fokozódó bonyolultsága egyre növekvő igényeket támaszt. Nálunk azonban a kor követelte népi, szociális és gazdasági célok megvalósíthatók rendkívül rugalmas alkotmányunk keretein belül is. A magyarság vezetői mindig ösztönös megérzéssel tudták az alkotmányos berendezéseket a kor kívánalmainak megfelelően fejleszteni. Nálunk az alkotmány mindig a századokon át megszentelt, de az ősi szellemben egyre megújuló életformát jelentette. Épen ezért nálunk nem is alkotmányreformról, hanem *az alkotmány fejlesztéséről szokás beszélni*. A magyarság mindig készséggel valósított meg olyan részletreformokat, amelyek az idők tűzpróbáját már megállották, és történelmi alkotmányának alapelveit nem vetette el. Az alkotmánynak olyan irányú megváltoztatása például, amilyen a német nemzeti szocializmusé, hasznára válhatott egy nemzeti egységben élő, egyenmű és számbelileg nagy népnek. Magyarország azonban a visszacszerzett területekkel megszűnt tiszta nemzeti állam lenni, összetétele, hatalmi súlya és céljai egészen mások, mint a Német-birodaloméi.

A nép részvételét a jogszabályok alkotásában már parlamentarizmusnak nevezhetjük. De *parlamentari kormányrendszeré* csak akkor válik, ha a népképviselői szerv a jogszabályok végrehajtására is befolyást gyakorol. A tekintélyállamokban a kormány kezében van mind a jogszabályalkotás, mind a végrehajtás. De a tekintélyállamokban és a népképviselői államokban egyaránt a kormány végzi a jogszabályok szövegezését szakemberek segítségével. A parlament hivatása nem is erre vonatkozik, hanem a fölött dönt, hogy szükség van-e a törvényre és hogy milyen legyen az alapeszméje. Az erről való felfogást azután már teljesen a koreszme irányítja. Az egyén és a közösség, a polgár és az állam viszonyáról korok szerint változik a felfogás. Mint ahogy a társadalomnak az erkölcsről vallott felfogása sem állandó. Individualizmus és univerzalizmus ellentétes eszmeáramlatok gyanánt az emberiség történelmében váltogatják egymást Nemrég még az egyén volt fontos. Az államnak az volt a célja, hogy biztosítsa az egyén szabadságát és

jogait. A liberális demokrácia alkotmányfogalmához tartozott az állampolgárok szabadságainak és jogainak, közönséges törvényekkel nem változtatható alapjogainak az alkotmánylevélbe való beágyazása. Ezért volt a XIX. század kartális alkotmányainak legfontosabb kérdése az alkotmány nehezített megváltoztatása.

Ma a szociális állam elsősül a közösséget tekinti. Az egyén a közösség szolgája. Ilyen szemléletváltozásban természetesen megváltoztak az állam jogai és az egyén kötelességei is. Nincsenek többé az egyénnek megszerzett alapjogai. A nemzeti szocializmus alkotmányfogalma pedig éppenséggel közeledett a történelmi alkotmányokéhoz, amikor az alkotmánynak nehezített változtatási módját elvetette.

Mindezek a mélyreható társadalmi, jogi és gazdasági feladatok azonban a magyar alkotmány keretei közt könnyen megvalósíthatók. A körülöttünk lévő államok merev alkotmányai nem voltak erre alkalmasak. Kereteiket rendszerint forradalmi események feszítették széjjel. A magyar alkotmány alappilléret alkotó Szent Korona tanában már évszázadokkal ezelőtt a közösségi gondolat, a közhatalom gyakorlásának a megosztása és a nemzet öncélúsága jutott kifejezésre. Mivel ebben az eszmében az állam személyiség, az alkotmány nem merevedett meg, hanem élő szervezetként tovább fejlődött. A folytonos fejlődést a Szent Korona eszméjén is a nemzet jogi gondolkodása művelte. Ma sem áll tehát semmi útjában *a magyar alkotmány továbbfejlesztésének*. Ez a fejlesztés azonban csak magából az alkotmányból történhetik. Nincs olyan társadalmi, jogi, gazdasági vagy kulturális feladat, amelyet alkotmányunk keretei között intézményeink továbbfejlesztésével nem teljesíthetünk. A történelmi alkotmány rugalmassága egyúttal életképessége is. A magyar alkotmány tehát nem lezárt rendszer, s az alkotmányfejlődést a társadalom segíti.

A most dúló világháború után kialakuló új európai rendben is csak az a nemzet fog majd megállani, amelyik állami és alkotmányos berendezéseinek segítségével meg tudja őrizni politikai, szociális és gazdasági életét a forradalmi megrázkódtatásoktól. A fejlődés tagadhatatlanul a minél szélesebb körű állami beavatkozás, az ú. n. etatizmus, az államszocializmus felé látszik haladni. Kérdés tárgya volt több alkalommal, hogy a magyar alkotmány továbbfejlesztése milyen eszközökkel történjék, hogy el ne sikkadjon az ősi alkotmány hagyományos szelleme.

Mivel az alkotmány az állam szervezete, nyilvánvalóan alkotmány nélkül állam el sem képzelhető. Az abszolút monarchiának is van alkotmánya. A XIX. század óta azonban csak azt az államot nevezik alkotmányos államnak, amelyben az államhatalom működése az állampolgárok részesedésével történik, és ahol az állampolgároknak egyéni és politikai szabadsága biztosítva van. Az ilyen alkotmányosságnak (konstitucionalizmusnak) ellentéte az önkényuralom (abszolutizmus, diktatúra, parancsuralom). Itt az államalkotó egyének nem aktív állampolgárok, hanem csak passzív alattvalók. Alattvalói tehát minden államnak vannak, értve rajtuk

az államhatalomnak alávetetteket. Amióta azonban az abszolút államot a modern alkotmányos állam váltotta föl, állampolgárokról csak alkotmányos államban szokás beszélni. Itt tehát az állampolgárok maguk is részt vesznek az államhatalom gyakorlásában részben a jogszabályok alkotásával, részben a kormányzásban és közigazgatásban, valamint a bírásokban való közreműködésükkel.

Magyarországon a nemzeti közfelfogás az abszolutizmust sohasem tekintette alkotmányos uralomnak. Alkotmányfejlődésünk tanúsága szerint már korán jelentkeztek *nyomai a nép részvételének az államhatalom gyakorlásában*. Az 1222-i Aranybulla óta az Árpádok személyes kormányzását lassankint a királyi tanácsban helyt foglaló nagy adományosok korlátozzák (magyar hűbériség), majd Mátyás idejétől már a rendi országgyűlésekkel együtt kormányoznak a királyok, hogy 1848-ban kialakuljon az alkotmányos királyság parlamentáris kormányformája. Mivel azonban nálunk ez a fejlődés szerves volt, és történelmi előzményei is voltak, a parlamentarizmus más irányba fejlődött, mint a merev alkotmányú nyugati államokban.

Ott a gyökértelen parlamentarizmus a liberális demokrácia elfajulásával karöltve a népképviselő csődjét okozta. Nálunk azonban a demokrácia csak azt jelentette, hogy az államhatalom gyakorlása rendi korlátokra való tekintet nélkül megválasztott népi képviselői szerv közreműködésével történt. Alkotmányunk hajlékonysága és történelmi jellege ellene állt a liberális demokrácia kinövésének. Így a magyar kormány a XIX. században is nem kapitalista értelemben volt demokratikus, jóllehet a francia forradalom eszméi a magyar alkotmányt is megérintették.

Bennünket átsegített a liberális demokrácia válságain az a körülmény, hogy nem fogadtuk el akkor az általános titkos választójogot és így *a pártokra forgácsolódást elkerültük*. Ezt a magatartásunkat félreértették és „fél-abszolutizmusnak” bélyegezték. A párizskörnyéki békék korszakában Magyarország gyakran volt e miatt a támadások céltáblája. Ma ez az eljárásunk csak a magyar politikai ösztön helyes megérzését mutatja. A fejlődés tehát nálunk az első világháborút követő két évtizedben nem a liberalizmus irányában haladván, a parlamenti kormányrendszer zökkenő nélkül tovább tudott működni. Ha jelentkeztek is a népképviselőben káros jelenségek, azok alkotmányunk rugalmassága folytán könnyen orvosolhatók voltak és nem okozták a parlamentarizmussal való teljes szakítást, mint a nyugati, csupán forma szerinti demokráciákban.

Parlamenti kormányrendszerünket megóvták az elfajulástól a következő intézmények: elsőül az államfő bölcs és mérséklő országjárása, jogkörének kellő időben való kiterjesztése és ezzel a kormányhatalam megerősítése; a választójog kiterjesztése és óvatos körülbástyázása a népképviselő színvonalának megőrzése végett; a két-kamarás országgyűlés visszaállítása és a felsőház sikerült újjászervezése; a két ház jogkörének egyenlősítése; végül államférfiaink

kormányzó képessége, valamint a pártok önmérséklete és a nemzeti közösség hagyományos megbecsülése. Míg ugyanis a külföldi parlamentarizmus a pártokra forgácsolódás miatt a legválságosabb korszakát élte, Magyarországon mindig volt erős, kormányképes párt, és mindig volt nemzeti ellenzék, amely a nép közjogi és szociális igényeinek teljesítését sürgette.

Mindezekhez az okokhoz járult az a különbség is az alkotmányos magyar és a külföldi felfogás között, hogy a mienk *nem ismerte az egyének alapjogait*, az úgynevezett alanyi közjogokat, amelyek például a weimari alkotmányban személyes, elvonhatatlan szabadságjogok gyanánt szerepeltek. A magyar alkotmányra jellemző, hogy az állampolgároknak ezek az úgynevezett szabadságjogai nemhogy nincsenek egyetlen alaptörvénybe foglalva, de több olyan akad közöttük, amelyet még csak nem is törvény, hanem csak kormányrendelet szabályozott. (Így például az egyesülés és gyülekezés jogát.) A magyar alkotmányjogi felfogás szerint a szabadságjogok is inkább az egyéneknek a közösségben elfoglalt helyzetét, a nemzet életébe való bekapcsolódásának eszközeit jelentették, nem pedig az állam céljai elé emelt bástyákat, amelyek a közösségtől idegen egyének államtalan vagy államellenes szabad teret biztosítanak.

Azt is meg kell mondani, hogy a magyar alkotmány az államhatalmi ágak merev elválasztásában sem utánozta a nyugati demokráciákat. A törvényhozó és végrehajtó hatalom s az utóbbinak kormányzati, közigazgatási és bírói ágai mindig harmonikusan együttműködtek, és az államfői hatalom őrizte közöttük a helyes egyensúlyt.

Az előadottak voltak jórésben az okai, hogy a nemzet alkotmányos úton, vagyis az országgyűlés közreműködésével tudott olyan feladatokat elvégezni, amelyek más államokban csakis forradalommal vagy államcsínnel, a parlament mellőzésével voltak elvégezhetőek.

Az első világháborút követő időben a legtöbb parlamentáris államban a parlamentarizmus kinövésői, az osztályok uralmát biztosító, önző párturalom és a frakcionalizmus állandó válságot okoztak. Viszont a feltörő népi forradalmaktól, főleg pedig a bolsevizmus veszélyeitől való félelem, a központi kormányzat erősítését követelte. Mivel ez a reform a merev alkotmányú államokban, ahol tehát az alkotmányt csakis nehezített módon lehetett változtatni, nem történhetett alkotmányos úton, kormányzatuk kénytelen volt a parlament mellőzésével a diktatúrára áttérni. A totalitárius kormányrendszerű államokban a végrehajtó hatalmat gyakorló kormány lényegileg a jogalkotó hatalom teljességét is magához ragadta.

Nálunk ellenben történelmi alkotmányunk rugalmassága folytán mindig maga a törvényhozás ruházta fel a kormányt a törvényhozó hatalom jogkörébe vágó kérdéseknek rendeleti úton való szabályozásával. A törvényhozás azonban e kivételes hatalmat mindig csak korlátozott időre és tárgykörre engedélyezte a törvény-

hozás állandó és hatékony ellenőrzésével, úgyhogy a kivételes rendelkezések a magyar alkotmány jellegét meg nem változtatták.

Nagy szerencsének mondható alkotmányos fejlődésünk szempontjából, hogy nekünk az idő viszontagságait kiállott, *több százados jogintézményeink vannak*. Ezeket alakítani és alkalmazni tudtuk a korok eszméihez és követelményeihez. Ezeket a jogintézményeinket, ha évszázadokkal ezelőtt nyugati hatás alatt keletkeztek is, tartalommal a nemzeti génusz töltötte ki. Magyar földön, magyar lélek behatása alatt annyira magyar jogintézményekké váltak, hogy ma már olyanoknak tekinthetők, amelyeket a nemzet fejlesztett ki önmagából. A nádorispán (*comes palatinus, pfalzgraf, na dvor zsupán*) vagy a királyi (később nemesi) vármegye (*comitatus-grófság*) frank eredetű ugyan, de a különleges magyar viszonyok történelmi hatása alatt mindkettő sajátos magyar intézménnyé vált.

Az olasz fasizmus és a német nemzeti szocializmus megújított nemzeteknek nemzeti alapon való újjáéledése. Nem idegenből, hanem önmagukból termelték ki új állami és társadalmi életformáikat. Ami azonban náluk még csak kísérlet, azt mi már régen megvalósítottuk. Ahogy az olasz és a német nép a régi római, illetőleg germán dicsőség intézményeiben keresi önmagát, nekünk is csak önmagunkban és dicső multunkban kell keresni jövőnk boldogulásunkat. Hogy a magyarság, bár bekapcsolódott az Európát egyetemesen átalakító latinitásba, mégsem recipiálta a római jogot, ennek legfőbb oka *W e r b ő c z y Tripartitumában* keresendő. Hozzá, a hazai joghoz, a nemzet mindig hűen és szívósan ragaszkodott. Ma, amikor a népiség újraébredésének korszakában a németek nem győzik eléggé fájlalni, hogy az idegen római jog náluk kiszorította az ősi törzsi germán jogot, mi jogos büszkeséggel hivatkozhatunk az ősi magyar jogérzék csalhatatlanságára.

Ez a példa is mutatja, hogy ha valamely nemzetnek olyan régi jogintézményei vannak, amelyeket maga fejlesztett ki önmagából, akkor nincs szüksége rá, hogy idegenből vegyen át jogintézményeket. Ha ezeréves multú, a nemzet lelkével és egyéniségével összeforrott, történelmi alkotmánnyal bíró nemzet elvetné és nem fejlesztené tovább ősi alkotmányos intézményeit, hanem idegen kísérleteket importálna, ez nemcsak magában a nemzetben rendíthetné meg az önbizalmat, de idegenekben is csökkentené vele szemben a megbecsülést.

CSEKEY ISTVÁN

A MAGYARSÁG A KÖZÉPKORI ERDÉLYBEN*

A X. SZÁZADI ERDÉLY magyarságának központja politikai és népi tekintetben egyaránt Gyulafehérvár volt. Itt, a római Apulum helyén rendezték be székhelyüket a gyulák, a rangban mindjárt a fejedelem után következő törzsfők. Maguk is a fejedelmi nemzetség sarjai, – a keleti lovas nomád birodalmakat ugyanis egyetlen, de rendszerint népes uralkodó család szervezte meg oly módon, hogy a tisztségeket, valamint az uralma alá tartozó népeket felosztotta tagjai között,¹ – a X. század végére azonban olyan hatalomhoz jutottak, hogy a fejedelmek veszedelmes vetélytársaivá lettek. A hegyektől koszorúzott országrész nagy kiterjedése, a Kárpátoktól meghatározott egysége s a magyarság tömege egyaránt táplálták uralmi vágyukat.² Hatalmi igényeik abban a tényben jutottak a legszembetűnőbbben kifejezésre, hogy székhelyüket Fehérvárnak nevezték. A steppe-népek ugyanis a legkiemelkedőbb és kőből épült várakat illették ily névvel, szemben a földből és fából készült fekete várakkal. Annak az erődítménynek is, amelyet a kazárok 833-ban a magyarok ellen védekezésül a Don torkolatánál építettek, Sarkel, azaz »fehér torony«, »fehér védőház« volt a neve.³ Magyarországon a XI. század elején csak két Fehérvár volt: Székesfehérvár, a fejedelmi székhely, a magyar királyok koronázási és temetkezési helye és az erdélyi Gyulafehérvár.

Bár a római romok, kőbányákkal felérő gazdag építkezési anyagokkal, eleve megtelepedésre ösztönöztek, speciális okai is voltak, hogy a gyulák választása Erdélynek erre a pontjára esett: az út, amelyen első települési helyükről, a Tisza mellékéről a honfoglalás után népfellegüket Erdélybe vezették, éppen a Marosmente volt; Gyulafehérvár vidékén a völgy már eléggé széles, hogy nagyobb számú lakosság megtelepedésére adjon alkalmat; végül ugyancsak itt van a dél felé, a Kárpátok irányában, meg északra, a Szamos felé vezető utak természetes találkozója. A választást az

* Az alábbi rövid vázlat az „Erdély és népei” c. gyűjteményes munka (Bp. 1941, a Magyarságtudományi Intézet és a Franklin-Társulat kiadása) német kiadása számára készült, mégpedig azzal a céllal, hogy a magyar kiadásnak a kritika által joggal felpanaszolt hiányát pótolja.

¹ A »gyula« méltóság megvolt a bolgárok, besenyők, altáji törökség körében is. V. ö. Melich J.: A honfoglalás kori Magyarország (Bp. 1929) 39. l., Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása (Bp. 1930) 45., 295. l. L. még László F.: A kagán és családja (Bp. 1940) 30. s köv. l. Hóman (-Szekfü): Magyar Történet (1. kiadás) I. k. 146. l., Századok 1941. 122. s köv. l.

² A gyulák családjáról szóló kútfők legújabb kritikája Váczy Pétertől: Gyula és Ajtony. Szentpétery Emlékkönyv (Bp. 1938) 475. s köv. l.

³ Melich i. m. 9., 21. l., Németh i. m. 153. l.

eredmény igazolta: a gyulák azt a magyar lakosságot is, amely Erdélybe a Körös és Szamos mentén hatolt be, szintén vezetésük alá tudták vonni.

Szent István, amidőn veszedelmes politikai vetélytársát, az utolsó Gyulát, aki különben anyai nagybátyja volt, legyőzte, új kormányzati rendszert, a vármegyeit honosította meg. A vármegyék élén álló comesekre, az ispánokra Erdélyben is rábizta nemcsak a közigazgatást, a rend fenntartását és az igazságszolgáltatást, hanem a katonai szolgálatra kötelezettek ellenőrzését, hadba vezetését s a megye egész lakossága gazdasági életének irányítását is. Az ispánnak a kötelességei közé tartozott tehát a gondjaira hagyott népelemek védelme, a gyarapodásuk útjában álló akadályok elhárítása, a művelés alá vett területek megnövelése, tehát a telepítés, újabb és újabb falvak alapítása, hogy így adó fejében, amely túlnyomórészt termények beszolgáltatásából állott, minél nagyobb összegeket lehessen a királynak átadni.⁴

A vármegyék székhelyéül Szent István, éppen mert a már meglévő lakosság életének irányítása volt az első feladat, a legnépesebb tájaknak a központjait jelölte ki. Ispáni székhely lett Gyulafehérvár, tőle északra, az Aranyos mellett, Torda, a Szamos völgyében pedig Kolozs és Doboka. Az első, a gyulák székhelye, magától értetődően kínálkozott megyei központul, Torda és Kolozs kiválasztását pedig igazolta a jövő: mindkettőből jelentős város lett.⁵ Ez a három megye nevét első ispánjától kapta, éppen mint számtalan magyar megye a Duna és Tisza vidékén, így Pozsony, Sopron, Veszprém, Szabolcs, Csanád, stb. Torda, Kolozs, Doboka ugyanis régi s

⁴ A királyi vármegye szervezetéről részletesen szól Tagányi K.: Vármegyéink eredetének kérdése. Történeti Szemle 1913. 510. s. köv. I., Holub J.: A királyi vármegyék eredete. Szent István Emlékkönyv (Bp. 1938) II. k., 71. s. köv. I.

⁵ Két megyének Szt. István általi alapítását közvetlen adatok is igazolják. Mivel a XI. század közepének trónviszályai közt, az egymást felváltó királyok rövid uralma alatt új megyék megszervezésére nem kerülhetett sor, mindazokat a megyéket, amelyekről e század második felében oklevelek szólnak, Szent István által alapítottaknak szokás tekinteni. Tordát pedig megnevezi I. Géza 1075-ben ily formán: *castrum, quod vocatur Turda* (Knauz: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. k. 59. l.), Dobokáról meg a Szt. László-kori Gesta feljegyezte, hogy 1068-ban a betörő besenyőket a király és a hercegek »in urbe Dobuka« várták. (Szentpétery: *Scriptores rerum Hungaricarum* I. k. 366. l.) Kolozs megyéről az első okleveles adat csak az 1177. körüli évekből ismertes, fekvése azonban bizonyossá teszi, hogy déli és északi szomszédjával egy időben keletkezett. Ispánját említi III. Béla 1177 körüli oklevele, (Wenzel: *Árpádkori új okmánytár* I.k. 69. l.). IV. Béla 1263-i oklevele, amely a Kolozsvár mellett fekvő kolozsmonostori bencés apátság alapítójának I. Bélát mondja (Fejér: *Codex diplomaticus* IV/3. 106. l.), igen késői hamisítvány (Szentpétery I.: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (Bp. 1923, I. k., 1338. sz.). Az az érv tehát hogy az apátság a vár védelme alatt keletkezvén, az ispánságnak I. Béla korában már meg kellett lennie, elesik. (Balázs 35.: *Kolozs megye kialakulása*. Bp. 1939. 28. l.) Történetíróink azonban Kolozs megyét egyértelműen Szent-István-korinak tartják. Így Pauler Gy.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt* (Bp. 1899.) I. k. 55. l. Karácsonyi J.: *Erdély és Szent László*. Erdélyi Múzeum. 1915. 30. l. Holub. i. m. 103. l.

gyakori magyar személynév, s vármegyék megjelölőjévé a következő módon lett⁶: az új megyei központot, a castrum-ot az ott tartózkodó ispánról nevezték el, mégpedig, mivel a XIII. század előtt a magyarban a személynév magában lett helynévvé, egyszerűen így: Doboka, Torda, majd a székhely neve átruházódott az egész kerületre, a megyére. Kolozs annyiban jelent eltérést, hogy ennek központja, Kolozsvár, nevében is megörökítette, hogy ispánja erődítményben, várban lakott.⁷

Későbbi alapításának látszik a másik négy erdélyi megye: Hunyad, Küküllő, Szeben és Belsőszolnok, még pedig az első három XI. század végének, az utolsó pedig XII. századnak. Hunyad nevének eredete bizonytalan – talán török eredetű –, ugyanilyen személynévből alakult Szebené is; Küküllőé a hasonló nevű folyótól származik, Szolnok pedig a Tiszamenti megyével volt összefüggésben.⁸ Ez az utóbbi körülmény annál inkább magyarázatot igényel, mert a közigazgatási szervezet megvilágítja a Tisza-vidéki és az erdélyi magyar nép közötti szoros kapcsolatot is. A középkorban három Szolnok megye volt. Ezeket a XV. században úgy különböztették meg, hogy a Tisza mellett lévőt, a mai Jász-Nagykún-Szolnok megyét Külsőszolnoknak, a Szilágyságban elterülőt Középszolnoknak, az Erdélyben fekvőt pedig Belsőszolnoknak nevezték. A legrégebbi csak az lehet közülük, amelyben eredetileg az ispánsági székhely volt, vagyis amelyikben a megye nevét viselő helység található. Szolnok falu nincs s nem is volt soha sem Közép-, sem Belsőszolnok megyében, ellenben a Tisza melletti megyében ma is van Szolnok nevű város. A három megye tehát innen sarjadt ki s környékéről kiindulva jutottak el a szolnoki várnépek, terjeszkedésük során, a Szamos völgybe. Mivel az új telepeket a régi központból igazgatták, a szolnoki comes hatalma igen széles területre terjedt ki. A XIII. század elején, a váradi regestrum adatai szerint Külső- és Középszolnok közt szoros kapcsolat volt. Ezt az összefüggést megbontotta a kúnoknak a Tiszántúlon való letelepítése a XIII. század közepén. A közlekedés ekkor a Szamos és Tiszamenti magyar telepek között megehezül, az érintkezés egyre körülményesebb, amidőn pedig a XIII. század második felében a királyi ispánságok átalakulnak nemesi autonóm megyékké, a keleti tájak elszakadnak régi ispánjuktól. A nemesek ugyanis, akik hatalmat nyernek a

⁶ A Doboka név magyarázata – jelentése: kövér, testes ember – Melich-től, Magyar Nyelv XXIII. 244. s köv. l.; Torda nevű udvarnok él 1219-ben (Knausz i. m. I. k. 223. l.), Anonymus említi Torda püspököt s volt egy Tordanemzetség is.

⁷ Kolozsvár nevét Pauler (idézett helyen) személynévi eredetűnek tartja, más nézet szerint azonban, amelyet főleg Karácsonyi képviselt több munkájában, a clausura, clausa, Clus közszóból alakult volna, a gyeprendszerrel összefüggésben (Holub i. m. 103. l.) Az első magyarázat látszik valószínűbbnek.

⁸ Hunyad nevet Bátky Zs. származtatta törökből, Föld és Ember 1929. 197. l., Szebent Rásonyi L.: Ortaçagda, Erdelde Türklügün izleri. Istanbul, 1938. A Küküllő névről, bolgár-török eredetét kimutatva, részletesen szól Melich J. (i. m. 30. s köv. l.); Szolnokról ugyanő Magyar Nyelv XXII. 326. s köv. l.

maguk és népeik feletti bíráskodásra, sem maguk nem mehetnek tanácskozásokra, sem bírói székre nem járhatnak át a Tisza mellé, hanem helyi központok köré csoportosulnak. Még pedig az erdélyiek Dés körül, amely a táj s az új megye legjelentősebb helysége, mivel régtől fogva sokamara ispánság székhelye, királyi várral.⁹

Szolnok megye neve határozottan tanuskodik arról, hogy Erdély a királyi hatalom irányítása alatt az anyaországból nyerte lakosságának egy részét. Az áttelepülés nyilván nem öltött volna ily nagy méreteket, ha Erdélyben a Gyulák hatalma érintetlenül marad. Ez esetben ugyanis a fejedelem megakadályozta volna népeit, hogy riválisának országrészébe települjenek át, aminek következtében a magyar nép mint két, egyre szétválóbb ág fejlődött volna. A király s az egyedül tőle függő, egységes közgazgatás hátrította el tehát a lakosság elvegyülése elé tornyosuló akadályokat, azzal pedig, hogy a gyérebben lakott területekre az új otthont kereső népfelesleget átvezette, Erdély magyarságát jelentékenyen megerősítette.

Az a terület, amelyen Hunyad, Küküllő, Szeben és Belsőszolnok megye kialakult, korántsem volt lakatlan a XI. század elején. Mivel a magyarság a Tisza mellékéről éppen a Szamos és a Maros völgyében jutott át Erdélybe, eleve sem valószínű, hogy teljesen megszállatlanul hagyta, volna az átjárást biztosító tájakat. Kisebb telepeket alkotva, szétszórt, laza szállásokban ezeket is birtokába vette, de éppen, mert nem egyszerű, szervezetlen továbbtelepülés juttatta el Erdélybe, hanem a gyulák céltudatos akciója, a népnek a zöme az országrész közepét, Gyulafehérvár központtal, szállotta meg. Mutatja ezt a Hunyad és Gyulafehérvár környéki magyar sírleletek közti különbség is. Míg a Vajdahunyad mellett feltárt sírokban Szent István és Salamon-kori, tehát XI. századi pénzek kerültek elő s csak egyetlen honfoglaláskori nyílhegy, addig Gyulafehérváron, részben közvetlenül a római romok felett az archeológusok ásója két fejedelemség korabeli temetőt tárt fel, amelynek minden tárgya a X. századból való.¹⁰ De a hunyadi magyarság csak relative fiatalabb a tőle keletebbre elhelyezkedőnél. Otthonában ő az elsőszülött, mint azt falvainak neve és helyzete is igazolja. A Maros völgye volt ugyanis az övé, a legértékesebb terület, amelyre csak mint első fogláló tehetette rá kezét s itteni telepei, pl. Déva, Püspöki, a mai Piski, Barcsa, Dédács, Iklód, Kéménd, Keresztur,¹¹ a királyság első korára jellemző neveket viselnek. Haa XI. század elején még gyéreb is a lakosság, semhogy egész megyét kellene alapítani a hunyadi, küküllői, szebeni, szolnoki tájak igazgatására, hamar megtelnek ezek is annyira lakosokkal, hogy szükség lesz külön szervezetbe fogni össze őket.

⁹ Kádár J.: Szolnok-Doboka vármegye monographiája I. k. (Dés 1901.), benne Tagányi tanulmánya: Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig.

¹⁰ Roska M.: A honfoglalás és Erdély. (Asztalos M.: A történeti Erdély. Bp. 1936. 163. s köv. l.)

¹¹ A falvak névsorát és történetét összeállította Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. k. (Bp. 1913.) 3. s köv. l.

A SZENT ISTVÁN ÁLTAL ALAPÍTOTT MEGYÉK tehát a XI. századi Erdély tömör magyar néptalaját jelzik. Ezek a megyék azonban, amidőn a középkori oklevelek világánál elibénk tűnnek, már átalakult, nemesi autonóm megyék formájában állnak előttünk. Hosszan szétterjedő keskeny sávok, amelyek Erdély nyugati határhegyeitől kelet felé az országhatárig húzódnak. Pl. Doboka megye kb. 200 km hosszú, szélessége átlag 15 km, egy helyen pedig, Beszterce közelében, alig 1–2 km s ugyanilyen Torda is: 200 kilométeres hosszúságával szemben szélessége 15–20 km, ahol pedig a székely Marosszék benyúlik területébe, alig 2 km. Eleve is valószínű, hogy ezt az alakjukat nem megszervezésükkor kapták. Ilyen szétnyúló területeket nem lehetett volna az ispánoknak székhelyökről kormányozniok. Legrégibb, eredeti formájukat az egyházi szervezet segítségével állapíthatjuk meg. A XI.–XII. században ugyanis a magyar vármegyék oly szoros kapcsolatban voltak a főesperesekkel, hogy nevükben és kiterjedésükben rendszerint azonosak. Annak következményeül, hogy amikor Szent István az egyházat megszervezte, egyszerűen összefogott néhány királyi megyét püspökséggé, s azután az egyházfejedelem mellé annyi főesperes került, ahány ispán tevékenykedett a püspökség területén.¹² Mivel pedig az egyházi közigazgatás a XIV. században is megtartotta eredeti jellegét s nem alakult át, a középkori, oklevelekből ismert főesperességi határokról következtethetünk a királyi megyék kiterjedésére.

Az utóbb keletkezett megyék – Hunyad, Küküllő, Szolnok – pontosan egyeznek, névben és kiterjedésben egyaránt, az erdélyi püspökség egy-egy főesperességével. (Szebenről nem szólhatunk, mivel itt a szászság betelepülése elmosta a régi egyházi szervezete is.) Ugyanez a viszony Fehér megye és a fehérvári főesperesség közt. Miként a megye kis széttörédezett részecskéivel egész a Székelyföldre, a Barcasáig, délen pedig a Kárpátok hágóiig leért, a főesperesség is, bár több területre oszolva, ugyanezt a hatalmas területet öleli fel, mégis úgy azonban, hogy a Gyulafehérvár környékét magába foglaló rész az albai, fehérvári kerület nevet kapta. Ellenben a többi magyar megye már csak névben, nem pedig kiterjedésben azonos a XIV. századi főesperességgel. Doboka megyének csak a nyugati fele viselte a dobokai kerület nevét, a keleti már a beszterceihez tartozott. Kolozsmegyének a területe három főesperesség között oszlott meg: a nyugati rész, tehát a Biharral szomszédos vidék, a Kalota patak melléke, nem is tartozott az erdélyi püspökséghez, hanem a bihari püspökség kalotai főesperességéhez, amely Váradtól a Sebes-Körös mentén húzódott; a középső rész, a Szamos vidéke, Kolozsvár központtal, volt a kolozsi főesperesség, a keleti harmad ellenben az ózdi főesperesség régeni kerületét alkotta. Torda megyének is csak a nyugati része

¹² Balanyi Gy.: Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. Szent István Emlékkönyv I. k. 355. l.

tette ki a tordai főesperességet, a keleti rész ellenben az ózdi főesperesség ózdi kerületével volt azonos.¹³

Az eltéréseket és egyenetlenségeket a kalotai főesperesség helyzete magyarázza meg. Ez a terület ugyanis közigazgatásilag sem tartozott eredetileg Kolozs megyéhez, hanem Bihar megye része volt.¹⁴ Nyilvánvalóan azért, mert a bihari várispánság népei húzódtak át Erdélybe a Sebes-Körös völgyében, nyomon kísérve régi egyházi és világi előjáróiktól. Mivel a kolozsi ispán befolyása nem terjedt ki fölérjük, joggal tételezhetjük föl, hogy az ő megyéjének keleti harmada, amelyen az ózdi főesperesség alakult ki, eredetileg szintén nem állott hatalma alatt. S ugyanez volt a helyzet a többi megyénél is. Vagyis mindazok a területek, amelyek nem tartoznak a megyével azonos nevű főesperességhez, utólag lettek részeivé. Mivel pedig a közigazgatási és egyházi szervezet kialakulása csak követte a települést – néptelen területeket ugyanis felesleges lett volna szervezettel látni el – a közigazgatáshoz utóbb jutott területek később betelepülteknek tekinthetők.

A királyi megyék, amelyek tehát a legrégebb magyar települési tájakat jelentik, a főesperességek határainak a segítségével meglehetősen pontosan megállapíthatók. Egyikük sem terjeszkedett ki a magas, erdős hegyvidékekre, a keletiekre éppen olyan kevésbé, mint a nyugatiakra vagy déliekre. Lakosságuk ott élt, ahol a megyék súlypontja is van: a folyóvölgyekben s a központhoz, az ispáni székhely vidékéhez csatlakozó dombos tájakon. A Szamos völgyében helyezkedett el tehát Szolnok, Doboka és Kolozs megye, a Kisküküllő völgyében Küküllő, az Aranyos mentén Torda, a Maros völgyében pedig Hunyad és Fehér. Feltűnő, hogy mindezek a folyók valósággal kettévágják a királyi megyéket. Torda megye ugyan kivételnek látszik, mivel az Aranyos folyó hajlatában idegen terület ékelődik beléje, azonban ez is eredetileg tordai várbirtok volt s csak V. István adományozta a székelyeknek,¹⁵ úgyhogy a tordai várispánság szintén az Aranyos mindkét partján terült el. Ugyanez a vonás jellemzi tehát Erdélyben a királyi megyék fekvését, mint az ország más vidékein. A magyar megyék ugyanis jórészen még ma is a folyók mindkét partján húzódnak végig, mint Komárom, Esztergom, Csongrád, Ugocsa stb. példája mutatja. Amint ezeknél a Duna és Tisza nem elválasztó vonal, ugyanúgy Erdélyben is a folyóvölgyek összefogják a magyarlakta területeket. A magyarrazat magától adódik. Az állattenyésztő magyarságnak mindjárt megtelepedése alkalmával szüksége volt a folyóvizeibe. Téli szállásait tehát mellettük ütötte fel. Annál szívesebben, mert ősi foglalkozásának, a halászatnak a folytatásához is alkalmat talált.¹⁶ Ugyancsak a folyóvölgyek és a széles fennsíkok, továbbá az őket

¹³ Ortway T.: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején (Bp. 1892) II. k. 627. s köv. I., 579. s köv. I.; Bunyitay V.: A váradi püspökség története (Nagyvárad, 1884) III. k. 401. s köv. I.

¹⁴ Balázs i. m. 19. s köv. I.

¹⁵ Székely Oklevéltár I. k. 21. I.

¹⁶ Hóman B.: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése (Bp. 1923.) 43. I.

szegélyező dombok a legmegfelelőbbek az állattenyésztésre, valamint a földművelésre. A magas, erdős hegyeket ellenben elkerülte.

A XI. század elején legsűrűbben lakott s így legrégibb magyar települési táj tehát annak a négy megyének a területe, amelyeket még Szent István alapított: Fehér, Torda, Kolozs, Doboka. Ritkább lakosságú s valószínűleg részben a X. századi magyarság tovább települése útján népesült be annyira, hogy a XI.–XII. században megyei szervezethez juthatott: Szolnok, Hunyad, Szeben és Küküllő megye. A további betelepülés, amely új falvak tömegének alapításában nyilvánult meg, rohamos volt. A magyar nép életereje és az erős állami hatalom által teremtett béke, meg a király végrehajtó közegeinek, az ispánoknak tudatos, tervszerű telepítési politikája tette azzá.

A NÉP ÉLETEREJÉRE JELLEMZŐ példaként a Gyulafehérvár környékén lévő falvak megsokasodását említjük fel. Bár a honfoglalás előtti korban éppen ezen a tájon különösen erős volt a bolgárszláv lakosság, mégis a középkori helynevek közt csak nyolc szláv található. Négy a Maros jobboldali részén: Krakó, Ompolyica, Orbó, Zalatna, s ugyanennyi a tulsó parton: Csesztve, Csongva, Gomboc, Perc. Velük szemben a tatárjárás előtti korban a jobbpárti részen 19 magyar eredetű, magyar nevű és lakosságú falu keletkezett, a tágasabb baloldali részen pedig 32. Az első csoportba tartozó falvak nevei a következők: Béld, Benedek, Bocsárd, Csáklya, Diód, Enyed, Fahid, Gáld, Gáltó, Gyógy, Gyulafehérvár, Igen, Mindszent, Miriszló, Sárd, Szentimre, Szentmiklós, Tinód, Vajasd. A másik csoportba tartoznak: Akna, Alvinc, Asszonynepe, Bece, Buzásbocsárd, Csanád, Cserged, Csombord, Csucs, Fugad, Germád, Gombás, Hari, Hásságh, Háperton, Kapud, Lapád, Monora, Nagylak, Nagyréce, Ózd, Óregyház, Pacalka, Solymos, Szentbenedek, Szentjakab, Szentkirály, Szilvás, Újvár, Vadverem, Váradja, Víz.¹⁷ A legrégibb magyar falvak száma (51) tehát sokszorososan felülmúlta a szláv telepeket (8). A hat és félszeres arány óriási fölényt jelent s megmagyarázza, hogy a szláv lakosság miért olvadt fel olyan gyorsan a magyarságban. Szigetekké lett telepei, mindenfelől magyaroktól körítve, s elvágva az utánpótlástól, sokáig nem tarthatták magukat. Amikor falvaik az oklevelekben feltűnnek, akkor már magyar lakosságnak. De ugyanez lett azoknak a magyarok közé telepített németeknek a sorsa is, akik még a száz be-

¹⁷ Az összeállítás Iczkovits E. igen becses, úttörő tanulmányán (Az erdélyi Fehér megye a középkorban, Bp. 1939.) alapul, aki a falvakat keletkezésük kora szerint is szétválasztotta. Az eltéréseknek az a magyarázata, hogy Iczkovits X–XI., XII. és XIII. századi csoportokat különböztet meg, míg összeállításunkból a tatárjárás után alakult falvak hiányzanak, másrészt az ő felsorolásából (15. l.) kimaradt Ozd és Csombor, Alvinc és Szentkirály meg jobbpárti gyanánt szerepel, térképén pedig Koppánd XI. századi, holott a szöveg szerint (17. l.) XIII. századi, Fahid viszont itt balparti, noha a szöveg (13. l.) jobbpártinak mondja. Végül Nyírmező tatárjárás utánnak látszik. – A régibb szláv falvakra l. G. Weigand: Ortsnamen im Ompoly- und Aranyos-Gebiet. Balkan-Archiv I. (1925.).

vándorlás, tehát a XII. század közepe előtt nyertek lakóhelyet Gyulafehérvár környékén. Ezek a Maros jobb partján vagy német nevű falut alapítottak: Borbereket és Borbándot, vagy pedig régi faluba költöztek: a szláv eredetű Krakóba és a magyar Igenbe. Borberek neve Burberg-ből torzult el, Borbánd eredetét és jellegét elárulja egy 1302,-i oklevél, mely villa Barbantina-nak mondja,¹⁸ a környezet hatására azonban jellegük és lakosságuk is átalakult. Akár mint Krakóé és Igené, amelyek a reformáció korában már magyarok.¹⁹ A németiség jobban tudta tartani magát a Maros baloldali vidékén. Főleg azért, mert ide már a nagy tömegben megtelepült szászok rajai jutottak el, amelyek egyre újabb erősítésekben részesültek. Mégis nem egy falujok neve magyar ajkon alakult ki, mint pl. Holdvilágé. Ugyancsak a magyar környezet túlsúlyának jele a Maros balparti részén Oroszi falu sorsa. Oroszoknak a középkorban a ruténeket hívták, az pedig XIII. század előtti szokás volt, hogy a népnévből *i* képzővel alakult helynév. Oroszi tehát olyan rutén bevándorlók csoportját jelenti, akiket a XI.–XII. században telepített le a királyi hatalom. A falu, amikor az oklevelekben fel-tűnik, már semmiben sem különbözik környezetétől.

A magyar falvak nem egyszerre keletkeztek, hanem a generációnként gyarapodó lakosság népfeslelge hívta azokat életre. A tovább település, a kirajzás bizonyítéka Bocsárd és Buzásbocsárd példája. Az előbbi, amelynek keletkezése a XI. századra tehető, a Maros jobb partján, a hegyek lábánál fekszik, elzárva a továbbterjeszkedés lehetőségétől.²⁰ Népfeslelge tehát – a név azonos-ságából következtethető ez – átköltözött a Maroson túlra s megalapította, Gyulafehérvártól északkeletre, már a Küküllő völgyében, Buzásbocsárdot. A folytonos terjeszkedés a Maros völgyének új magyar falvakkal teleszóródása a XII. századdal korántsem ért véget s a felsorolt 51 falu egyáltalán nem jelenti, hogy a XV. században csak ennyi lett volna Gyulafehérvár környékén. Az új falvak keletkezését, de egyszersmind a nemzetiségi viszonyok alakulását is illusztrálja Orbó-Magyarorbó-Oláhorbó keletkezése. Közülük a szláv eredetű és nevű Orbó a legrégebb, a hasonló nevű patak mentén, a Maros jobbparti vidékén. Népfeslelge a közvetlen szomszédságban dél felé, ugyanezen nevű patak mentén a XIII. században új falut alapít. A réginek neve most Nagyorbó lesz, ami jól kifejezi a régibb és újabb telep közötti különbséget. A XIV. században a betelepülő románok a hegyeken eljutnak a patak forrásvidékére, ahol telepük, mivel Orbó határában van, az Oláhorbó nevet kapja, amivel egyidejűleg a másodikkal kialakult falu, megkülönböztetésül, Magyarorbó lesz.²¹ Ez a *Magyar* jelző kétség-

¹⁸ Weigand 3. l.

¹⁹ F. Michaelis: Zur Geschichte der Dörfer Krapundorf-Ighiu und Krakau-Cricau. Siebenbürgische Vierteljahrschrift 1936. 278. s köv. l.

²⁰ Iczkovits i. m. 52. l.

²¹ U. a. 60. l. Azonban előadásával szemben, valószínűbb, hogy az eredeti Orbó, a későbbi Nagyorbó, a mai Középorbónak felel meg s így a XIII. században alakult, utóbb Magyarorbónak nevezett falu Alsóorbóval azonos. Ha

telenné teszi, hogy a lakosság, amely a szláv nevű Orbóból elvándorolt, akkor kétségtelenül, előzőleg igen valószínűen magyar volt.

Az új csoportok kirajzása, a régiek mellett újabb és újabb falvak megjelenése, a bolgárszláv, német és rutén telepek felszívódása, beolvadása egyaránt azt bizonyítja, hogy a Gyulafehérvár környéki magyarság számára is jelentős volt, népi ereje pedig töretlen a XIV–XV. században. Bizonyára nagy előnyére volt, hogy a királyi hatalom is támogatta, s azzal, hogy szigorúan összefogta erejét, gazdasági tevékenységét pedig irányította, megmentette a szétszóródástól. De ugyanilyen fontos tényező volt – a nép természetes, ősi életereje mellett – hogy a táj megfelelt a magyarság életigényeinek, életmódjának és szokásainak. Ezek jellege azonnal szembetűnik, ha összehasonlítjuk a régi szláv és a magyar falvak fekvését. Amíg a Maros jobb partjának a vidékén a szlávok elkerülték a folyóvölgyet, addig a magyarság éppen itt telepedett meg, mint Béld, Enyed, Tövis fekvése is mutatja. A hegyek tövében, Krakó s a Maros közt három magyar falu is kialakult: Gáld, Vajasad és Gáltó. A legnagyobb erővel azonban az alacsony dombos vidék vonzotta a magyarságot. Az említett Gáltótól számítva, Gáldon kívül, a patlak mentén felfelé még három további falut találunk: Mindszentet, Benedeket és Csáklyát, a két utóbbi területén honfoglaláskori leletekkel. Elkerülte ellenben a magyarság a magas hegységet. S mert ez éppen Gyulafehérvárnál egészen közel ereszkedik a Maroshoz, megértjük, miért alakul ki a megyének a nyugati részében viszonylag kevesebb magyar falu, mint a balparti tájon, a Küküllő felé elterülő dombos vidéken.

Gyulafehérvár környéke nem az egyetlen táj, amely annyira magán viseli a magyarság megtelepülésének, növekedésének, meg erősödésének és elterjedésének a jegyeit. A Szamos mentét példaképpen éppen úgy felemlíthetnők, mint az Aramos vagy Küküllő völgyét. Utalhatunk továbbá bizonyos helynevekre is, amelyek több megyében megismétlődnek, annak jeléül, hogy az illető falvakat a megyés ispánoknak a népeik gazdasági életét egyforma gonddal irányító tevékenysége alapította meg. Ilyen helynevek: Espánlaka Torda szomszédságában és Ispánlaka Fehér megyében, Nagyenyedtől keletre, *Almás* Kolozs, Torda, Küküllő és Hunyad megyében. *Diós*, *Diód* Kolozs, Fehér és Hunyad megyében, *Szilvás* Doboka, Kolozs, Torda, Fehér és Hunyad megyében.²² A Gyulafehérvár környékén megfigyelhető viszonyok tipikusak s egész Erdélyben megismétlődnek. Még ott is, ahol viszonylag ritka volt a XI–XII.

ugyanis Tinód, XV. századi meghatározás szerint, Enyed és Magyarorbó közt feküdt, az utóbbit kell azonosítanunk Alsóorbóval, amint Lipszky térképe is ennek, tehát a Maroshoz legközelebb fekvő falunak a nevét írta Magyarorbónak.

²² L. a helyneveket Csánki i. m., Szolnok-Doboka megye monographiája és Iczkovits i. m. Feltűnő, hogy az efféle nevek Belsőszolnok megyében hiányzanak. Nyilván azért, mert a megye központja a Tisza menti Szolnok lévén, az ispán itt nem tartott oly »udvart«, amelynek életével voltak összefüggésben a többi megyében a lakosság gazdasági tevékenységére oly jellemző nevű falvak.

századi magyar lakosság: Hunyadban. Itt is a Maros völgyének magyar falvai ugyanazt a szilárdságot és életerőt mutatják, mint keletebbre, Fehér megyében, hiszen Németit és Tótit, amelyek nevük szerint, idegen népelemeknek már a XIII. század előtt hajlékot adtak, magyarrá tudta tenni.²³

ÖSSZEFOGLALVA EREDMÉNYEINKET, a magyarság tehát a Szent István által megalapított megyék, – Fejér, Torda, Kolozs, Doboka – területén volt a legnépesebb s ezekből bocsátotta ki népfeleslegét nyugatra, Hunyad erősítésére, részben kelet és délkelet felé, míg északon, Szolnok területén a Tisza mellékéről kapott újabb bevándorlókat. A néptalaj kiterjedése szemszögéből legfontosabb a Maros völgyéből a Kárpátok gerince felé haladó előnyomulás, ami Küküllő és Szeben megye megszervezésére vezetett. Ezen a hatalmas területen, amely utóbb részben a szászság otthonává lett, valószínűleg szétaradt a magyarság. Eleinte ritkásan állottak egymás közelében a falvak, de csak az időtől függött, hogy a széles közökben is újabb és újabb falvak alakuljanak. Az előnyomulás gyorsaságáról két helynév ad felvilágosítást: Bolya és Bonyha. Az előbbi a térképen a Nagyszombat és Medgyest összekötő vonalnak, a másikat pedig a Medgyes és Marosvásárhely közt húzott vonalnak a felezési pontjánál, sőt azoktól még kissé keletebbre találjuk. Mindkettőt már a XIII. századi oklevelek említik. Bolya a XIV. században két részből állott: Alsó- és Felsőbolya, tehát nagyobb és így régibb helység volt. Bonyha a XIV. század elején, plébániával rendelkező, a középkorban városi kiváltságokat élvező, tehát szintén jelentősebb hely.²⁴ Temploma Szt. Mihály tiszteletére épült, aki nemcsak a gyulafehérvári székesegyház, az erdélyi püspökség védőszentje volt, hanem egyike a Magyarországon legrégebb idők óta tisztelt szenteknek. Mindkét helység neve személynévi eredetű s nem is állanak egyedül, mivel az ország más részein, így a Dunántúlon is találunk hasonló helyneveket. Somogyban ugyanis van Bonyha, Tolnában Bonyhád, Heves megyében Bolya, Baranyában Bóly.²⁵ Magában tehát nem volna feltűnő, hogy Erdélyben is feltűnnek e nevek. Meglepő azonban, hogy a Szent István által elűzött Gyula két fiát, akiket a német támogatásra építő Péter király mint a nemzeti ellenzék vezéreit felakasztatott, Bolyának és Bonyhának hívták.²⁶ Mivel a két erdélyi helység a gyulák törzsbirtokának a szomszédságában feküdt, talán nem merész a feltevés, hogy a testvérek nevét őrizte meg. Éppen úgy, mint ahogyan a Dunántúlon és a Duna mentén, ahol az Árpád nemzetség földjei terültek el, a Teyel. Fájusz, Taksony, Solt stb. nevek máig fenntartották az uralkodó-

²³ Csánki i. m. 115., 143. l.

²⁴ W Scheiner: Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens. Balkan-Archiv. II. 21. l., Csánki i. m. 862. l.

²⁵ Melich, Magyar Nyelv VII. 182. l.

²⁶ Jakubovich E.: Viska, Stojzló és Pécel. Magyar Nyelv. XXIII. 228. s köv. l.

ház tagjainak emlékét.” Ha valóban Gyula fiai, Bolya és Bonyha a két község névadói, akkor a XI. század közepi összefüggő magyar néptalajnak a határvonalát is jelzik. Ez a vonal annyira keletre van – északon már a Székelyfölddel érintkezik – hogy egészen tarthatatlannak bizonyul a régibb magyar történetírásnak az a feltevése, mintha a magyarság oly lassan haladt volna a Kárpátok felé, hogy a XIII. század elejére ért volna el a Barcaságba. De egyszerűsége az a másik feltevés is, mintha a szászok teljesen lakatlan területen, desertumon szállott volna meg a XII. század közepén.

Éppen szász kutatók hívták fel a figyelmet, hogy a Déli Kárpátok tövében őseik betelepülése előtt a királyi váraknak egész sora épült fel az átjárók ellenőrzésére és védelmére. Az erődítmények közül annak a fekvése a legjellegzetesebb, amely Szászsebestől délre, a Sebes folyó mellett, a mai Szászcsór falu határában feküdt. Területe nem tartozott a szász közigazgatási szervezetbe – Fehér megyének volt a része – úgy, hogy a sebesi szék patkóalakban fogta körül. Mivel utólag semmiesetre sem szakadhatott ki a szász-ság testéből, fel kell tennünk, hogy a vár már a XII. század közepe előtt állott s lakossága, valamint megállapodott birtokviszonyai akadályozták meg az új telepéseket, hogy birtokukba vegyék. Az erősség a stratégiailag legalkalmasabb ponton emelkedett: a folyó itt lép ki a hegyek közül a széles völgybe, – észak felé egész Gyulafehérvárig ellátni – s a Havasalföldről átvezető útvonalat a legeredményesebben innen lehet elzárni.²⁷ Hasonló rendeltetésű erősség volt tőle nyugatra, Hunyad megyében a sebeseli, keletre pedig, a Vöröstoronyi-szoros vidékének ellenőrzésére, a teliskai, orláti, resinári, götzenbergi, messzebb pedig már a Barcaság közelében, a Küküllő völgyéből az Olthoz vezető út ellenőrzésére, a kőhalmi, később szász széknek (Reps) a központja. Mindezek a várak nemcsak összefüggő erődvonal láncszemei gyanánt illeszkednek egymáshoz, hanem felépítésükben is egységesek: ovális alakúak és meglepően nagy (100–200 m) átmérőjűek. »Egységes terv szerint, erős központi hatalom vetette meg alapjukat.«²⁹ Rajtuk kívül azonban más tagjai is voltak a védelmi rendszernek: az Olt mellett Földvár és Halmágy, amelyet Castrum Almage néven 1211-ben említe-

²⁷ Még egy további érveléssel is valószínűsíthetjük feltevésünket: Anonymus Bolya nevét Bua alakban is írja, Bonyha közelében, a Kisküküllő mentén pedig volt a középkorban egy Bényebua nevű falu (Csánki i. m. 869. l.). Mivel tehát ennek az összetett névnek második tagja Bényébe beolvadt, eltűnt Bolya falut jelez, az egymásnak szinte szomszédságában feltűnő Bonyha és Bolya falvak keletkezése még több joggal hozható kapcsolatba a két testvér birtoklásával.

²⁸ Th. B. Streitfeld: Die Sastschorer Burg. Siebenbürgische Vierteljahrsschrift. 1939. 136. s köv. 1. Az itteni földvárakra már előbb felhívta a figyelmet, azonban tévesnek bizonyult magyarázatokkal kísérve, Halaváts Gy: Kelnek vára. Hadtörténelmi Közlemények. 1912. 48. s köv. 1.

²⁹ K. Horedt: Zur siebenbürgischen Burgenforschung. Südostforschungen 1941. 576. s köv. 1. Találó megállapítása szerint: »Die Annahme ist nicht zu gewagt, dass ihnen eine einheitliche Planung zugrunde liegt und der Anstoss für ihre Erbauung von einer übergeordneten Zentralmacht ausging« (602. l.)

nek³⁰ a Barcaságon, a mai Marienburg helyén ugyancsak Földvár s Brassó mellett a Cenk-hegyi erődítmény, melyben Szent István korában Szent Lénártról elnevezett kápolna épült fel.³¹ Főleg a barcasági Földvár-Marienburg neve tanuskodik a magyarság korai megtelepüléséről. Ez ugyanis a német lovagrend központja lett, s mert a lovagok nem földből építették várukat, bizonyos, hogy őket megelőzve, magyarok voltak a hely első lakói. (Marienburg román neve Feldioara, a magyarból való átvétel.) Ha így kétségtelen, hogy az erdélyi védővonalat nem két évszázad alatt fokozatosan toltta ki a magyarság, hanem azt a királyi hatalom egyetlen átgondolt intézkedésével vitte ki a Kárpátokig, akkor lehetetlen Délerdély betelepülését, a fatörzs növekedéséhez hasonlóan, évgyűrűszerűnek képzelni el. Sokkal valószínűbb, hogy a magyarság, miután békés munkáját a határvárak biztosították, egyszerre ellepte az előtte szabadon feltáruuló egész területet. Tehát a Küküllő és az Olt völgyeit épp úgy, mint a köztük húzódó dombos vidéket, vagy a Barcaságot.

Az a tény, hogy már a XI. században a déli védővonallig magyar telepek vannak szétszórva Erdélynek egész déli részén, egyszerre megérteti a középkori egyházi szervezetnek és a megyerendszernek méltán feltűnő nem egy jelenségét, valamint azt is, hogy a szász helyneveknek igen jelentős része miért alakult régi magyar helynevekből, azok eltorzulásával.

A fehérvári főesperességhez tartozott a XIV. században Szászsebes vidéke, a Nagy-küküllőtől délre eső földszáv, valamint a Barcaság – kivéve Brassó környékét – s a székely Sepszi-szék, plébániáinak száma pedig 148 volt, holott ugyanekkor a tordai főesperességben 40, a küküllőiben 45, a kolozsiban 41 plébánia volt.³² Ilyen nagy aránytalanság nem állott volna elő, ha lépésenként, fél-évszázadonként halad előre a magyarság. Akkor minden új rész egyenként egyházi szervezethez jutva, önálló főesperesség lesz. Ellenben azzal, hogy a gyulafehérvári ispán hatásköre egyszerre egész Brassóig kiterjedt, természetesen látszott, hogy az egész nagy, de kezdetben még gyéren lakott terület, amely csak később jutott templomokhoz, az ispánnal együttműködő főesperes hatáskörébe kerüljön. Az ugyanis, hogy a fehérvári ispán hatalma ily óriási területre érvényesült, nem feltevés. Fehér megyének az alakja, amint a XIX. századi nagy megyereform idejéig fennmaradt, szintén tanuskodik mellette. Mult századi térképeink jól mutatják, hogy csak a Gyulafehérvár környéki területe volt egységes, egyébként keleti része számtalan szigetből tevődött össze, amelyek szász és székely székek közé ékelődtek. Egyedül az Olt és Nagy-küküllő közt valami 13 enclavét számlálhatunk össze. S ami a legfontosabb, Fehérvárhoz

³⁰ Zimmermann-Werner: Urkundentauch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. k. 12. l.

³¹ E. Jekelius: Das Burzenland (Kronstadt, 1928), III/1. 39. és 7. l., Siebenbürgische Vierteljahrschrift 1934. 38. s köv. l., 1935. 85. l. (Treiber, Sebestyén, Ferenczi cikkei), Sebestyén J.: A cenk-hegyi Brasovia-vár temploma. Erdélyi Múzeum, 1940. 269. s köv. l.

³² Ortvay i. m. 628. s köv. l.

tartozott Brassótól délre a Törösvári-szoros környéke, valamint a XV. század közepéig, a Vöröstoronyi-szoros vidéke, vagy a XIV. század végéig a Nagyszebenről nyugatra fekvő omlási uradalom.³³ A XI. században még egységes s a Kárpátokig lenyúló Fehér megyét – fűzhetjük a tényhez magyarázat gyanánt – a szászság megtelepedése és terjeszkedése szabdalta fel.

De a helynevek is, fel a Küküllő völgyéig, a magyar telepek elsőbbségéről tanuskodnak. Pl. az Olt környékén Szakadát-Sekedaten, Hortobágy-Harbach, Tyukos-Tekes, Halmágy-Halwegen, Omlás-Bamlesch, a Nagyüküllőtől délre Meggyes-Mediasch, Segesvár-Schässburg, Kapus-Kopisch, Sáros-Scharosch, Szentlászló-Lasseln, Felek-Felek, Egerbegy-Arbegen, Buzd-Bussd, Berethalom-Birthälm, Segesd-Schaas, Báránykut-Bekokten, stb.³⁴

A SZÉTTÉRJEDÉS, amellyel Erdélynek a folyóvölgyei és dombos tájai magyar néptalajjává lettek, a királyság műve volt. Segítségével a magyar nép a XIII. század előtt, amidőn a megyéken keresztül a központi hatalom szava feltétlenül érvényesült, a magas hegyeket leszámítva, mindenütt megvetette lábát, s birtokába vette azon pontokat, amelyekről népfeleslegét a belső kolonizációra szüntelenül kibocsátotta. A XIII. században új tényező lép az Erdély sorsát addig egyedül intéző király mellé: a magánnagybirtok. Rendszere az anyaországból került át. A Duna mentén már az uralkodóház munkatársa, sőt lassan vetélytársa, amidőn a Királyhágón túl jövőendő fontosságának még előjelei is csak alig vehetők észre. Az itteni lassúbb társadalmi fejlődés következménye, hogy a középkori Erdély nagybirtokos családjainak javarésze bevándorlóktól származik. Ugyannyira, hogy az erdélyi nemzetségek, genus-ok, a magukat egy-egy őstől származtató, a rokonságot ápoló birtokos családok közös szervezetei közül csak négy volt bennszülött, 13 ellenben anyaországi. S hozzá a legtekintélyesebb családok éppen az utóbbiak közül kerültek ki. Így az Ákos-nemzetségből a Thoroczkay-család, a Becse-Gergely-nemből az Apaffy és bethleni Bethlen, a Herman-nemzetségből a Laczkfi-, vagy a Tomaj-nemből a Bánffy-család.³⁵

A magyar nagybirtok kialakulása a királyi megyék egységének felbomlását, sőt elporladását eredményezte. A régi magyar falvak új irányítás alá kerültek, amidőn az uralkodó adományából előkelő főurak birtokába jutottak. A változás magyar népi szempontból messzeható következményekkel járt. Nem volt éppen eleve kedvezőtlen, bár kétségtelen, hogy a király az ország egyetemes érdekeit jobban képviselhette, mint egy népes társadalmi csoport, amelynek tagjait a családi érdekek az egyéni előnyök keresésére ösztönözték. Sőt haszna is volt a változásnak: a Duna és Tisza mentén birtokos

³³ Iczkovits i. m. 76. s köv. l.

³⁴ Scheiner i. m., az okleveles adatok kimerítő feldolgozása, térképpel.

³⁵ Sándor I.: Magyar nemzetségek Erdélyben. Erdélyi Múzeum 1917. 185. s köv. l., a részletesebb, pontosabb adatok: Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. I–III. k.

főurak régi uradalmaik színmagyar népfellegét áthozhatták Erdélybe, hogy itteni, viszonylag gyéribben lakott birtokaikat jobban benépesítsék, felvirágoztassák. Oly korai példával valószínűsíthetjük, hogy áttelepítés valóban folyt, amely még a királyi megye életének fénykorából származik: az Ajtonyt legyőző Csanádtól, Szent István unokaöccsétől származó Csanád nemzetség Gyulafehérvár környékén kapott birtokot. Egyik tagját, aki a XII. században élt, Beleniknek hívták, ami a Benedek keresztnév régi magyar változata. Mivel a Gyulafehérvár közelében, Magyarigennél fekvő mai Benedek falut, amely a Csanád nemzetség tulajdona, az első oklevelek Belenig-nek írják, nyilvánvaló, hogy ez Csanád leszármazottjának a nevét őrizte meg.³⁶ Lehetetlen azonban feltenni, hogy a falu csak azért viselte urának nevét, mert ő volt birtokosa. Ha így lett volna, a falvak folyton változtatták volna nevüket; arra kell tehát gondolnunk, hogy szorosabb volt a kapcsolat a falu és földesura közt: bizonyára Belenik alapította, hozta oda első lakóit.

Következményeiben azonban annál veszedelmesebb lett a XIII. századi átalakulás. A király ugyanis a régi telepeket a főuraknak adományozva, kiejtette kezéből azoknak a magyar tömegeknek a java részét, amelyekkel az erdős, hegyes tájakat benépesíthette volna. Ezentúl csak korlátozott mértékben volt módjában magyarokat telepíteni, de mert a lakatlan vidékek jövedelmezővé tételéről nem mondhatott le, kénytelen volt onnan hozni embereket, ahol szabadon állottak rendelkezésére: a külföldről. Intézkedése, mint utóbb kiderült, főleg azért volt káros, mert a magyarság szomszédságába idegen népelemet juttatott, még pedig – Erdély sajátos földrajzi viszonyai következtében – a belső folyóvölgyeket elválasztó hegységekbe. Az a körülmény sem volt előnyös, hogy a magyar nép éppen akkor veszítette el a munkára ösztönző, sőt kényszerítő erős kezet, amidőn az erdőirtás, a hegyekbe hatolás nehéz feladatával kellett megbirkóznia. Bármennyire volt steppe-lakó nép s tekintette igazi otthonának a füves síkságot, az erdővel is meg tudott barátkozni, mint a székelység élete bizonyítja. A székelység is nyilván szívesebben maradt volna az alföldi tájakon, amikor azonban az uralkodó azt kívánta tőle, hogy a hegyek közt tegyen eleget határvédő kötelezettségeinek, engedelmeskedett a parancsoknak, generációk multán pedig egészen megszokta az új környezetet s életét ahhoz formálta. Az őt egységesen irányító, megfélemlíthetetlen kényszerrel ható erőt nem pótolhatta a nagybirtok, arról nem is szólva, hogy ennek számításaiban az egyéni gazdasági előnyök eleve nagyobb szerephez juthattak.

A XIII. század második felétől kezdve már elodázhatatlan lesz, hogy a hegyes vidékek lakosságához jussanak. Főleg a hadi érdek kívánta meg, amidőn a tatárjárás tanulságai nyilvánvalóvá tették a régi védelmi rendszer gyengeségét, hogy kővárak épüljenek a megközelíthetetlen sziklabérceken. A régi, a folyók menti várak feljebb helyezése az erdős hegyek közé azonban nemcsak irányt

³⁶ Karácsonyi i. m. I. k. 347. l.

mutatott a településnek, hanem szükségessé is tette újabb falvak alapítását, mivel ezek lakosainak kellett gazdasági tevékenységükkel gondoskodniuk a várúr és környezete ellátásáról. A lovagváruk ily módon nemcsak hadi hivatást teljesítenek, hanem központjaivá is lesznek oly uradalmaknak, amelyeknek feladata a korábban lakatlan területek gazdasági hasznosítása.

A munkából, bár annak súlya elsősorban a főurakra hárult, a király is kivette részét, hiszen relative még mindig ő – részben közvetlenül, részben közvetve az erdélyi vajda és székely ispán révén – a leghatalmasabb nagybirtokos Erdélyben. Jól mutatja telepítő tevékenységének eredményét a megyei élet súlypontjának áthelyeződése Küküllő és Torda megyében. Az előbbiben az ispán egykori székhelye Küküllővár volt, a Kisküküllő partján. Ellenben az 1340-es években feltűnő Újvár – neve is mutatja eredetét – már a két Küküllőt elválasztó hegységben épült fel, várnagya pedig ismételen is a megye főispánja, aki a szolgabírákkal együtt intézi a megye ügyeit.³⁷ Még inkább, mondhatjuk: elvitathatatlanul összekapcsolódott Torda megye új erősségének, Létának a várnagysága a megyei alispáni tiszttel. A régi ispáni központ, Torda vára ugyanis beolvadt a melléte kialakult városba s mert jelentősége eltűnt, szerepét teljesen átvehette az új erődítmény, amely a megye nyugati szögletében mélyen a hegyek közt fekszik. Ugyancsak a XIV. században épült fel a megye ellenkező, keleti sarkában Görgény vára. Ennek a sorsa azonban a Székelyfölddel szövődött össze, mivel a székelyi ispán tisztéhez tartozott a görgényi uradalom, úgy, hogy a görgényi várnagy egyszermind Marosszék vicecomesa is volt.³⁸

Amíg a királyság XIV–XV. századi telepítő tevékenységének méreteire inkább csak a változás okozta eredményekből következtethetünk, addig a nagybirtokos családok hasonló eljárásának részleteiről is felvilágosítást nyújt az egyes váruradalmak kialakulásának története. A kínálkozó sok példa közül az imént említett Görgény közelében, a Maros mellett, Szászrégentől északkeletre fekvő Mentő várát ragadjuk ki. Ura a Tomaj nemzetségből származó Losonci család volt, amely birtokában tartotta a szomszédos széplaki és régeni uradalmat is. A várat, amely romantikus nevével elárulja, mily szerepet szánt neki tulajdonosa, Losonci Tamás építtette, még pedig, 1333-i szavai szerint, »inter alpes«, mintegy kétezer ezüst márkán, a kor viszonyaihoz mérten igen nagy költséggel s azzal egyidejűleg a vár alatt »egy jó falut« (unam bonam villam) is telepített.³⁸

A sok kiadás, gond és fáradozás eredményeül, amellyel a várak felépítése együttjárt, a magyar néptalaj határa kilépett a folyóvölgyekből és kezdett felkapaszkodni az őket elválasztó hegységekre. Az a nép ugyanis, amely ezeket az erődítményeket munkájával felépítette s amely az uradalmak első – s éppen ezért gyérnek

³⁷ Csánki i. m. 859., 861. l.

³⁸ U. a. 670., 673. l.

³⁹ Varju E.: Oklevéltár a losonci Bánffy-család történetéhez. (Bp. 1903) I. k. 79. l.

tetsző – lakosságává lett, magyar volt. Az új központok körüli helynevek erről egyértelműen tanuskodnak. Ismét csak példaképen említjük meg a Mentő várral szomszédos Széplak korai, 1228-i határjeleit. Ezek így sorakoznak egymás után: a Maros folyónál Magyarrév (a mai Monyoró), Vécs vára (Marosvécs), Szakál hegy és Szakál mocsár, Lővér falu, Dénesteleke, Ősajóséd patak, Madabiki erdő, a Sajó forrása, alpes Clementis, a mai Kelemen-havasok és Ruscia, Oroszország.⁴⁰ Mivel a leírás szerint a határjelek ki-tűzésénél egész a Sajó forrásáig elmentek, igen mélyen, valóban »egészen a havasokig« behatolt a magyarság. Ezekre már nem nyomult fel, úgy, hogy az utóbb beköltöző románok vehették azokat birtokukba.

A XIV. ÉS XV. SZÁZADBAN azonban a magyarság nemcsak kiterjeszti néptalaját, hanem meg is szilárdítja azt. Telepei, miután megrögzítődtek, és hol sűrű, hol ritkább szemű hálóval beborították Erdély tájait, a földművelés intenzívebbé válásával, a lakosság létszámának megnövekedésével fokozatosan erősödtek? A népfelesleg egy része nem maradt meg falujának határai közt, hanem a XIV–XV. században fejlődő vásáros helyekre, mezővárosokba, s a nagyvárosokba költözött be. A lakosság felszívása szempontjából a heti-piac-tartás jogát megszerző mezővárosok éppen nem voltak jelentéktelenek. Nagybirtokos uraik eszközölték ki a vásárt számukra,⁴¹ miután észrevették, hogy az úthálózat, szerencsés földrajzi helyzetük segítségével szomszédjaik fölé emelkedtek. Bennük népes magyar iparosréteg alakult ki, mint a családnevek is elárulják. Pl. a XV. századi Bánffyhunyon ilyen nevű polgárok éltek: Szabó, Varga, Ács, Szócs, Kovács, Mészáros, Sziogyártó.⁴² Erőszakolt siettetés nélkül, maguktól, tisztán a helyi energiák érvényesülésével fejlődtek ki e kisvárosok, segítve a falusi és a polgári élet közti távolságon átvezetni a magyarságot. Ami nem is volt nehéz feladat, mivel a magyarság a városi életformába könnyen beletalálta magát.

Erdély középkori nagy – részben vagy egészben – magyar városai: Dés, Kolozsvár, Torda, Gyulafehérvár, a népfeleslegnek ezek az igazi felszívói, magyar gyökerekből sarjadtak ki. Csirájuk nem egy-egy vállalkozó kereskedő-csoport tudatos városalapítási elhatározása, hanem a megyés ispán udvarának, ez igényes fogyasztó elemnek s széles területeken gazdasági életet irányító tényezőnek iparost és kereskedőt tömörítő szerepe. Mivel életük első korszaka az oklevélmentes korba nyúlik vissza, így csak közvetett módon, az alaprajz segítségével vizsgálhatjuk meg a keletkezés problémáját.

Gyulafehérvárnál kétségtelenül az a legfeltűnőbb, hogy a piac-

⁴⁰ U. a. 4. s köv. l. – Mivel az oklevél szláv eredetű neveket is feljegyzett (pl. Pizternha, fluvius Lyuch), bizonyos, hogy a magyar határnevek éltek s nem valami kancelláriai fordítás, elmagyarosítás eredményei.

⁴¹ A szász Berethalomnak is egy szomszédos földesúr, Apaffy Miklós eszközölte ki 1418-ban a heti-piacot. I. M. Salzer: Der königl. freie Markt BIRTHÄLM in Siebenbürgen (Wien, 1881), 662. s köv. l.

⁴² Csánki i. m. 305. l.

tér nem a régi római castrumra épült szabályos téglalap alaku városban volt, hanem a falakon kívül, a nyugati városkapu előtt, amelyet Szent Mihály kapunak hívtak. Itt pedig a XIII. században a Szent Mihályról nevezett püspökség népei éltek, míg maga a székesegyház természetesen a városban, de korántsem a közepén, hanem délnyugati sarkában emelkedett. Ott, ahol jelenleg is áll. Nem lehet vitás, hogy a XI. század elején Gyulafehérvár nem töltötte ki az egész négyszöget, hanem csak déli felét. A városnak ugyanis nem volt később sem északi és déli kapuja, ezek irányában utca sem vezetett, ellenben a kelet-nyugati irányban átszelő utca felfogható úgy, mint a legrégebb magyar városrész és az újabb, XII–XIII. századi kiterjedésével hozzá csatlakozó rész elválasztó vonala. Az ispáni erődítmény tehát ettől délre, a székesegyházzal szemben, a délkeleti sarkban lehetett. Ha a megyei és püspöki székhelyet a XII. században betelepült vállalkozók, kereskedők fejlesztették volna ki várossá, akkor ezek találtak volna helyet a szabadon maradt északi félben mind a piac, mind pedig a maguk házai számára. Piac térnek azonban itt nyoma sincs. Viszont a városkapu előtti piac, az egyházi népek lakta városrész a XIII. században már megvan, mivel a dominikánusok Boldogasszonyról nevezett temploma, amelyről a század végén oklevelek szólnak, itt épült fel.⁴³ Abból a tényből azonban, hogy ők a XIII. század második felében a falakon kívül jutnak telekhez, nemcsak az következik, hogy egész külvárosnak kellett kolostoruk körül lennie, – a dominikánusok ugyanis hivatásuknak a városi lakosság lelkiéletének gondozását választották –, hanem az is, hogy a castrumban nem volt számukra hely, mert azt a város lakosságának telkei foglalták el; annak jele ez, hogy Gyulafehérvár valóban külföldi vállalkozók, és kereskedők közreműködése és tőkéje nélkül épült ki.

Nem ilyen egyszerű Kolozsvár fejlődése. Mivel itt a németiség valóban részt vállalt a város felvirágoztatásából, a magyarság szerepe még határozottabban állapítható meg. Kolozsvár magja a ma Óvárnak nevezett, szabálytalan utcahálózatú negyed, ahol egykor a dominikánus templom és kolostor (ma a ferenceseké) emelkedett. Ezen a területen állott az ispáni székhely s a körülötte kialakuló városias település. Amidőn a várispánság megszűnt, a város V. István uralma alatt az erdélyi püspök birtokába került. Német lakosai a XIV. század második évtizedében tűnnek fel. Vagyonos kereskedők, vállalkozók lehettek. A bíró és esküdtek közülük kerül-

⁴³ Zimmermann–Werner I. k. 72., 133., 143. l. Ez oklevelek szerint a püspök inquilinusi az egyház melletti telepen éltek s őket, meg a közük települő szabadokat a király 1246-ban kivette a vajda és az ispánok jogköre alól. A királyi vendégek telepét s vele természetesen az ispáni erődítményt a püspök 1278-ban kapta adományul. A két telep összeolvadva, 1282-ben már a civitás nevet viseli. Lakossága a középkorban magyar; a XV. századból névszerint ismert 78 polgára közt csak három van, akinek neve német jellegű. (Iczkovits i. m. 35. l.) A város XVIII. századi alaprajzát közli Gyalókay J.: Erdély várai 1736-ban, Hadtörténelmi Közlemények 1935. 242. l., XVII. századi összeíráson alapuló, rekonstruált alaprajzát pedig Imets F. J.: A régi Fejérvár fekvése és részei. Az elsőfőhermegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet 14. évkönyve (Gyulafehérvár, 1908). 24. l.

nek ki. Házaik a régi város mellett, az általuk alapított hatalmas piactér körül épülnek fel, ahol a plébánia-templom is van. Beköltözésük fellendíti az ipart és kereskedelmet, a magyar lakosság azonban nem tűnik el. Régi negyedében továbbra is megmarad, a betelepülőkkel pedig, amint a város új utcákkal növekszik, egyre gyarapodik.⁴⁴ A XV. század második felében már olyan nagyszámú a »communitas nationis Hungaricae«, hogy a politikai vezetésből is részt kívánhat. Az 1458-i szabályozás értelmében a tanács tagjainak fele magyar lesz, s minden második évben a bírót is ők adják.⁴⁵ Az iparoselem sokrétűségét pedig ilyesféle foglalkozást jelentő családnevek illusztrálják ugyancsak a XV. század közepén: Asztalgártó, Fazekas, Ijgyártó, Irhagyártó, Iveses, Kádár, Késgyártó, Keztyűgyártó, Lakatgyártó, Lepényes, Nyerges, Nyilas, Nyiró, Olajos, Oragyártó, Ötvös, Pajzsgyártó, Perecsütő, Süveges, Szitás, Timár stb.⁴⁶

A MAGYAR NÉPTALAJ azonban Erdélyben nemcsak gyarapodott, hanem tért is vesztett. A románsággal szemben veszteségről alig lehet szó. Ez ugyanis, mint eredetileg hegyi pásztorelem, oly területeken szállott meg, amelyeket a magyarság lakatlanul hagyott: a folyóvölgyeket egymástól elválasztó hegységekben. Magyar falvak szomszédságában is letelepítettek ugyan románokat egyes nagybirtokok, – így a kolozsmegyei Fenesre az erdélyi püspök még a XIV. században⁴⁷ – ezek a szigetek azonban a magyarságot nem veszélyeztették. A hegyvidéki románság életében a középkor még csak az erőgyűjtés korszaka s a török pusztításoknak kell bekövetkezniök, hogy leszállhasson a lakatlanná lett völgyekbe meg a dombos tájakra s ezzel a magyar néptalajt szigetekre szaggassa. Igazán érzékeny veszteséget a középkorban a magyarság számára a szászságnak átengedett vidékek jelentettek: a Királyföld, a Barcaság és Beszterce környéke.

Az átengedést szószerinti értelemben kell vennünk: a király egyes területeket, amelyeken az elnémetesedett helynevek tanúsága szerint magyarok éltek, átadott a szászoknak, miután az előbbi lakosságot jórészt áttelepítette oda, ahol megítélése szerint az ország védelme érdekében nagyobb szükség volt rá. A Szászsebes, Szászorbó, Szászkezd vidékén élő székelyeket parancsa a XIII. században érte el; ezek a mai Háromszék területére vonulva, a sepsi, kézdi és orbói székeket alakították ki. Azoknak a magyaroknak, akik a

⁴⁴ Balázs i. m. 50. s. köv. l., G. Lang: Die Nationalitätenkämpfe in Klausenburg im ausgehenden Mittelalter. Die Entdeutschung einer mittelalterlichen Stadt des Südostens (München, 1941), 7. s. köv. l. (A munka azt a körülményt, hogy Kolozsvár ispáni székhely volt, nem veszi figyelembe s így a város alapítását V. Istvánnak tulajdonítja). Makkai L.: Kolozsvár a magyar történelemben. Kolozsvár. Egy magyar város ezer esztendeje (Kolozsvár, 1942), s. köv. l.

⁴⁵ Jakab E.: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez (Buda, 1870.) 187., 192. l.

⁴⁶ Csánki i. m. 317. s. köv. l.

⁴⁷ Balázs i. m. 46. l.

szászság betelepülése alkalmával Szeben vidékén, s az Olt mentén éltek, hasonló rendelkezésre már korábban el kellett otthonukat hagyniok. Mint harcos elemnek, délfelé vezetett útjuk a Havasalföldre. Áttelepítésük szoros kapcsolatban lehetett a védelmi rendszernek a Kárpátok gerincén túlra való helyzetésével. Amíg a XI. században a határvárak – mint a Szeben-vidéki, Olt-menti és barcasági várak fekvése mutatja – a szorosok erdélyi kapuját őrizték, a XII. század utolsó évtizedeiben és a XIII. században az a hadászati elv érvényesült, hogy az ellenséges támadásokat a Kárpátokon kívül kell felfogni s ennél fogva a külső bejáratokat kell elrekeszteni. Ez a gondolat azonban nem érvényesülhetett egyedül katonai-politikai síkon. A váraknak nemcsak harcosokra, hanem munkás kezekre is szükségük volt, mivel a békés termelő munkát nemcsak védtek, hanem organizálták is. Egy-egy Kárpátokon-túli magyar erősség épülésével tehát új magyar falvak alakulása járt együtt, mivel pedig a királyság nem érte be a védekezéssel, hanem egész Havasalföldet megszervezte, hogy az mint széles öv tartóztassa fel az ellenséges támadásokat,⁴⁸ igen sok magyarra volt szüksége. Mindazokat tehát, akiknek helyébe a XIII. század elején szintén szászok léptek, ide irányította, hogy a század második felétől kezdve mások, önként is kövessék az úttörőket, azok akiket a havasalföldi magyar alapítású városok vonzottak. A csere, amit a magyarság tett, (utólag kedvezőtlennek bizonyult. Havasalföldet nem sikerült magyarrá tenni, – a tatár, majd a török pusztítás okozta vérveszteség túlságosan nagy volt – a szászoknak átengedett területen pedig csak egyes népszigetekkel tudta bizonyosságát adni szívósságának, mint a Nagyszeben melletti Szakadat példája mutatja.⁴⁹

Amíg a délerdélyi magyaroknak Havasalföldre költözése legalább egy nagy politikai elgondolásnak a része volt, a Beszterce-vidékiek Moldvába húzódása már nélkülözte a tervszerűséget. A különbségnek az a magyarázata, hogy az ő átköltözésük a XIV. században következett be, amikor a nagybirtok túltengése miatt a királyság többé már nem rendelkezett népeivel oly korlátlanul, mint korábban. A magyarság Beszterce vidékén nem is királyi parancsra mozdult ki falvaiból, hanem a szászság gazdasági előnyomulása következtében. Ennek részletei oly tanulságosak, minden vonatkozásban, még a nagybirtok magatartását illetőleg is, hogy érdemes velük kissé behatóbban foglalkozni.

A németség itt két helyen telepedett meg: Besztercén és Radnán. Mindkettő, szláv neve szerint, már a honfoglalás előtt lakott hely. Radnára a nemesérbányák vonzották a szászokat, Beszterce pedig a Moldvába vezető főútvonal mellett alkalmas pontnak látszott a külkereskedelmi forgalom irányítására, lebonyo-

⁴⁸ L. Elekes: Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft. Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII–XVI. Jahrhundert. Arhivum Europae Centro-Orientalis 1941. 371. s köv. l.

⁴⁹ Vámszer G.: Szakadát. Egy szebenmegyei magyar szórvány (Cluj, 1940).

lítására.⁵⁰ A két város közül Beszterce bizonyult erősebbnek. Radna a XV. században elveszítette jelentőségét. Bizonyára kimerültek könnyen elérhető ércerei, a mélyebben fekvők kitermeléséhez pedig költséges beruházásokra lett volna szükség – így volt ez Észak-magyarországon is⁵¹ – s mert ezek elmaradtak, Mátyás király szomszédjához csatolta.⁵² Ennek környéke az országhatár irányában lakatlan, erdős vidék volt, a Sajó folyó felé azonban magyar falvakkal volt tele. A táj magyar jellegét a folyóneveken, mint Sajón kívül a helynevek bizonyítják. Oly jellegzetes falvak feküdtek ugyanis itt – Besenyő, Németi – amelyeknek csak magyar környezet adhatott nevet. A tájat összefoglalóan Királyi-területnek, vagy egyszerűen csak Királyinak nevezték,⁵³ annak jelzésére, hogy a király birtoka. Az ő közvetlen földesúri hatalmát a várispánok igazgatása alatt álló várföldekkel és a vajdával szemben hangsúlyozták, amire szükség volt, mert a kerület Besztercével és Radnával együtt a királynői udvartartás költségeinek fedezésére szolgált.⁵⁴ Éppen mert jövedelme ily sajátos célt szolgált, egyes részei nem is kerültek eladományozásra a XIII. században, holott ugyanakkor a várföldek, a régi megyei birtokok jórészt magánkézre jutottak. A király törekvése, hogy lehetőleg együtt tartsa Beszterce vidékét, előnyére volt a szászoknak, mert így nem kellett attól tartaniok, hogy magyar földesurak hatalmába kerülnek. A vidék különállása abban is kifejezésre jutott, hogy a székely ispán állott az élén, aki a beszterceiektől még a XV. század közepén is évi 60 ezüstmárka adót kapott.⁵⁵

Beszterceből, mint központból kiindulva, a szászság két irányban terjeszkedhetett. Egyrészt az erdős-hegyes vidéken az országhatár, másrészt a magyar falvak, a folyó völgyek felé. Amarra csak néhány lépést tett, megalapítva Aldorfot, a középkori Wallendorfot,⁵⁶ Jad falu és az «alpesek» közt pedig Pettendorfot. Annál nagyobb súllyal fordult a magyar táj felé. Ezt valósággal előzönlötte, úgyhogy a régi magyar falvak neve is németté változott vagy eltorzult. Besenyő neve Heidendorf lett, a bajor eredetű Németié Bayersdorf, Malomárka Minarken, Vermes maradt Wermeschnek, stb.

A terjeszkedés a tipikus városi gazdasági politikára jellemző módon ment végbe: a polgárság patricius rétegének tagjai, a leg-

⁵⁰ O. Fr. Jickeli: Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. N. F. 39. k. (1913.) 58. s köv. l.

⁵¹ Pauliny O.: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. Károlyi Emlékkönyv. (Bp., 1933.) 421. s köv. l., 434. l.

⁵² Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története. (Bp. 1880), 133. l.

⁵³ Zimmermann–Werner L k. 92., 300. l. (1264. és 1311.). Beszterce is »terra regalis« uo. 299. l.

⁵⁴ Ua. I. k. 92., 157., 438. l.

⁵⁵ Ua. I. k. 460., 486. l. – Fejér G.: Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad. (Buda, 1844). 198. l.

⁵⁶ Zimmermann–Werner. I. k. 200. l.

gazdagabb vállalkozók pénzért megvásárolták a magyar falvakat s mert nagy és gyorsan szerzett tőkék kerestek elhelyezést, a felvásárlás gyors ütemben folyt. Radnai Brendulinus fia Hench comes, aki Buda várnagya is volt, Kentelke falut 1279-ben vette meg Lőrinc szörényi bántól 150 ezüst márkáért, a század végén fiának a kezén már a következő falvak voltak: Szeret(falva), Sófalva (villa salis), Magyaros, Kelemenés, Kentelke, Weizhorn-Szészarma, Mitteldorf (Középfalu).⁵⁷ Vagy pl. a XIV. század közepén Lekencét Hermann besztercei polgár 16 ezüst márkáért szerezte meg.⁵⁸ A polgárok kezére jutott falvak a várossal is kapcsolatba jutnak. Eleinte laza ez, meg is szűnik, ha az új tulajdonos megváltik birtokától, ha azonban polgár veszi meg tőle, akkor szorosabbá lesz. A földesúrrá lett tőkés ugyanis iparkodik a föld, a birtok értékét növelni. Telepéseket hoz tehát, még pedig onnan, ahol ősei is éltek, rokonai pedig most is élnek: német földről. Mint gazdag vállalkozónak, a telepítéssel járó kiadások nem okoznak gondot.

A város szervezetének átalakulása még jobban hozzácsatolja a német lakosságúvá lett falvakat Besztercéhez. Amikor a patriciusokat félre szorítják a feltörő tömegek és a céhekbe tömörült iparosok veszik át a vezetést, akkor az új uralom a falvakat a közösség, a *communitas*, a város felügyelete alá helyezi. Most már nem ismétlődhet meg Kentelke esete, amelyet egy nagybirtokos főúr visszavásárolt.⁵⁹ Sőt Szentandrásé sem, amelynek birtoklása egy szász családot szakított el Besztercétől. Ezt az igen régi falut még a XII. század vége felé adományozta el III. Béla a gróf Wass-család őseinek. 1228-ban azonban a besztercei Welkin comes 30 ezüst márkáért megvásárolta. Az új birtokos család férfitagjai nemesek módjára kezdtek élni, leányai pedig magyar nemesekhez mentek nőül, úgyhogy 1394-ben Szentandráson, valamint Ercse falun és a besztercei házon magyar nemesek osztoztak, mint Welkin nőági leszármazottjai. Névszerint a Somkerekai, Világosberki, Mihályfalvi, Esküllői Ördög, Szentegyedi családok tagjai, Welkin fiúutódai pedig ekkor már Kajla faluról nevezték magukat.⁶⁰ A patriciusok uralmának letűntével, különállásuk megszűntével a polgári birtokokat a város a maga joghatósága alá tartozónak tekinti s belőlük egész kerületet, *districtust* szervez. Segítségére van ebben egy váratlan körülmény, amely nem belső életéből adódott. 1453-ban V. László Hunyadi Jánost abban a példátlan kitüntetésben részesítette, hogy örökös gróffá tette s fejedelemségszerű territórium gyanánt megajándékozta Besztercével és vidékével. Az adomány pillanatnyilag nagy csapást jelentett a városra. Hunyadi ugyanis várat épített, a város élére várnagyokat helyezett, akik a perek intézésébe beleszóltak, a kihalással gazdátlanná lett házakat uruknak lefoglalták. Szilágyi Mihály ellen, akit Mátyás tett

⁵⁷ Ua. I. k. 136., 204. l.

⁵⁸ Ua. II. k. 128. l.

⁵⁹ Kádár: Szolnok-Doboka megye monographiája. IV. k. 303. s köv. l.

⁶⁰ Kádár i. m. VI. k. 31. l., Barabás S.: A Teleki-család oklevéltára. (Bp., 1895.). I. k. 243. s köv. l.

meg örökös beszercei grófnak, a polgárok fel is lázadtak. Egy szerencsés fordulat azonban mindent jóvá tett: Mátyás eltörölte a grófságot, s visszaállította Beszterce kiváltságait.⁶¹ A városnak most nagy hasznára lett az 1453-i adománylevél. Ebben ugyanis a király felsorolta a Besztercével együtt Hunyadinak adott falvakat, számszerint 26-ot⁶² – úgy látszik, bőkezűen kerekítették ki a grófságot s olyan királyi birtokokat is közéjük soroltak, amelyek, a jelek szerint, előzőleg nem tartoztak szorosan a városhoz, – s Mátyás most azokat a város fennhatósága alatt állóknak jelentette ki. Az a terület, amelyre a Besztercei-kerület elnevezés reáruházódott, ily módon igen nagy lett. Előnyére a városnak, mert ott gazdasági politikáját zavartalanul érvényesíthette – bizonyára jellemző, hogy a Hunyadinak járó adónak csak negyedét fizette a város, háromnegyed része pedig a falvakra hárult – s nyilvánvaló hátrányára a magyar lakosságnak. Ennek, ha nem tudta beletalálni magát a fejlődésbe, amely a városnak a XIII. században kezdődő terjeszkedésével indult meg, egyetlen lehetősége maradt: elhagyni lakóhelyét. A nagybirtokban ugyanis támaszra nem talált. Ez legfeljebb egyes falvakat vásárolt vissza, vagy tartott meg uradalma kötelékei közt, – ennek következtében a besztercei kerület is két, össze nem függő részből állott, – a szászok népi terjeszkedésének azonban annyira nem állott útjában, hogy még saját birtokán is szívesen látta megtelepülésüket, ha elfogadták a földesúri joghatóságot. A nagybirtokosok falvain keresztül a szászságnak sikerült is lejutnia egészen a Maros völgyéig, Régenig, a mai Szászrégenig.

Égészen más az a kép, amelyet a Barcaság viszonyai tükröznek elénk. A vidék itt termékenyebb, a rajta átvonuló kereskedelmi útvonal fontosabb, a forgalom, amelyet Brassó irányít, nagyobb, mint Besztercéé, mégis a szászság egyetlen talpalatnyi földet nem tudott elhódítani az őt északról és keletről körülvevő magyarságtól. A XV. század végén a német-magyar néptalaj ugyanott érintkezett, ahol II. Endre kitűzte 1211-ben a német lovagrendnek átengedett terület határát. Bizonyára nem azért, mintha a barcasági szászság kevésbé lett volna expanzív, mint a besztercei, hanem mert nagybirtok helyett a székelység állt vele szemben. Ennek szívósan a röghöz tapadó kisbirtokos gazdasági rendjén, kiváltságos, különleges társadalmi helyzetén, nemzetségi szervezetén megtört minden terjeszkedési szándék s a föld magyarnak maradt meg.

Azok a magyarok, akik Beszterce városgazdasági rendszerébe nem tudtak belehelyezkedni, útjukat kelet felé vették, a Kárpátokon túlra, Moldvába. A földművelés, a bányászat, az ipar, sőt a kereskedelem föllendülése itt is a magyar alkotómunka eredménye. Azon névtelenek sorába állottak be, akik mint a magyar nevű városok és falvak lakói segítettek Moldvát kiemelni az elha-

⁶¹ Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon. (Pest, 1855.). X. k. 491., 619. l., XI. k. 91. l. Fraknói V.: Szilágyi Mihály, Mátyás király nagybátyja. (Bp., 1913.). 51. l.

⁶² Pesty Fr.: Az eltűnt régi vármezők. (Bp., 1880.). II. k. 115. l.

gyatottság állapotából.⁶³ Munkájuk, energiájuk, egész életművük azonban elveszett a magyarság számára, mivel irányításában a királyság nem vállalt részt, sőt még csak fel sem használta impériumának kiterjesztésénél. Sorsuk, magyar népi szempontból, végeredményben, az elkallódás lett, akárcsak a Székelyföldről elmenekülőké, a szerencsét megpróbáló nyugtalanoké, vagy azoké, akik a Küküllő közében a szászoknak helyüket átadva, vándorbotot vettek kezükbe.

SEM VESZTESÉG, SEM NYERESÉG, a magyarságba olvadás nem változtatott a tényen, hogy Erdély magyar jellegét a középkor végén nem egyedül politikai szervezete, hanem a lakosság többségének magyar volta biztosította. Valamint az a körülmény, hogy a magyarság termékeny folyóvölgyeket s a hozzájuk csatlakozó dombos vidékeket tartotta legszilárdabban kezében. Itt ugyanis egy-egy falunak a határai közt összehasolíthatatlanul több ember tudott megélhetést találni, mint a hegyvidék szegényes pásztortelepein. A völgyek és az őket összekötő útvonalak a gyors és élénk közlekedést – a művelődési javak kicserélődését, elterjedését éppen úgy, mint a kereskedelmi forgalmat – biztosítják, s így a magyar telepek virágzásához, életszínvonaluknak, kultúrájuknak emelkedéséhez a lehetőséget megadják. De csak addig, amíg egy fölényes katonai erő és politikai szervezet, amilyent a középkori magyar királyság képviselt, a békét állandósítja. Mihelyt az állam hatalma meginog s többé nem tudja az ellenséget távoltartani, mihelyt az ország ellenséges haderők felvonulási területévé, majd csatatérre változik, mindaz hátrányos lesz, ami valaha előnyt jelentett. A hadak útjába eső, a völgyekben fekvő falvak lesznek elsősorban a barátként vagy ellenségként megjelenő zsoldosok és török martalócok prédájává. Ezek lakói futnak vüaggá vagy építik fel kirabolt, felgyújtott hajlékukat, szegényednek el, s ezekből viszik el rabszolgasorba a gyermekeket, mialatt fenn a hegyekben s a megközelíthetetlen erdőségekben, a kis patakok mellett békésen él a románság, s készül arra, hogy unokáit az elpusztult magyar falvakba lebocsássa.

MÁLYUSZ ELEMÉR

⁶³ Mikecs L.: Csángók. (Bp., 1941.), passim, főleg 168. s köv. 1.

BALKÁNI KÉRDÉSEK

A BÉCSI KONGRESSZUSTÓL A VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉIG az európai politikának legtöbb gondot a Balkán kérdése okozott. Európa békéjének itt volt a viharzónája, nyugtalanságok, forrongások állandó fészke, nagyhatalmak versengésének színpada. A bécsi kongresszus elrendezi a nagy európai kérdéseket, de megfeleldezik a Balkánról s ezzel az európai bonyodalmak magvát hinti el egy évszázadra. 1878-ban a berlini kongresszus, 1919-ben a páriszkörnyéki békék igyekeznek nyugvópontra juttatni a Balkán kérdését, de tartós rendet teremteniök nem sikerül. S ez érthető is, hiszen időtálló rend csak történeti, földrajzi, és népi alapokon képzelhető el, a Balkánon azonban hiányoznak a természetes és a történeti hagyományon alapuló határok, a nemzetiségi elv alapján pedig a népek kevertsége miatt nem lehet igazságos határokat húzni. A Balkán népeinél a nemzetiségi elv tör feltétlen érvényesülés felé, azonban sokszor ugyanazon a négyzetkilométeren két nemzetiség is él, s ilyen kevertség mellett a nemzetiségi törekvések állandó viszályoknak, harcoknak az okozói. De hiányzik a történeti államalkotó elv is, hiszen a félsziget népei századokon át török uralom alatt éltek s önálló államalakulásaik alig néhány évtizedes multra tekinthetnek vissza. Hiányoznak a természet által egybetartozó, gazdasági egységet képező államterületek is. S végül a Balkán újabbkori államalakulásait sem annyira népeinek ereje, mint inkább a nagyhatalmak akarata, és érdeke teremti meg. A hanyatló török birodalom, Oroszország, a Habsburg-birodalom és Anglia viaskodtak a Balkán kialakításán.

A nyugati és keleti világot elválasztó határzónán élve, a magyarság világpolitikai elhelyezkedése maga után vont a keletről fenyegető veszélyek elhárításának feladatát s így már a közép-korban nagy figyelmet kellett a Balkánnak szentelnie. Az ország biztonsága megkívánta, hogy befolyását érvényesítse azok felett a területek felett, amelyek a Kárpátok medencéjének hadászati és földrajzi védelmét alkották. A kereszténység terjesztése, a nyugati kultúra közvetítése kelet felé nemcsak a magyar birodalmi gondolatnak felelt meg, hanem ezzel a magyarság európai hivatást is teljesített. Mohácsnál azonban elbukott a magyar birodalom s vele együtt buktak a balkáni szabad népek is. Virágzó kis államok eltűnnek s a hatalmat az ozmán birodalom veszi át. A török hatalom hanyatlásával a szomszédos hatalmak – elsősorban a Habsburgok és Oroszország – igyekeznek megszerezni maguknak a török örökségét. 1710-ben történik meg először, hogy a cár a balkáni népek protektoraként lép fel. Nagy Péter emlékiratot intéz a hatalmakhoz, amelyben tiltakozik a balkáni keresztények elnyomása ellen, s Montenegróba megbizottat küld, aki felkelést szít, azzal az ígérettel, hogy a cár fel fogja szabadítani a török járom alól a Balkán összes népeit. Azóta Montenegro az orosz politika

játékszere. A Habsburgok nem ismerik fel idejében az orosz veszedelmet, s hosszú időn át a cári hatalommal barátkoznak, ahelyett, hogy minden erejükkel a mind félelmesebb keleti veszedelem felé fordítanák figyelmüket. A XIX. század elején a francia forradalom által megindított liberális-nemzeti mozgalmak hullámai eljutnak a Balkánra is, felébred a nemzeti érzés, s a népek igyekeznek szabadságukat kivívni. 1804-ben a szerbek kelnek fel Kara Györgye vezetése alatt a török zsarnokság ellen. A görögök Napoleonnal kerülnek kapcsolatba s ez a kapcsolat valamennyi balkáni nép szabadságmozgalmára termékenyítőleg hat. Napoleon – bár rövid időre – Illyria néven egyesíti Dalmáciát, Isztriát, Krajnát és Karinthiát, az első délszláv államot, s ennek hatása a balkáni szláv-ságra nagyon jelentékeny. Lassan mindenütt megindul az új nemzetállamok kialakítására irányuló törekvés, amely a Balkánon Oroszországban kapja meg a maga pártfogóját. Az oroszok támogatják a görög felkelést, s bár Ypsilantit a törökök Havasalföldön hamar leverik, a görög szigetek sokáig állják a harcot, fel tudják kelteni egész Európa együttérzését s szabadságmozgalmuk végülis kivívja a görög függetlenséget. A török birodalom egyre jobban szembekerül az európai fejlődéssel, a polgárisodás meginduló folyamatába egyáltalán nem tud beleilleszkedni, érzéketlen az új életformák és berendezések megteremtésére irányuló mozgalmakkal szemben s így az uralma alatt élő népeket létükben veszélyezteti. A Balkán népei lázadoznak uralma ellen, és sajtáságos, hogy védőjüket Oroszországban, az abszolutizmus megtestesítőjében találják meg. Oroszország otthon kíméletlenül elnyomja nemzetiségeit, s a legmerevebb autokrata uralom megvalósítója, a Balkánon pedig forradalmakat szít, szabadságmozgalmakat támogat.

OROSZORSZÁG BALKÁNI TEVÉKENYSÉGE Ausztriában keltette a legnagyobb aggodalmat. A Habsburg birodalom helyzetét már a XIX. század első felében is nehezzé tette a fajok belső surlódása s a magyar reformtörekvéseken kívül a szláv világ állandó nyugtalansága is sok gondot okozott. Bár a birodalom még mindig elvesztett német és olasz pozícióit hajszolta, a szláv törekvések is figyelmet ébresztettek. Ebben az időben a monarchián belül egy szlávbarát és egy szlávellenes irányzat küzdött egymással, az utóbbi élén Metternich herceg állott, aki a Habsburg birodalom létét feltette a szlávok tulsúlyától. Egységes szláv nemzetről nem lehet ugyan beszélni, hiszen a szláv fajokat nyelvük, vallásuk, hagyományaik, műveltségük, életformáik elválasztják egymástól, de a század eleje óta kezdik felismerni azt, hogy mégiscsak egy népcsalád fiai. A szláv mozgalom koronként más-más színezettel és célkitűzésekkel jelentkezik. Eleinte csak kulturális színezete van, de csakhamar átcsap a politika területére is, s Oroszországban hátvédet kap. A szláv veszély Magyarországon is nyugtalanságot kelt, hiszen az ország félkör alakban szláv népekkel van körülvéve. Ezért írja meg Wesselényi 1843-ban Szózatát a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Szerinte a magyarságnak az orosz hatalom egyre növekvő

ambícióival szemben a német nemzetre kell támaszkodnia és szövetségbe kell összefognia a dunai területek szabad népeit.

Az első szláv kongresszus 1848 május 31-én Prágában ül össze. Erre meghívták az Ausztrián kívüli szlávokat is s az összes szláv népek számára szabadságot igényeltek. A kongresszuson azonban kiütköztek az egyes szláv fajok felfogásában rejlő ellentétek is. Egy demokratikus-liberális-forradalmi, a civilizáció és haladás szellemének hódoló pánszlávizmus állt a nyers erőre alapított nacionalista orosz pánszlávizmussal szemben. Az oroszok a szláv egység megvalósítását a saját vezetésük alatt képzelik el s ez az elgondolás nemcsak imperialisztikus törekvésekkel magyarázható, hanem az orosz népben gyökerező messianisztikus felfogással is. Oroszországnak, hogy a dekadens nyugattal szemben a maga hivatását teljesíteni tudja, meg kell szereznie Európában – akár erőszakkal is – a vezetést. A nyugati szlávok, elsősorban a lengyelek, élesen állást foglaltak ezzel a felfogással szemben. Szerintük – főleg Mickievicz képviselte ezt a felfogást – a szláv lényeg régen a szabadság szeretete volt, s ezt az orosz politikai alkat semmisítette, vagy hamisította meg. A lengyeleknek ez a nacionalista-liberális magatartása azonban az autokrata hatalmak között sokkal nagyobb félelmet keltett, mint az orosz-pánszláv irányzat. A két irányzat – a nyugati-demokrata és az orosz orthodox – sokáig harcol egymással, de mivel lassan a pánszlávizmus súlypontja Oroszországba tolódik át, ennek a harcnak kifelé nincs különösebb jelentősége. Itt a pánszlávizmus a szláv testvériség tetszetős jelszávába burkolt orosz imperializmusként jelentkezik, s miközben a balkáni népek felszabadításáról beszél, egy nagyorosz birodalomra gondol, melynek a nagypéteri végrendelet szerint Konstantinápoly a székhelye.

A szláv mozgalom elsősorban természetesen azokat az államokat érintette, amelyekben nagyobb szláv népesség élt, vagy amelyek a Balkánnal közvetlen szomszédi viszonyban voltak. Érthető, hogy ezek nem hajlandók eltérni a cár hegemoniáját a Balkánon, bármilyen jelszó alatt valósuljon is meg. De maguk az érdekelt népek sem viselkedtek egységesen az orosz hatalmi előretöréssel szemben. Önállósági törekvéseik és egymás iránti féltékenységük gyakran ébreszt bizalmatlanságot az orosz politikával szemben.

Hosszú századokon át a magyarságnak nem volt meg a lehetősége, hogy a Balkán kérdésébe belenyuljon. A szabadságharc magyar kormánya azonban, Ausztria és Oroszország erejével találva magát szemben, külpolitikai kapcsolatainak kiépítésében természetesen a Balkán felé is figyelmet fordít.

Kossuth Ausztria ellensúlyát a List-féle nagynémet mozgalomban kereste, de gondja volt az angol összeköttetések megteremtésére is, s ebben elsősorban a szláv veszélytől való félelem vezetett. A Magyarországot körülfogó szlávság, ha mögötte az orosz hatalom áll, összeroppanthatja az országot, Kossuth tehát mindent elkövet, hogy ezzel szemben védekezzék s ezért keresi a megegyezést a szomszédos balkáni népekkel. Belgrádba Andrássy Gyulát küldi, aki Garasanin külügyminiszternél érdeklődik a felté-

telekről, amelyek árán a Magyarországgal való szövetség lehetséges volna. A nagyszerb mozgalom azonban olyan erős volt már ebben az időben, hogy Andrássy küldetése semmi gyakorlati eredménnyel nem járt.

Másként állt a helyzet a románokkal szemben. A román fejedelemségekkel évtizedek óta a török és az orosz labdázott, így a román kérdésnek a magyar kormány nem tulajdonított akkora fontosságot, mint a szerb, vagy horvát magatartásnak. Az öntudatra ébredő románságban a szláv-görög befolyást – a balázsfalvi iskola hatására – a latin hatás kezdte felváltani, ez az oroszokban egyre növekvő elégedetlenséget keltett. Az oroszok a magyarokkal ijesztgették a románokat, de ugyanakkor ügynököket küldtek Erdélybe, hogy itt a románokat a magyarok ellen izgassák s ezzel figyelmüket az orosz veszélyről eltereljék. A veszélyt azonban a román hazafiak egyrésze mégis tisztán látta s ez ébresztette fel bennük egy magyar-román szövetség gondolatát. Bratianu Demetert ennek előkészítésére küldték Pestre, majd Heliade Rădulescu és barátai foglalkoztak a megbékülés kérdésével, s végül az időközben Konstantinápolyba emigrált Ghika Jon állt a mozgalom élére. Ezek a román forradalmárok az európai forradalom ügyébe vetették reményüket, hittek győzelmében, s attól féltek, – amint Ghika Avram Iancunak írta – hogy ha a magyarok a románok segítségével nélkül győznek, az semmi jót sem hoz a románokra, de ha a magyarok a románok segítségével győznek, nem tehetik, hogy el ne ismerjék nemzeti jogait. A magyar kormány nem is idegenkedett ettől a szövetségtől, sőt ennek érdekében hajlandó lett volna a magyarországi románok jogait rendezni, a maga részéről pedig a moldvai csángók helyzetének megjavítását sürgette. A terv meghiúsult többek közt az erdélyi románok dáko-romanizmusa miatt. Az erdélyi románokat titkos reménységek az osztrák politika irányába fordították s az orosz diplomácia ezt a helyzetet mesteri módon kihasználta. Egyébként a román forradalmárok egy része is Ausztriától remélt védelmet a szláv veszély ellen. Maiorescu János a frankfurti birodalmi gyűléshez fordult memorandummal s ebben egy osztrák fennhatóság alatt álló Dákó-Romániához kéri Németország támogatását. »A magyarok – írja – és a keleti románok egy erős és tartós vár alapjai lehetnek a világ és Európa szabadságának érdekében a pánszlávizmus ellen.« Mind a két állam – amint a memorandum mondja – a nagy szláv tengerben teljesen el van szigetelve, s csak ezeknek holttestén át foghatnak kezét az északi és déli szlávok, épen ezért »csak egy szabad magyar állam megalapítása s ezen túl keleten még egy erősebb román állam megalapítása s Németországgal való kapcsolata által lehet ártalmatlanná tenni a pánszlávizmust.« Ennek az osztrák kormánypálca alatt megszűlő Dákó-Romániának elképzelése szerint Erdélyt is magában kellett volna foglalnia, hogy így a románok egyesülése, ha nem is független állam formájában, de mégis megvalósulhasson.

A szabadságharc elbukott, s így az önálló magyar külpolitikának is vége szakadt. Ausztria azonban győzelmét nem saját erejé-

nek, hanem az orosz beavatkozásnak köszönhető, s így természetes, hogy Oroszország súlya az összes szláv népek szemében mérhetetlenül megnőtt. Oroszország igyekezett is a számára kedvező helyzetet kihasználni, főleg a Balkánon, melynek alakulása ebben az időben már szinte kizárólag Oroszországtól függött. Az oroszok előretörése a középső Duna völgye felé egész Európát idegességgel töltötte el, de elsősorban Angliát, melynek Földközi-tengeri érdekeivel egyáltalán nem egyezett az oroszok közeledése Konstantinápolyhoz. Ezért sürgetik az angolok a Magyarországgal való kiegyezést, s a londoni Economist arról ír, hogy az Oroszország elleni védekezést Magyarországon kell megszervezni.

A KIEGYEZÉSSSEL Magyarország számára ismét lehetőség nyílt arra, hogy irányítólag szóljon bele a Balkán fejlődésébe, s a kiegyezés korának nagy magyar politikai nemzedéke élni is tudott ezzel a lehetőséggel. Mivel Ausztria kivált a német szövetségből és olasz tartományait is elveszítette, szükségszerűen kelet felé kellett fordulnia. Beust, a kiegyezés korának külügyminisztere, nem akarta felismerni ezt az igazságot. Kelet felé kevés érdeklődést mutatott, Oroszországgal szemben pedig bizonytalan volt a politikája. Andrassy már miniszterelnök korában sürgeti, hogy a monarchia külpolitikájának súlypontját keletre helyezze át s mindent elkövet, hogy a Balkánon teljes autorításra törekvő Oroszországgal szemben Ausztria-Magyarország befolyását biztosítsa. Azt tartja, hogy nem elég határainkat megvédenünk, hanem, ha sorsunk urai akarunk maradni, irányadó befolyásunk kell, hogy legyen kelet és nyugat harcában. Szomszédunkban állandó a forrongás, s ha ezt mi nem tudjuk befolyásolni, akkor előbb vagy utóbb reánk nézve is fenyegetővé válik. Előre látja Andrassy az orosz hatalmi törekvések összeütközését a nyugateurópai érdekekkel s minden igyekevése az ütközőpontban élő magyarság helyzetének biztosítására irányul. A korabeli magyar politikusok közül többen hasonlóan ítélik meg a magyar helyzetet. Eötvös írja 1870-ben egy Andrassy-hoz intézett levelében: »Azon arányban, amelyben a francia tulnyomóság enyészik, előtérbe lép a német és szláv népek közötti antagonizmus. Helyzetünknel fogva a két nemzet vagy inkább faj közötti küzdelmek fognak határozni sorsunk felett...« Andrassy úgy látja, hogy létünket elsősorban az orosz felől fenyegeti veszély, s az orosz hatalom páratlan arányai és pánszláv törekvései kizárják azt, hogy szomszédságában mint harmadrendű hatalom fennmaradhassunk. Nagyhatalmi állásra és súlyra van szükségünk, ezért dolgozik a kiegyezés megkötésén, s a szlávok elleni védekezés gondolata hozza közel Bismarckhoz. Ausztria-Magyarország feladatát abban jelöli meg, »hogy Oroszország ellen védőbástyát alkosson, és csak amíg ezt a feladatot teljesíti, lesz fennmaradása európai szükségesség«. Mikor Andrassy a külügyminiszteri széket elfoglalta, azt rebesgették róla, hogy olyan magyar birodalom létesítésén töri a fejét, amilyen Nagy Lajos és Mátyás idejében virágzott, s kétségtelen is, hogy élt benne a nagy magyar királyok birodalmi szemlélete s igye-

kezett azt külpolitikájában érvényesíteni. Midőn figyelmével kelet felé fordult, tisztában volt azzal, hogy ezen a tájon nem Ausztriának, hanem a középkori magyar birodalomnak vannak hagyományai s a kettős monarchiának ezekhez a magyar hagyományokhoz kell visszatérnie. Ezek a hagyományok a balkáni államokkal baráti együttműködést írtak elő, védelem és támasz nyújtását a gyengébb déli szomszédok felé, nyugat művelődésének közvetítését, szellemi irányítást és gazdasági kapcsolatokat. »A legfurcsább az, amidőn a kelet jövőjéről van szó, senkinek nem jut eszébe azon monarchiáról beszélni, mely hajdanán legtöbb vért ontott keleten és mely leginkább van hivatva érdekei által a hozzászólásra. Magyarország magyar királyok alatt az a hatalom volt – mondja – melyet keleten leginkább ismertek és melytől leginkább tartottak, mióta Európa egyik legnagyobb államává egyesült«. Andrássy tehát az árpádi idők, vagy a Hunyadiak korának szellemében keresi a keleti kérdés megoldását. Vallja, hogy Magyarországnak nagyhatalmi politikát kell követnie, de ennek szempontjait a magyar történeti hivatásnak s a magyar érdekeknek kell meghatározniok. Gátat vet a balkáni orosz terjeszkedésnek, de ugyanakkor támogatja a keresztény népek felszabadítási törekvéseit. Az orosz expanzióval szemben biztosítékot keres Németországban, de amennyire kerüli a viszályt Oroszországgal, épp olyan mértékben ellene szegül annak, hogy a német-magyar-osztrák szövetséget Franciaország ellen fordíthassák. Jó kapcsolatokat teremt Angliával, mint természetes érdektársunkkal az orosz ellen. Politikájának alap gondolata, hogy Ausztria-Magyarország kelet felé befolyáshoz jusson, de ezt ne hódításra, hanem az egyes államok függetlenségének, szabadságának védelmére használja fel mind az orosz, mind a török ellen. Hódítás helyett erkölcsi és gazdasági összeköttetésre, szellemi befolyásra törekszik s gondosan ügyel, hogy a függetlenség után vágyódó Balkán államok érzékenységét és érdekeit ne sértse.

Elsősorban a szerbeket akarja kiragadni az orosz befolyás alól. Hogy Ausztria-Magyarországhoz bilincselje őket, legnagyobb előzékenységet mutatja irántuk, s azzal a tervvel foglalkozik, hogy az akkor még török uralom alatt álló Bosznia és Hercegovina egyrészt Szerbiának engedi át, s ezzel éket ver Oroszország és Szerbia közé. Bosznia és Hercegovina a balkáni vulkánnak szinte állandóan működő krátere. Már a törökök előtt harcok folytak ennek a területnek birtokáért a magyar királyok, a velencei köztársaság és a szerb fejedelmek között. A törökök megjelenése óta pedig szinte állandóan folyt itt a vér. Ozmánság és pánszlávizmus, ortodoxia és mohamedanizmus, szabadságvágy és önkény harcoltak itt a legnagyobb kegyetlenséggel egymás ellen, s az állandó forradalmak a magyar területek nyugalma is zavarták. A török kezéből lassan kisiklott a hatalom, s a kérdés az volt: Szerbia-e vagy a monarchia? Szerbia nemcsak Bosznia és Hercegovina után vágyódott, hanem a monarchia régi területei után is, s egy Boszniával megnagyobodott Szerbia a magyarországi szerbekre és horvátokra túlságos vonzást gyakorolt volna. Andrássy mégis megkísérelte a Szerbiával

való megegyezést, s csak akkor mondott le erről, amikor rájött, hogy a szerbek érzelmeinek őszinteségében nem bízhatik. Andrássy hasonlóképpen jó kapcsolatokat igyekezett fenntartani Romániával is. Láttá, hogy Romániának vagy Oroszországban, vagy Ausztria-Magyarországban kell támaszt keresnie, de az orosz szövetség előbb-utóbb Románia bukását vonja maga után, ami a monarchia érdekeivel is ellentétes lenne. Oroszország útjának a Boszporusz felé törekvésében Bukaresten át kellett vezetnie. »Nézetem szerint, – írta I. Károly román királynak – Romániának úgy nemzeti, mint európai érdeke megegyezik Ausztria-Magyarországgal, ez pedig: hatásos bástyaül kell szolgálnia Európa egy részének, főleg a Keletnek elszlávosításával szemben. Közös feladatuk az északi és déli szláv elemek összeömlésének megakadályozása. Ettől az iránytól való eltérés Ausztria-Magyarország számára sok veszélyt, Románia számára pedig pusztulást hozna.« Hozzásegítette Romániát függetlenségéhez, hogy a románok saját erejükre utalva a maguk kárára folytatott szédelgő politika helyett a józanság és szerénység politikáját kövessék a jövőben. Erről így ír: »Abban a pillanatban, amikor a román nemzet sorsának intézését saját veszélyére és felelősségére átveszi, csakhamar észre kell vennie teljes elszigeteltségét a szláv elem közepette«. Az orosz törekvések ellen tehát támogatja Romániát, ezért segíti elő Románia függetlenségét, első volt a hatalmak közül, aki elismerte Romániának a kereskedelmi szerződésekhez való jogát. Mikor azonban Károly király egy katonai érmen »a románok fejedelmének« nevezi magát, ez ellen határozottan felelmei a szavát.

ANDRÁSSY KÜLPOLITIKÁJÁT itthon sokat támadták. Hibáztatták, hogy nem kelt a török statusquo védelmére, Andrássy azonban látta, hogy ez a statusquo nem tartható fenn tovább, s a török visszahúzódása után az oroszok előretörése helyett biztosítani kell a balkáni népek önállóságát, együttműködését s az egész terület öncéluságát. A keresztény népek felszabadítása európai gondolat volt. Ezt nem volt szabad megakadályozni, s nem is jelentett volna veszélyt, csak abban az esetben, ha ezek a népek a maguk valódi érdekei ellen egy nyílt vagy titkos orosz irányítás alatt álló szövetségben tömörülnek.

Az emigráns Kossuth veszélyt látott a magyarságra nézve ebben a politikában, azonban ő is elismerte, hogy a török helyét a Balkánon másnak, de semmiesetre sem az oroszoknak kell elfoglalnia. Kossuth látja, hogy »a török hatalom napjai számlálva vannak«, s azt óhajtja, hogy »ha már halálra ítélte a török birodalmát Európában a történelem, legyen halála... új életnek, a szabadság életnek kezdete.« Az az érdekünk, mondja, hogy ne az orosz, hanem a népszabadság örököljön a török után, s ezért azon kell lennünk, hogy »az orosz isolálva találja magát szemben Európával. Ez útját vágja terjeszkedési vágyainak. És azon lenni, hogy a keleti népek bennünk szabadságtörekvéseik barátját lássák. Ez ellensúlyozni fogja az orosz befolyást.« Kossuth úgy látja, hogy a balkáni népek

szabad nemzetekként akarnak élni, nem pedig orosz hegemonia alatt, s ha ebben Magyarország nem támogatja őket, szükségszerűen az orosz karjaiba vetik magukat. A pánszlávizmusban ő is nagy veszélyt látott az európai nemzetek függetlensége szempontjából, s felfogása ebben egyezett nemcsak a nyugati hatalmak külpolitikájával, de Andrássy felfogásával is. Kossuthnak is az volt az elképzelése, hogy a dunai tájnak nem szabad a nagyhatalmak játékszerévé válnia, hanem magyar vezetés alatt kell egységbe szerveződnie. Ő is úgy látta, hogy Magyarország teljesen önállóan nem tud megállni, de a megoldást nem a széthullásra ítélt Ausztriával való közösségben, hanem a szabad dunai népekkel való szövetségben látta. A pánszlávizmus ellenszerét a szláv nemzetek függetlenségének megeremtésében keresi, a balkáni államokat akarja egy konföderációban összefogni. »Én erősen meg vagyok győződve, hogy a dunavölgyi kisebb nemzetek confoederatioja a történelem logikájának parancsoló követelménye. Ez azonban egy független Magyarországot feltételez.« Félt, hogy az első európai bonyodalomban Magyarország léte kérdésessé válna, s a veszélyek ellen a szomszédos kis népek szövetségében keres védelmet. »Confoederatio nélkül Magyarország vegetálhat mint másod- vagy harmadrendű hatalom«, de a nagyhatalmi állás súlyát, befolyását, erejét nem biztosíthatja magának s így Európának ezen a veszélyes helyén, mint szabad és független állam, nem tud megállni. E confoederatio nélkül nemzetünk »a keleten egymással rivalizáló nagyhatalmak közül valamelyik felé kénytelen lesz gravitálni, mit ha nem teszen, nem lesz független, ha nem teszen s a kénytelenségből neutralitás által akar kibúvni, Velence sorsára juthat.« Kossuthot is tehát elgondolásában kizárólag a magyar biztonság érdeke vezeti s a magyarság létét szeretné a dunai népek szövetségével biztosítani. A nagyhatalmi álláshoz kanyarodott tehát ő is vissza, mint Andrássy, neki is a régi magyar birodalmi hivatás lebeg a szeme előtt, mikor a konföderációról beszél. A különbség csak az, hogy Andrássy nyugaton keres támaszt, hogy kelet felé érvényesítse a nagyhatalmi befolyást, míg Kossuth a nyugattal szemben keletre akar támaszkodni. A szlávizmusban mindketten egyaránt nagy veszedelmet látnak, de Kossuth szerint ezzel szemben Ausztria védelmet nem nyújt, hiszen egyetlen esetben sem emelte fel szavát az orosz terjeszkedéssel szemben, s magatartásával éppen Ausztria idézi fel Magyarországra a szláv veszélyt. Meg van arról győződve, hogy Ausztria el fog bukni, a feladat tehát annak a tisztázása, hogy milyen államalakulások lépjenek Ausztria és a Balkánról kiszoruló Törökország helyébe, s ki vegye át Ausztria szerepét az európai hatalmi egyensúly érdekében a Duna völgyében. »Csak a független Magyarország lehet nyugpontja egy olyan szövetségi combinationnak, mely a kisebb nemzeteket a nagy agglomerációk általi elnyeléstől megóvhatja, e megóvás nélkül Európa szervezetét, azt, amit józan értelemben hatalmi egyensúlynak nevezhetünk, szilárd alapra helyezni lehetetlenség«. – írja. Kossuth úgy látta, hogy a délkelet-európai népek sorsában sok közös vonás van. kelet és nyugat között való vergődésük, megoldandó történeti problémáik, hasonló gazdasági és társadalmi alkatuk egymásra utalja

ezeket a népeket, s ha egy erős és életképes szövetségi rendszerbe fogják őket össze, ez mind a keleti germán terjeszkedéssel, mind az orosz hatalmi törekvésekkel szemben védelmet fog nyújtani. Magyarország létérdeke, hogy a dunai népek ne essenek áldozatul valamelyik nagyhatalom étvágyának, maga a magyarság pedig nem fenyegeti egyiknek sem a létét, mert nincsenek hatalmi igényei a Kárpáton kívül.

A románokkal és szerbekkel szembeni helyzetünket olyanformán ítéli meg, mint Andrássy. »...Románia geographiai fekvése a román nemzet politikai függetlenségének nem kedvező. Egy félsziget az, melyet három oldalról a szláv elem tengere veszen körül. S e tenger észak felől az orosz hatalom óriási hajjait gördíti felé. Ha van két szomszéd ország a világon, mely függetlenségének érdekei által védszövetségre van utalva, Magyarország és Románia az.«

Hasonlóan ítéli meg a szerbek helyzetét is. »Mint Románia, éppen úgy Szerbia is az önfenntartás ösztöne által vannak arra utalva, hogy a független Magyarországgali védszövetségben keressék az orosz direct terjeszkedés vagy indirect nyomás elleni biztosítást.«

A Szerbiával és Romániával kötött szövetségnek kellett volna tehát Kossuth elgondolása szerint pótolnia Ausztriával való együttélésünket. Ezzel az elgondolással azonban éppen az érdekelt népek nem nagyon rokonszenveztek, mert az Magyarország döntő súlyának biztosítását és a nagy-román és nagy-szerb törekvések feladását jelentette volna számukra. Kossuthra úgy tekintettek, mint a történelmi magyar állam eszméjének képviselőjére, s ha be is látták, hogy a konföderáció védelmet nyújtana a pánszláv-orosz törekvésekkel szemben, azzal is tisztában voltak, hogy ez az elgondolás útjában áll a nagy-szerb és nagy-román eszmék megvalósulásának. A románok maguk is foglalkoztak a konföderációs gondolattal, de éppen ennek a gondolatnak egyik képviselője, Bălcescu, említi panaszosan »Kossuth azt mondja, hogy ő mindenekelőtt magyar s magyar Magyarországnak szenteli szolgálatát, hogy feltétlenül akarja mindazt, amit elengedhetetlennek tart a magyar állam politikai és történelmi egységben való fennmaradására.« Ilyenformán Magyarország Bălcescu szerint domináló álláshoz jutna s a szláv és román nemzetek fennmaradását veszélyeztetné. Később Kossuth maga is rájött elgondolásának nehézségeire és veszélyeire s eltávolodott a konföderáció gondolatától.

Andrássy – ugyanúgy látva a Magyarországot minden oldalról fenyegető veszélyeket – elég erősnek tartja az osztrák-magyar monarchiát, hogy ezekkel a veszélyekkel megküzdjön, s a keleti kis népekben nem keres támaszt, hanem ellenkezőleg, ő akar nekik természetes támaszuk és szövetségesük lenni.

ANDRÁSSY KÜLÜGYMINISZTERSÉGE ALATT a Balkánon újra vihar támadt. Hercegovinában felkelés tört ki, mely csakhamar az egész Balkánra áttért. Ezekkel a szabadságmozgalmakkal szemben a törökök már-már győzteseknek látszottak, mire Orosz-

ország is beavatkozott s a szultán kénytelen volt San Stefanóban olyan békét kötni, amely az oroszok számára megnyitotta az utat az egész Balkán meghódítása és Konstantinápoly elfoglalása felé. Az orosz győzelmek óriási izgalmat keltettek Európaszerte, de elsősorban nálunk és Angliában. »Nem tudok kérdést – írja Lord Salisbury – mely valaha annyira felizgatta volna az angol népet, annyira felkavarta volna szenvedélyeit, oly mélységes szakadékot támasztott volna s oly elkeseredett izgalmakat szült volna valaha, mint ez a kérdés«. Az angol kormány politikai dogmája az volt, hogy nem engedheti meg Oroszország terjeszkedését a Balkán felé, mert az oroszok kijutása a Földközi-tengerre veszélyezteteti Anglia életérdekeit. Hozzájárult ehhez az angol demokrácia ellenszenvé az orosz autokráciával szemben, valamint az indiai érdekek kérdése, így érthető, hogy Anglia következetesen oroszellenes politikát folytatott. Hiába igyekezett Gladstone a bolgár keresztények legyilkolásán felháborodva, lángoló cikkeivel az angol közvéleményt törökellenessé hangolni, az angol kormány halad a maga útján s ez az út párhuzamos az Andrássyével. Oroszország európai nyomásra kénytelen a san stefanoi békét a hatalmak kongresszusa elé terjeszteni s a berlini kongresszuson művének csak romjait mentheti meg. Berlinben erős gátat vetnek a pánszláv törekvéseknek, növelik Ausztria-Magyarország balkáni befolyását, megbízzák a monarchiát Bosznia és Hercegovina megszállásával, megóvják az angol érdekeket, Bulgáriát elismerik szerényebb határok között s megadják Románia szuverénitását. Ha sok kérdést megoldatlanul is hagyott a berlini szerződés, mégis nagyhatású volt és évtizedekre szólóan rendezte a Balkán helyzetét, mert azt a nagyhatalmak egymás közötti megállapodása garantálta.

Az érdekelt államokat azonban ez a rendezés korántsem elégitette ki. Románia mellőzöttnek érezte magát, mert katonai sikerei ellenére sem gyarapodott területileg. Zúgolódtak a bolgárok is, bár ők területileg jól jártak, azonban határaikat mégis szűkebben szabták meg, mint San Stefanóban. Érthetlenebb volt a szerbek elégedetlensége, akik abban reménykedtek, hogy megkapják Boszniát, s mivel ez az illuziójuk szétfoszlott, tényleges gyarapodásuk ellenére úgy érezték, mintha megrabolták volna őket. Hasonló zavar mutatkozott a görögöknél is, akik részt sem vettek a háborúban, de úgy érezték, épen ezért érdemelnének jutalmat. Az elégedetlenségre tulajdonképpen csak az albánoknak volt okuk, mert nem ismerték el őket önálló államként s területileg is áldozatokat kellett hozniok.

Természetesen az oroszokat bánthatta legjobban a berlini eredmény, hiszen már nyitva látták maguk előtt az utat Konstantinápolyba s hittek abban, hogy Nagy Péter legendás testamentumát valóra válthatják. Ezek a már-már megvalósultnak tűnő remények omlottak össze Berlinben.

A török birodalom bomlását nem lehetett a berlini kongresszuson feltartóztatni. Az újjászervezésnek súlyos akadálya volt, hogy a török nem tudott beleilleszkedni az európai polgárosodás folyamataiba, a fiatal balkáni népek fejlődése pedig nem érte el azt a

fokot, hogy a maguk erejéből és együttműködésével tudják megteremteni a Balkán rendjét és békéjét. Szabadságuknak igazi biztosítása érdekében nem tudtak egymással összefogni, s így létük elsősorban a nagyhatalmak versengésén, vagy jóakarátán múltott. Ha el is nyerték a látszólagos függetlenséget, minduntalan sakkfiguráivá váltak a hatalmak játékának. Bismarck Jókai előtt hangoztatja, hogy Európa keletén nem látja keresztülvihetőnek néprajzi alapon kis államok létesítését, – itt csak történeti államok lehetségesek. Talán arra gondolt, hogy a balkáni államok bizonyos autonómiával a monarchiához kapcsolódjanak.

ANDRÁSSY POLITIKÁJÁNAK ALAPELVEI a Balkánt illetőleg visszavonulása után is érvényesek maradtak, de tehetségtelen utódainak kezén mindaz, ami számára csak eszköz volt Magyarország megtartására, lassan öncélúvá vált. Deák és Andrássy nemzedékét a magyar politikai életben nem követte hasonló nagy nemzedék. A nagyvonaluan európai és hagyományosan magyar politikai koncepció elhomályosodik s ennek következtében megromlik a viszony a szomszéd népekkel, elmérgesedik a nemzetiségi kérdés, a magyarság egyre jobban kikapcsolódik a balkáni kérdések irányításából, s lassan szembekerül azokkal a kis népekkel, amelyek törekvéseik támogatóját látták benne a multban. A Balkán egyre inkább orosz befolyás alá kerül, s Ausztria-Magyarország dunai hivatásának gondolata a nyugati hatalmak között is elhalványul.

Ha a monarchiában még elevenen éltek volna dunai hivatásának eszméi s nem maga tett volna le arról, hogy az európai politikában önálló akarata legyen, nem került volna végzetes összeütközésbe Angliával s Franciaországgal, alighanem másként alakul Délkelet-európa sorsa.

Közben maguk a lassan megerősödő balkáni népek egyre önállóbb politikát igyekeznek folytatni. A szófiai szláv kongresszuson kimondják, hogy a Balkán a balkániaké s ezzel az ottlakó népek természetes jogaira hivatkoznak. Függetlenítik magukat Európa ellenőrzésétől, de nem tudják magukat függetleníteni a pánszláv befolyástól. 1912-ben már a nagyhatalmak figyelmeztetése ellenére izenik meg a háborút Törökországnak. A nagyhatalmak ugyan félreismerik a helyzetet, s meg vannak győződve róla, hogy a Balkán térképét a háború végén ismét ők fogják megrajzolni, – hiszen ezek az államok nekik köszönhetik létüket. Hogy mennyire másképpen gondolkoznak már ebben az időben a balkáni népek, azt Plamanac montenegrói követnek egy, a bukaresti Taraban közölt nyilatkozata bizonyítja. A balkáni diplomata egészen nyíltan hangoztatja: a balkáni szövetség népei nem fognak visszariadni attól, hogy szembehelyezkedjenek a nagyhatalmak akaratával.

A háború török vereséggel végződik, s a győzelemben az egész szláv világ a maga sikerét ünnepli. De a győztesek nem tudnak meggyezni a zsákmányon, egyesült erővel Bulgáriára támadnak, s kedvezőtlen békére kényszerítik. Európai Törökország területén pedig a balkáni szövetség államai osztoznak. A szövetség létrehozása az

orosz politika sikere volt, s vele a monarchia balkáni helyzete véglegesen megingott. Szerbia egyre határozottabb nagy-szerb politikát folytat, Romániában is előretör a nagy-román irányzat. A délkelet-európai helyzet annyira feszültté válik, hogy a tüzet a legkisebb szikra föllobbanthatja. A monarchia számára a cári védelem alatt folytatott nagyszerb politika a lét kérdésének felvetését jelenti. Tisztában van ezzel Oroszország is, hiszen egy századon át Szentpétervár részéről a monarchiának tett osztozkodási javaslatok mindig elismerték, hogy Szerbiának a monarchia befolyása alatt kell maradnia. Így értelmezte ezt a berlini kongresszus is, ahol a hatalmak megegyeztek abban, hogy Szerbia Ausztria-Magyarország érdekkörébe tartozik. Maguk a szerbek is alkalmazkodtak ehhez s csak a Karagyorgyevics-dinasztia trónrakerülése után kerültek véglegesen orosz befolyás alá. Az oroszok pedig mindent elkövettek, hogy Nagy-Szerbia eszménye elevenen éljen a szerbek lelkében s így tudatosan készítették elő a háborút.

A VILÁGHÁBORÚ meghozta a Balkán-államok számára nemzeti álmaik megvalósulását, csak Bulgáriát csonkították meg s szorították ellenséges államok gyűrűjébe. Ugyanakkor azonban a forradalom Oroszországot is eltávolította a Balkán színpadáról, s így a győztes nyugati hatalmak nem fukarkodtak balkáni szövetségeseik megjutalmazásában. Az új államalakulatok megváltoztatták ugyan Európa képét, de a határok nem történeti erőkre és államalkotó képességekre épültek, s így megint nem tudták a sok vést látott terület békéjét biztosítani. A dunai táj természetes központja, Magyarország, a kisantant gyűrűjébe zárva elveszíti minden befolyását a Balkánon. A Balkán szövetségből viszont, melynek egyetlen célja a statusquo védelmezése, kimarad Bulgária, noha birtokában vannak a közel-kelet felé vezető fő közlekedési útvonalak. Az új Balkán megszületését a nyugati hatalmak győzelmének köszönhetik s így sorsa is elsősorban attól függött, milyen lesz a megnövekedett államok viszonya a békét diktáló hatalmakhoz s milyen erőt és befolyást jelentenek ezek a hatalmak Európában. A Balkán határait kiterjesztették észak felé s így módon magasabb gazdasági és művelődési fokon álló területeket csatoltak a Balkánhoz. De épen az erőszakos határmegvonások következtében a területileg megnövekedett államok belülről nemzetiségi feszítő erőkkel telítődnek, kívülről pedig a szomszédok revíziós igényeinek nyomását szenvedték. E politikai ellentétek megnehezítették a gazdasági együttműködést is. Hiába kísérleteznek francia részről ismét a konföderáció gondolatával, minden kísérlet, amely szorosabb kapcsolatok kialakítására törekszik, kudarcot vall, hisz e tervek fő célja a meglévő helyzet állandósítása. De nem sikerül Németország távoltartása sem a Balkánról. A Német Birodalom hatalmas erőfeszítésekkel igyekszik a Balkán piacait meghódítani s tíz évvel a békeszerződések megkötése után a balkáni államok behozataluknak mintegy negyedrészt már Németországból fedezik, míg Angliával és Franciaországgal való kapcsolatuk sokkal jelentéktelenebb. De egyre nagyobb szerepet kap

Olaszország is a Balkán gazdasági életében. Szorosabb gazdasági együttműködésre azonban rendszerint csak politikailag egycélú államok lépnek, s gazdasági kapcsolatokkal a politikai befolyás is nőni szokott. A gazdasági és politikai tájékozódás kettőssége zavart idéz elő a balkáni államok magatartásában. De zavart okoznak más tényezők is. A balkáni népek tulgyors fejlődése nem segítette elő harmonikus társadalmi képük kialakulását. Tömegeik a szinte középkori elmaradottságból jóformán csak a török uralom megszűntekor kezdenek kiemelkedni, s ekkor területileg megnagyobbodva, meggazdagodva, szinte minden átmenet nélkül találkoznak a nyugati technikai civilizációval. A radikális demokrata eszmevilágban nevelkedett, hagyománytalan és hirtelen feltörő középosztály – főleg Jugoszláviában s Romániában – túlzott mohósággal igyekszik a nyugati berendezkedések átvételére, néha már-már az amerikanizálódás tüneteit mutatja s épen a szerves fejlődés hiánya magyarázza hajlamosságát a szélsőségek között ingadozó magatartásra és a politikai bukfencekre. Ez a jórészt népi eredetű középosztály szélsőségesen nacionalista, s merev sovinizmusa nemcsak a kisebbségi kérdés megoldását akadályozza, de a szomszédos államokkal való megegyezést is. Megnehezíti a belső megszilárdulást az is, hogy a politikai életben világszerte döntő szerephez jutnak a világnézeti szempontok, ami a háború előtti világrendhez képest novum, s természetesen nagyobb zavarokat okoz ott, ahol nincsenek hagyományokon nyugvó politikai és társadalmi rendszerek.

Ha a Balkán kérdésének megoldásáról beszélünk, figyelembe kell vennünk ezek mellett mindenekelőtt azt, hogy ezt a kérdést ma is, miként a múltban, a látható és láthatatlan szálak serege köti össze a világpolitika más, ugyancsak megoldásra váró kérdéseivel. Megoldásról beszélni tehát nem is lehet mindaddig, amíg a nemzetközi politika nagy kérdései és Európa új elrendezése el nem dől. Voltak századok, amikor a Balkán rendjét Magyarország szabta meg. Ha ma nem is igényeljük magunknak ezt a szerepet, de – összefűzve a Balkán népeivel a közös érdekek szálain kívül a vérkeveredés és a közös sors ezernyi kapcsával is, – sorsuk ma is változatlanul érdekelt. Ha ezen a területen az ellenségeskedések lekötnek minden erőt, az itteni népek egyre jobban lemaradnak nyugat mögött s így annak egyre inkább kiszolgáltatottjaivá válnak. A balkáni népek érdeke tehát a magyarság érdeke is: közös feladat, hogy a Balkán különböző fajú és célú népei egy igazságosabb, jobb rendben a közös európai feladatokra megszerveződjenek, s a Balkán független népei a jövőben az európai haladás és béke szilárd tényezői legyenek.

VITA SÁNDOR

MAGYARORSZÁG NÉPMOZGALMA 1942-BEN

MAGYARORSZÁG népmozgalma a *Statisztikai Negyedévi Közlemények* 1942. évi 4. füzetében közreadott előzetes eredmények szerint, a megelőző évhez viszonyítva, kedvezőtlenebbül alakult a halálozási szám növekedése következtében. Az élveszületések száma ugyan emelkedett, de az itt megállapítható 2.5 százalékos gyarapodás nem ellensúlyozza a 10.1 százalékkal nagyobb halálozási arány kedvezőtlen hatását.

A mellékelt táblázat a vármegyéket természetes szaporulati arányszámuk sorrendjében közli. Ha ezt a sorrendet és ezeket az arányszámokat összevetjük az 1941. évvel (Hitel VII. 1942. 2. szám), emelkedést látunk Bács-Bodrog (83.9), Zala (40.8), Somogy (28.0), Baranya (15.8), Bars és Hont (15.0), Tolna (9.5), Esztergom (8.5), Csongrád (7.1), Udvarhely (6.7), Fejér (4.8), Győr, Moson és Pozsony (2.9) és Vas vármegyénél (2.1 százalék), ennek következtében az 1941. évi sorrendben a 38. helyen álló Bács-Bodrog a 25-re, a 32. helyen álló Zala a 16-ra, a 12. helyen álló Udvarhely a 2-ra, a 23. helyen álló Győr, Moson és Pozsony a 15-re, a 28. helyen álló Esztergom a 21-re, a 26. helyen álló Fejér a 19-re, a 37. helyen álló Bars és Hont a 34-re és a 33. helyen álló Vas vármegye a 32. helyre lépett elő. Somogy, Baranya és Tolna vármegyének az 1941. évihez képest szebb természetes szaporulata azonban nem volt annyira jelentős, hogy e vármegyék helye a sorrendben változott volna, Csongrád vármegye pedig, amelynek természetes szaporulata szintén szebb az 1941. évinél, sorrendben eggyel hátrább került.

A többi vármegye természetes szaporulata kisebb, mint a megelőző évben. Legszembetűnőbb Szolnok-Doboka vármegyénél, ahol az 1942. évi arányszám az előző évinek alig fele (volt 11.8 ezrelék, most 5.8 ezrelék). Szinte ilyen arányú a csökkenés Máramaros vármegyénél, ahol 12.0 ezrelékről 6.4 ezrelékre, tehát 46.7 százalékkal csappant a természetes szaporulat. Nagyobb romlás elsősorban a keletmagyarországi és erdélyi vármegyékben észlelhető, különösképpen feltűnő, hogy az arányszám Bereg vármegyében 44.8 százalékkal, Kolozs vármegyében 43.3 százalékkal, Szilágy vármegyében 36.8 százalékkal, Ugocsa vármegyében 35.9 százalékkal, Marostorda vármegyében 34.5 százalékkal, Beszterce-Naszód vármegyében 33.7 százalékkal, Szabolcs vármegyében 31.2 százalékkal csökkent a szaporulat az 1941. évi arányszámokhoz képest. Ennek következtében az 1941. évi sorrendben a 2. helyen álló Máramaros a 20-ra, a 3. helyen álló Szolnok-Doboka a 24-re, a 4. helyen álló Ugocsa a 10-re, az 5. helyen álló Szabolcs a 7-re, a 6. helyen álló Marostorda a 12-re, a 10. helyen álló Beszterce-Naszód a 18-ra, a 13. helyen álló Kolozs a 28-ra, a 24. helyen álló Bereg a 37-re, a 25. helyen álló Bihar a 27-re, a 27. helyen álló Békés a 30-ra, a 30. helyen álló Csanád,

Törvényhatóság	1000 lélekre esett (az évközépi népességre számítva)					100 élve-
	házasság- kötés	élve- születés	halálo- zás	szaporo- dás	gümö- kórban elhalt	szülöttre esett 1 éven aluli elhalt
1. Csík	7.0	26.4	16.3	10.1	1.30	17.6
2. Udvarhely	5.6	25.6	16.0	9.6	1.14	14.3
3. Háromszék	6.7	24.4	15.2	9.2	0.94	12.3
4. Hajdu	7.4	24.0	15.1	8.9	1.64	15.5
5. Komárom	7.0	22.1	13.3	8.8	1.13	13.0
6. Borsód	7.7	22.0	13.6	8.4	1.50	13.5
7. Szabolcs	7.0	23.3	15.6	7.7	1.45	16.9
8. Nyitra és Pozsony	6.6	21.7	14.0	7.7	1.54	15.3
9. Szatmár	5.8	24.4	17.0	7.4	1.82	19.0
10. Ugocsa	5.2	26.0	18.7	7.3	2.22	19.3
11. Abaúj-Torna	6.0	20.8	13.5	7.3	1.21	15.2
12. Maros-Torda	6.0	25.1	17.9	7.2	1.47	18.7
13. Nógrád	8.0	21.1	14.0	7.1	1.45	13.6
14. Jász-Nagykún-Szolnok	6.7	20.6	13.6	7.0	1.18	12.4
15. Győr, Moson és Pozsony	6.9	19.9	12.9	7.0	1.27	11.8
16. Zala	6.5	21.5	14.6	6.9	1.35	14.4
17. Szilágy	5.2	24.3	17.6	6.7	2.13	18.3
18. Beszterce-Naszód	4.7	25.8	19.3	6.5	1.19	19.8
19. Fejér	6.2	19.2	12.7	6.5	1.02	13.1
20. Máramaros	5.7	26.6	20.2	6.4	1.72	20.2
21. Esztergom	7.2	19.5	13.2	6.3	1.34	11.5
22. Veszprém	6.2	20.0	13.8	6.2	1.06	13.3
23. Ung	7.3	17.7	11.5	6.2	0.57	13.8
24. Szolnok-Doboka	4.7	24.5	18.7	5.8	2.23	20.7
25. Bács-Bodrog	6.3	20.4	14.7	5.7	1.43	14.6
26. Zemplén	6.5	19.7	14.0	5.7	1.47	14.2
27. Bihar	6.7	21.5	16.3	5.2	1.82	20.0
28. Kolozs	5.4	22.4	17.3	5.1	1.69	19.2
29. Sopron	5.8	18.9	13.8	5.1	1.39	13.2
30. Békés	7.3	19.6	14.6	5.0	1.85	11.7
31. Heves	8.1	19.2	14.3	4.9	1.57	14.0
32. Vas	6.8	20.2	15.4	4.8	1.87	12.7
33. Csanád, Arad és Torontál	6.9	17.0	12.3	4.7	1.31	12.0
34. Bars és Hont	6.6	17.2	12.6	4.6	1.14	11.6
35. Csongrád	7.6	17.6	13.1	4.5	1.47	11.9
36. Pest-Pilis-Solt-Kiskún	8.2	16.8	12.7	4.1	1.57	14.7
37. Bereg	6.3	21.2	17.5	3.7	1.84	19.1
38. Gömör és Kishont	6.6	18.2	14.5	3.7	1.27	14.1
39. Somogy	6.0	17.6	14.4	3.2	1.03	14.1
40. Tolna	6.0	16.7	14.4	2.3	1.31	11.3
41. Baranya	5.3	16.4	14.2	2.2	1.00	10.4
Összesen	6.7	20.6	14.8	5.8	1.43	15.2
Kárpátalja	4.3	23.1	15.6	7.5	1.38	19.0
Tj. városok	9.4	20.9	17.4	3.5	2.08	13.5
<i>Főösszeg</i>	<i>7.1</i>	<i>20.8</i>	<i>15.3</i>	<i>5.5</i>	<i>1.58</i>	<i>15.1</i>

Arad és Torontál a 33-ra, a 36. helyen álló Gömör és Kishont a 38. helyre csúszik le, de előnytelen helyzetváltoztatás állapítható meg Zemplén vármegyénél is, amely a 18. helyről a 26-ra kerül s egy-egy fokkal alább sorolódnak Ung, Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Veszprém vármegyék is.

Feltűnő és egyben örvendetes a három székely vármegyének az élen való felzárkózása. Csík vármegye természetes szaporulatának csökkent arányszámával is megőrizte előző évi elsőségét, Udvarhely a 12. helyről a 2-nak, Háromszék pedig a 7. helyről 3-nak sorakozott fel. Nem véletlen az, hogy a három székely vármegye első helyen áll, mert az előző évi sorrendben is az első helyeken voltak s mert születési arányszámuk magasan fölötte áll a születési arányszám országos átlagának,

A születési arányszám nagysága szerint megállapított sorrendben első helyen a keletmagyarországi és erdélyi vármegyék állanak: Máramaros 26.6, Csík 26.4, Ugocsa 26.0, Beszterce-Naszód 25.8, Udvarhely 25.6, Marostorda 25.1, Szolnok-Doboka 24.5, Háromszék 24.4, Szatmár 24.4, Szilágy 24.3, Hajdu 24.0, Szabolcs 23.3, Kolozs 22.4, majd Komárom, Borsod, Nyitra és Pozsony, valamint Zala vármegye közbeiktatása után Bihar 21.5 és Bereg 21.2 ezrelékkel.

A halálozási arányszám azonban éppen a fenti vármegyékben a legnagyobb (Máramaros 20.2, Beszterce-Naszód 19.3, Ugocsa 18.7, Szolnok-Doboka 18.7, Marostorda 17.9, Szilágy 17.6, Bereg 17.5, Kolozs 17.3, Szatmár 17.0, Csík 16.3, Bihar 16.3, Udvarhely 16.0, Szabolcs 15.6, Háromszék 15.2, Hajdu 15.1 ezrelék) s ugyanezekben a vármegyékben a legaggasztóbb a csecsemőhalálozás magas száma (Szolnok-Doboka vármegyében 36, Máramaros vármegyében 33, Bihar vármegyében 32, Beszterce-Naszód vármegyében 30, Ugocsa vármegyében 27, Kolozs vármegyében 26, Bereg vármegyében 28, Szatmár vármegyében 25, Marostorda vármegyében 23, Szilágy vármegyében 20, Csík vármegyében 16, Szabolcs vármegyében 11, Hajdu vármegyében 2 százalékkal haladja meg az országos átlagot).

Országos viszonylatban a halálozási szám növekedése a 7 éven felüliek korcsoportjában is észlelhető. Ez a jelenség, akárcsak a gümőkórban elhalálozottak számának növekedése, talán a háborúban való részvételünk hatásaként jelentkezik.

Népesedéspolitikánkknak tehát most kifejezettebben, mint bármikor, mindent latba kell vetnie annak érdekében, hogy a háborús veszteséget a *születési arány fokozottabb növelésével*, valamint a *csecsemőhalálozás és a fertőző társadalmi betegségek néppusztító erejének csökkentésével* ellensúlyozza.

BARÁT JENŐ

MAGYAR FIGYELŐ

JAKAB ELEK AZ ERDÉLYI UNIÓRÓL

Mintha menyegzőre készült volna, oly derült, tiszta, mosolygó volt Kolozsvár ábrázata: utcáin hömpölygött a nép, a jókedv hangján beszélgetve díszöltönyös város-szolgák jártak fel és alá; a Redoute előtt, hol az országgyűlés tartatott, sorfalakat képezett a várakozó közönség. Tíz óra felé gyűlni kezdettek a követek és királyi hivatalosok: gazdag zsinórzatú atillák, selyem- és bársony menték, kövekkel díszített forgós csal-mák, rajtuk széltől ingatott fejér kócsagtoll, ősi-kardok s ezüst- és arany-sarkantyus csizma volt díszöltönyük, mintha királyát várná a magyar, kívül oly élénk, mintha mulatni, kedélye oly emelkedett, mintha ünne-pelni akarna; hangulatának komolysága s a megjelenés méltósága árulja el csak, hogy törvényhozásra gyülekeznek. Mikor népszerű szónok vagy szabadelvű szász követ jött, mikor Lemény püspököt megérkezni látták, harsogó »éljen« fogadta, mely mint a harasztton futó tűz, úgy ment végig az utcák tarka sokaságán. Egymásután hamar eljöttek a gazdag főurak, a kir. főkormányzók tagjainak hintós és huszáros fogatai, az országgyűlés elnöke s végre a kormányzó, gróf Teleki József... Kelet országai szebbet nem mutatnak, a ruha festői pompája élénkebb hatást nem kelt, mint midőn 100–200 magyar törvényhozót a nemzeti viselet ezen pazar elegantiájában egymást felülmulni látja a szem.

...Én e gyűlésnek két különös momentumát tartom megjegyzendő-nek; az egyik Róth Illés és Schmidt Konrád s a többi szász követek pártolói nyilatkozata; a másik, midőn Lemény püspököt, mint Unió-barátot, az országgyűlés meg-»éljen«-ezte. Mindhárom férfin látszott a bensőjükben végbemenő nagy lelki tusakodás. Nemzetök künn az országban határozottan ellene volt, hírlapjaik óvták őket, túlzóik fenyegették, sőt előre átkozták azért, amiért ők itt a terem hangulatával szemben s ennek a megdöbbentő hatalommal nyilvánuló magyar áramlatnak ellene állani nem bírtak. Tán szerették volna, tán akartak is, de a tény tény; a felszólalásra kínálkozó törvényes alkalom elmúlt anélkül, hogy a kimondott egye-sülés ellen valaki csak egy ellenző igét is hangoztatott volna.

Nem csoda. Száz meg száz szem tekintett a teremben rájuk izgatott figyelemmel, vitára készen lesve az ajkaikról ellebbenő szót; künn egy, a hazafiság enthusiasmusában föllengő város 20,000 lakosa csaknem lázas kíváncsiságtól égve várta a jó vagy rossz hírel vendégszerető hajlékaikba érkezőket. Ha ellene szólnak az Uniónak – úgy gondolkozhattak – bizonyos, hogy meg nem gátolják; de az is bizonyos, hogy az egész város, sőt országgyűlés ellenszenvét költik maguk iránt; de ha nem szólnak ellene, hanem jogfentartással élve, az időre és felsőbb hatalmakra bízzák a további fejleményeket, nem bizonyos, hogy a magyarok országgyűlési szándékukat érvényesíteni végképen képesek lesznek. Nehéz helyzet! Ők az utóbbira határozták el magukat, az Unióba beleegyeztek, vezérszóno-kuk beszédét oly hosszú és viharos »éljen« követte, mely az ajtókon és ablakokon kihatott a várakozó népre, ott is harsány »éljen« rázta meg a léget, mely végig ment az egész belmonostor-utcán: »éljen az Unió«, »éljen Róth«, »éljen Schmidt Konrád«, »éljen püspök Lemény«! – ez

volt a csaknem általános éljenzés és zaj megkülönböztethető része. Midőn a kormányzó, mint országgyűlési elnök az Unió-törvény egyhangú elfogadását határozatul kimondotta, ismét megújult az s több perc tölt el, míg a teremben s az utcán künn a lelkesedés égő tüze s tomboló zaja lecsillapult.

(Jakab Elek emlékirataiból)

A KOLOZSVÁRI EGYETEMI IFJÚSÁG FINN KIÁLLÍTÁSA

A magyar és finn sajtó meleg érdeklődésétől kísérve zajlottak le a kolozsvári finn napok. A két testvérnép mind szorosabbá váló kapcsolatainak Erdélyben eddig legnagyobb és legértékesebb megnyilvánulása volt a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének *finn kiállítása, finn ünnepi estje* és a testvérnépről szóló *előadásorozata*.

Az erdélyi egyetemi ifjúságnak sikerült talán először átfogó és valóban reális képet nyújtania a többnyire eszményítő, romantikus és propagandaizű művekből ismert Finnországról. Van valami jelképszerű abban, hogy a „testvértelen” magyarság lelkéből az utóbbi időben olyan erőteljesen fellángoló s éppen ezért sok romantikus vonással telített rokonság-eszme mögött éppen az ifjúság találta meg a néptestvériség gondolatának reális, gyakorlati és kézzelfogható értékekhez vezető útját. Az ifjúság nem csupán a közös őshaza misztikus képét látja a finnugor rokonság adottságában, hanem elsősorban a hatalmas gyakorlati értékeket. Különösen ma fordulunk nagy érdeklődéssel Finnország felé, amikor az átalakuló magyar társadalomnak olyan példára van szüksége, mely elétárja a népi életforma mintaszzerű megvalósítását.

Ez a gondolat jutott kifejezésre a kiállítás rendezésében is. A képek, grafikonok, könyvek s a kiállítást kiegészítő előadások mind a finn nép gazdasági és kulturális teljesítményéről igyekeztek átfogó képet nyújtani. A kiállítás részletes statisztikai adatok alapján ismertette a fejlett finn mezőgazdaságot. Mint

földművelő állam, Finnország lakosságának majd 60%-a foglalkozik mezőgazdasággal. Nagyrészt mocsaraktól, erdőségektől elhódított szántóföldjein meglepő terméseredményeket ér el az a 300.000 kisbirtokos család, melynek kétharmada mint földnélküli zsellér, napszámos jutott földhöz a céltudatos földreformok során. A finn állam vezetőit nem aggasztotta, hogy a kisbirtok csökkenteni fogja a termelést. A földreform sikerét a statisztika is bizonyítja: míg a 9 hektáron aluli kisbirtok évi jövedelme hektáronként 1345 finn márka, a 100 hektáron felüli nagybirtoké csak 1137 finn márka. Az egészséges birtokviszonyok és a magasfokú gazdasági oktatás eredménye, hogy 1906-tól 1940-ig 24-szeresen megnövekedett a mezőgazdasági termelés értéke.

Hogy ez a magasfokú gazdasági kultúra kifejlődhetett, elsősorban a *szövetkezeteknek* köszönhető. A finn szövetkezeti mozgalom a század elején indult meg. 1904-ben mindössze 394 szövetkezet működött, 1939-ben már 7650. Ebben a hatalmas számban benne van a három legfontosabb szövetkezeti ág: a hitel-, tej- és fogyasztási szövetkezet. A lakosság számára ez a szervezet, hisz azt jelenti, hogy Finnországban ma minden negyedik ember szövetkezeti tag. A kiállítás a fejlődést mutató táblázatokon kívül, fényképeken mutatta be a szövetkezetek tulajdonában levő ipartelepeket, malmokat, élelmiszer-, fafeldolgozó üzemeket, bútór- és gyufagyárakat, vízduzzasztó erőműtelepeket s az értékesítés nagyobb központjait.

Finnország gazdasági fejlődését jelzi az *ipar* nagyarányú előretöré-

se is. 1909 és 1940 között a munkabérek 38-szorosan növekedtek. Ugyanebben az arányban növekedett az ipari termelés értéke is. Finnország leghatalmasabb iparága, természeti adottságánál fogva a faipar, de nagy jelentősége van ezenkívül a finn élelmiszeriparnak is (tej-, kenyér-, konzerv-, csokoládéipar). Magyarország iparához hasonlítva, különösen figyelemreméltó, hogy a finn ipar nincsen központosítva.

A kiállítás *háziipari gyűjteménye* főleg a magyar és finn népművészet összehasonlítása szempontjából volt tanulságos. A finn táj nem tűnt fel olyan változatosságot, annyi különböző szint és vonalat, mint a magyar táj. Maga az északi néplélek is az óriási fenyőerdők, nyugodt tótükrök sötétebb színeire idomult. A finn népművészet szegényebb díszítőelemekben, mint a magyar, de a motívumok összhangja jellegzetes népi művészetéről tesz bizonyosságot. Háziszőttes szőnyegek, párnák, terítők a legmodernebb lakásokban is találhatóak. A felsőbb társadalmi rétegeknek a néppel való egészséges, szoros kapcsolatát fejezi ki, hogy szinte egyetlen finn ruhatárából sem hiányzik az ünneplőként használt népviselet. Nyírfaháncsból, fából, rénszarvasbőrből készült eszközök, dísz tárgyak egészítették ki a háziipari gyűjteményt s egy Kantele-modell, a Kalevala-éneknek ősi kísérőhangszere.

Grafikonok szemléltették a finn *népoktatás* fejlődését. Finnország egyike a legműveltebb államoknak. Ezt elsősorban az elemi oktatás rendkívüli kiterjesztésével és színvonalának emelésével érték el a finnek. A nyolcosztályos elemi iskolák felsőbb évfolyamai már középiskolai színvonalú oktatást adnak s főképp a szakképzésre fordítanak különös gondot. A kiállított tankönyvek a legmodernebb pedagógiai módszereket tükrözik szemléletességükkel. Jellemző, hogy az elemi iskolai földrajzi atlaszokban Finnországon kívül csak Magyarország

térképét közlik külön lapon a trianoni megcsonkítás részletes feltüntetésével. A népoktatás igazi színvonaláról a nép- és munkásfőiskolák adatai számolnak be. Főképp ezeken keresztül ismerte meg a nép a nyugati műveltséget s ennek révén vált lehetővé a társadalmi rétegek egymáshoz való közeledése úgy, hogy a nyugati műveltség érintetlenül hagyta a népi kultúra ősi vonásait, sőt azt még erősebbé, öntudatosabbá tette. A városi és népi műveltség határai így egészen elmosódnak Finnországban. Ezt a folyamatot figyelhetjük meg a népfőiskolák több évtizedre visszamenő évkönyveiben is. Sajnos, magyar nyelvű munka alig jelent meg a finn népoktatásról, pedig népfőiskolai oktatásunk sokat tanulhatna a finn példából.

A kiállítás átfogó képet nyújtott a *karjalai kérdésről* is. Diagramma mutatta a Szovjet kegyetlen telepítési politikájának eredményét: 25 év alatt a karjalai finnság 70%-át hurcolták el Szibériába. A *harcoló Finnországot* a Lotta-szervezetről, a hadseregről és a finn ifjúság áldozatos munkájáról szóló beszámolók, kiadványok és képek ismertették. A *Kalevalának* több kiadása szerepelt a könyvgyűjteményben, köztük a Gallen-Kallela képeivel illusztrált híres díszkiadás is. A magyarországi finn vonatkozású *irodalom* igen tekintélyes részét sikerült a kiállításnak bemutatnia. A finn *képzőművészetéről* azonban, a postai szállítás nehézségei miatt, nem tudott a kiállítás képet nyújtani. Az építészet és szobrászat alkotásait fényképek szemléltették.

A Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége a kiállítást és a finn nappokat csak kezdetnek tekinti néprokonsági mozgalmában. A jövő évre új tervei vannak, így elsősorban Erdély nagyobb városaiban akarja a kiállítás anyagát bemutatni és előadások útján a finn népi életét ismertetni. A néprokonsági mozgalom mindenekelőtt az erdélyi ifjúságot igyekszik magának meg-

hódítani, de az ifjúság körein túl, finn testvéreinket közelebb szeretné hozni a magyar néphez is, mely alig szerzett eddig tudomást a finn-magyar rokonságról.

vitéz Tiba István

A PÁSZTORTŰZ SZERKESZTŐJÉNEK FELELŐSSÉGE

Előzmények: erdélyi írók 1942 őszén jelentették meg negyedéves évkönyvüknek, a „Termés”-nek első kötetét. E kötet megjelenése alkalmából *„A »Termés« és írói köre”* címen hosszabb cikkben foglalkoztam a Hítel VIII. évf. 2. számában az új megnyilatkozással. Kerestem azokat az okokat, amelyek az új írói tömörülést indokolni látszanak; a meglévő két erdélyi irodalmi folyóirathoz, a Pásztortűz-höz és Erdélyi Helikon-hoz fűződő kapcsolatokat csak röviden érintettem, hogy annál részletesebben foglalkozhassam a „Termés” íróival és írásaival. A Pásztortűz felelős szerkesztője, Vásárhelyi Z. Emil, folyóirata márciusi számában állítólagos soproni barátjának, B. I. úrnak, levelet ír, amelyben legfőképpen az új irodalmi megmozdulással kapcsolatosan felmerülő kérdésekről számol be, az erdélyi irodalmi élet ez új jelenségéről, lévén ez „személyes ügye” és az állásfoglalásra kötelezi a „felelősség”, amellyel a Pásztortűz olvasóinak tartozik, és mellékesen érinti a Hítelben megjelent cikket is, de nem elvi, inkább személyi alapon, még az elvi vonatkozásokban is. Vásárhelyi Z. Emil levelet intéz barátjához, ezzel is jelezve, hogy „személyes véleményének” akar kifejezést adni, meghitt, baráti formában. A Pásztortűz cikke nyomán nyílttéri közlemények és hosszú napilap-reflexiók jelentek meg; már ez a visszhang is utal arra, hogy ez a cikk a tárgyilagosságon túlmenően személyeskedésbe csapott

át. Kritikát gyakorolnia mindenkinek szabad, egy véleményen sem lehetünk mindenben, de a véleménynyilvánításnak is van etikája és a kritikában is magatartásnak kell lennie, ha azt akarjuk, hogy a kritika nyomán fogalmaink tisztázódjanak. Lehet azonban, hogy nem ez a cél, sőt minden sziporkázásunk és szellemi kézállásunk csak a figyelmet akarja elterelni, nehogy a jóhiszemű, gyanútlan érdeklődő valamiképp is tisztán lásson. Vásárhelyi Z. Emil valószínűleg azért ír levelet, hogy ezzel a közlemény hangját közvetlenebbé tegye, sok mindenről szólhasson, ami különben egy komolyhangú cikkbe nem kerülhetett volna bele.

Tekintettel arra, hogy Vásárhelyi Z. Emil levele a Pásztortűzben jelent meg, amelynek ő felelős szerkesztője is, levelének személyes jellege nyomban megváltozik és helyzeti energiát nyer. Egy magánlevélre választ írni csak udvariasság, de jelen esetben kötelesség is, amely arra készítet, hogy a rá vonatkozó néhány kérdésre feleletet adjak. Mi sem volna könnyebb, mint szintén a levélformát választani, hogy csúfolódó, kötekedő hangnemben „személyes” véleményemet fejezzem ki. Ettől azonban visszartart a Reményik Sándortól tanult magatartás, aki annak idején őszinte tanácsaival és emberi példájával hatott rám. Ha csak személyem ellen volna Vásárhelyi Z. Emilnek kifogása, talán nem sokat törődnék vele, de csipkelődései, rovásomra írt kitételei, bizonyos elvek kifíricamítása annál érthetlenebb, mert a Hítel-cikkben erre okot nem szolgáltatott. Nyilvánvaló, hogy levelében nem is akart a dolgokkal higgadtan szembenézni és a „szorongás”, amelynek a rovására kellene írni az indulatosságot, távolról sem a „felelős” szerkesztő indokolt és érthető szorongása, és indulatosságának gyökere csak szomorúsággal tölt el.

Az alábbi pontokban válaszolok Vásárhelyi Z. Emil cikkének né-

hány állítására, amelyek engem és dolgozatomat közelebről érintik, hogy az igazságnak megfelelően helyreigazítsam, a felhozott vádak ellen védekezzem és a kérdést íránt érdeklődőket tájékoztassam.

1. Cikkemben a Pásztortűz elszíntelenedéséről is említést tettem, mire Vásárhelyi Z. Emil így válaszol: „...micsoda magyar ember lenne az, akit ma egy novella... jobban érdekelne, mint a keleti fronton küzdő hadsereget? Hitvány magyar ember lenne.” Ezt nem vonom kétségbe: minden bizonnyal a fronton küzdő hadsereget nem novellák, vagy versek érdeklik, minden figyelmét a létért való küzdelem és a kötelességteljesítés köti le. Ezt azonban érvként felhozni, furcsa színben tünteti fel a folyóirat szerkesztőjét és felfogását munkája természetéről. Amíg tehát háború van, igényesen szerkesztett folyóiratra nem lehet reményünk. Ám lehet, hogy csak elírásról van szó és fatális sajtóhiba törte meg a mondat értelmét. Valószínűleg a mondat így készült: micsoda magyar ember lenne az, akit ma egy novella... jobban érdekelne, mint a keleti fronton küzdő hadsereg. A jelek szerint a mai háborús világban csak a hadijelentéseket és a harctéri híradások beszámolóit szabad „derék” magyar embernek olvasnia; hitványság volna részéről, hogy, ha irodalmi és művészeti folyóiratot vesz kezébe, irodalmi és művészi igénnyel merjen e közlemények felé közeledni. De ebben az esetben, ha Vásárhelyi Z. Emil felelős szerkesztő személyes véleménye helytálló, akkor van-e jogosultsága annak, hogy a háború tartama alatt irodalmi és művészeti folyóirat egyáltalán megjelenjék? Szerény nézetem szerint, az ő felfogásával ellentétben, most még sürgetőbb az a követelmény, hogy ugyanakkor, amikor a nemzet fiatalságának egy része a frontokon testi és szellemi képességeinek teljes bevetésével harcol, a *belső fronton* se mondjunk le a minőség igényéről.

2. „S ha ezt mint szerkesztő, akinek kenyerére megy a kérdés, belátom, értse meg a bíráló is.” Furcsa ennek a mondatnak a megfogalmazása. Úgy tűnik, hogy aki az irodalmi színvonal megtartását óhajtja, a szerkesztőt mindennapi kenyerétől akarja megfosztani; viszont én az erre irányuló aggodalmat nem akarom megérteni. Távoll ál tőlem, hogy bárkinek is a kenyerét veszélyeztessen, de nem fojthatom el magamban azt a meggyőződésemet, ha a szerkesztés már kenyérkérdés lett, vagyis üzlet, – hogy jövedelmező-e vagy sem, az más kérdés – akkor a kereskedelmi élet követelményei lépjenek előtérbe. A szerkesztő maga állítja, hogy elvi megfontolás alapján nem törlekszik folyóiratának igényes szerkesztésére, szabad-e azonban azért zugolódnia, ha ez igények kielégítésére egy új tömörülés vállalkozik, – hogy milyen sikerrel, azt csak a jövő döntheti el.

3. Bírálatot írtam a Termésről és ezzel kapcsolatosan a Pásztortűzről is szó esett. A Pásztortűzről és engem „összefűző több éves megbecsülés jogán is” azt a kívánságot fejezi ki Vásárhelyi Z. Emil, hogy a cikk megjelenése előtt érdeklődnöm kellett volna a Pásztortűz ügyei iránt. Van ebben elvi vonatkozás is: nem szabad cikket írni, ezek szerint, míg előzetesen az érdekeltekkal személyesen meg nem beszélem. Cikkemben anyagi kérdéseket nem érintettem, a Pásztortűzről viszont hónapról-hónapra megkapom és olvashatom. A Pásztortűzzel csak a szellemieket illetőleg foglalkoztam az utolsó másfél év példányai alapján; nem hiszem, hogy erre a kritikára nem lett volna jogom. Hogy kifogásaim indokoltak voltak-e, vagy sem, erre vonatkozólag komolyhangú ellenvetések győzhetnének csak meg. Elvben nem fogadom el azt a kívánságot, hogy csak előzetes megbeszélés után, az érdekeltek akarata szerint, jelenhessék meg kritika. Ezzel szemben azonban a kérdés tisztázásához még az

is hozzátartozik: így kellett volna a *megbecsülés jogán* eljárnom? Hiszen így is jártam el. Csodálkozom Vásárhelyi Z. Emil szemrehányásán. Amint cikkem elkészült, elsőnek a Pásztortűz szerkesztőbizottsága egyik tagjának mutattam meg, kérve véleményét; érthető okok miatt ugyan, amelyeket tisztelettel tudomásul vettem, véleményt nem mondott. De Kéki Béla, a Hitel szerkesztője és a Pásztortűz szerkesztőbizottságának egyik tagja, cikkemet szedés előtt Vásárhelyi Z. Emilnek is kézbe adta, ő el is olvasta, megjegyzéseket is tett reá, sérelmeit higgadtan és nyugodtan mérlegelve „meg is értettem” és cikkem hangját a lehetőségig enyhítettem. Ki vétett itt a „több éves megbecsülés ellen”?

4. „Én nem kívánom a bírálótól, hogy újabb Kuncz Aladár legyen”. Ezeket a gúnyos sorokat is a bennünket összefűző több éves megbecsülés diktálta bizonyára. Megnyugtathatom azonban Vásárhelyi Z. Emilt, hogy sohasem törekedtem arra, hogy másnak a szerepében idéetlenkedjem, a magam tehetsége szerint igyekeztem mindig a betűnek szerény, de öntudatos szolgálatára. Nagy örökségeket sem kellett átvennem, mert erre az igényt sem jelentettem be és többre sohasem vállalkoztam, mint amire becsülettel vállalkozhattam. Megtisztelő reám nézve már az is, hogy, ha csak a csufondároskodás és bántó malicia, vagy terméketlen csipkelődés kedvéért Kuncz Aladár neve mellé kerülhettem. De csufondarosságból szabad-e a magyar irodalom nagyjait előrángatni, legyenek akár élők, akár holtak; egyik helyen Áprily Lajost, a másik helyen Kuncz Aladárt, és mindezt abban a folyóiratban, amely hivatva megőrizni és gyümölcsöztetni.

5. „Nevezze meg a recenzió az elvetlenségeket, melyek e súlyos állításra ragadták.” Erre nem szükséges részletesen válaszol-

nom. Cikkemben mást és másképp írtam: minden felvetődő kérdésnek magas szempontú megbeszélését hiányoltam a Pásztortűzben, a vezér eligazító véleményét, amellyel kapcsolatban részletesebben vázoltam azt, amit a régi Pásztortűz mindig megadott. Hogy fejtegetésemnek ebben a részében az igazságra tapintottam rá, arra döntő bizonyítékot szolgáltat a Pásztortűznek akár épp az a száma is, amelyben Vásárhelyi Z. Emil levele megjelent. (1943 március 15. XXIX. évf. 3. sz.)

6. „Azt, hogy a lap mögül, a lapból hiányzik Reményik Sándor, sajnós, nem a cikkíró fedezte fel”. Irodalmi kérdésekben, irodalmi és művészeti folyóiratban megjelent cikkben, a felelős szerkesztő tollából, még ha csak személyes véleményét nyilvánítja is, ez a fogalmazás: Reményik Sándor halálát felfedezni, elképesztő szakadékok tár fel a szavak értéke és megbecsülése és a mímelt magatartás között. Erre világít rá egy másik példa is: „szegény Reményik Sándor”, olvashatjuk másutt. A bibliás Reményik Sándor minden bizonnyal idézzel válaszolna erre: Ne rajtam siránkozatok, hanem magatokon és fiaitokon.

7. „...a Hitel recenziójának kell megfelelnem, aki a Termésről írt beszámolójának néhány sorát a Pásztortűzhöz, sőt, ha nevémen nem is nevezett, hozzám adresszálta.” Nem tudom, hogy Vásárhelyi Z. Emil miből következteti, hogy cikkem megírása közben reá gondoltam. Tévedés ez is, mint annyi más. Kénytelen vagyok azonban bevallani, hogy nem gondoltam rá, sőt egyáltalán eszembe sem jutott. A Pásztortűzről írtam, a régi megbecsülés jogán, de személyekre, névszerint megjelölt szerkesztőkre bántó célzást, gúnybamártott nyilat nem lődöztem. Szavahihetőségükben, egyes gondolkozásukban, őszinteségükben és tárgyilagosságukban soha egy pillanatilag nem kételkedtem, mint ahogy cikkem megírásánál engem is a tárgyilagosság őszinte sze-

retete vezetett. Név szerint bírálót csak a Termés íróiról mondtam, de ez se irányult soha személyek ellen, mindig csak az írásra ügyelt.

Vásárhelyi Z. Emil írása egyik helyén arról ír, hogy „a kisebbségből többségi néppé való átrendeződés sokban megváltoztatta (meg kellett, hogy változtassa) az erdélyi magyarság szellemi tájékozódását – mondjuk reálisabb érdekkörűvé tette”. Gyanús mondat, különösen a befejező akkord. Mit keres itt ez az *érdekkör*? Csak nem arra akar utalni, hogy a szellemi életet egyesek érdekkörnek nyilvánítják, amelyhez hozzáérni, amelyet keresztezni szentségtörés? Lehet, a jelzőből következtetek erre, hogy az érdekkör, amelynek reálisabbnak kell lennie, csak az életszemléletet helyettesíti. Ez az értelmezés sem pontos, de a fogalmazás is pongyola. Az erdélyi szellemet mindig a valóság megbecsülése jellemezte, a múltban is, a kisebbségi időben is és remélhetőleg ez fogja jellemezni a jelenben is, mindenkor. A felszabadulás szabadságot hozott politikai viszonylatban és más téren is, de ezt a szabadságot értelmezni és gyümölcsöző módon az életünkbe iktatni, mindannyiunknak külön-külön egyéni gondja és munkája. Vásárhelyi Z. Emil levelében csak az indulat vezet, az indulatosság, mert úgy érzi, hogy a Termés és mindazok, akik a Termés javára megértő szavakat ejtenek el, az ő ellenségei, személyes rosszakarói, gyűlölködő törvetői, akik a kenyérére törnek és akik ellen neki minden fegyverrel és főkép indulatossággal küzdenie kell. Ennek a kérdésnek *magas szempontú* vizsgálata esetén azonban indulata le fog lohadni és kénytelen lesz belátni, hogy a Termés is csak azt akarja, amit a Pásztortűz, odaadással, híven szolgálni a szellemet, a szépet, a magyarságot. Itt már nem a kenyérről van szó, hanem az eszméről.

Réthy Andor

JELEK ÉS VÁLTOZÁSOK

A háborús modor kérdésével bőven foglalkoznak a napilapok. Mert ilyen is van. A nagy megrázkódtatásban a társadalomnak addig szépen összesimuló részecskéi megkeverednek, ki alul volt, fölül kerül s nem egy közüle bizony fejtetőre állítva. A fokozott rend és biztonság követelménye éppen úgy hat a társadalomra, mint az igények kényszerű csökkentése és ebben a szokatlan összevisszaságban az emberek elvesztik lábuk alól a talajt s elvesztik a kellő mértéket. Ha a kereskedő árut ad el, gyakran azt hiszi, hogy kegyet oszt, ha a vevő nem kap árut, csalást szimatol, a tisztviselő azt hiszi, hogy elevenek és holtak korlátlan ura, a munkás úgy véli, hogy ellene van az egész társadalom s a hatalmasok többre becsülik s biztosabbnak vélik hatalmukat, mint valaha. Mindezekből születik a „háborús modor”. Az a magatartás, amely nincsen összhangban sem a tényekkel, sem az egyént megillető szereppel. Türelmetlenség, gorombaság, nyegleség, hetykeség, góg, lenézés, parancsolgatási hajlam, mindez együttesen ismertetője a háborús modornak. Annak a modornak, amelynek eredménye a villamoson veszekedő ember, a hivatalban gorombáskodó tisztviselő, a közbiztonságnál dühöngő fél, a portás, aki nem köszön, a jegyszedő, aki elfelejtette a „kérem” szót, az „előkelőség”, aki nem fogadja a köszönést. Változások, szerencsére nem tartós változások ezek. *

Tamási Áronnak az Erdélyi Gazdában megjelent „Üzenet” című cikke méltán sorakozik azok közé az írásművek közé, amelyeket cselekedeteknek szoktunk mondani és tettnek érzünk. A magyar sorsnak, a magyar jövődönnek, a magyar magatartásnak világosabb és nyiltabb megfogalmazását régen olvashattuk. Nem fájdalmasan és le-

mondóan, de hitet adóan és erőt gyarapítóan csendül ki a cikkből Széchenyi két szava: „Egyedül vagyunk!” A magunk erejére vagyunk utalva, eddigi eredményeinket egyedül a magunk erejének köszönhetjük és „ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a meglévőt megvédeni és a még hiányzó magyar földeket visszanyerni: egyedül a mi erőnkön dől el.”

De nem lehet magyarázgatni és nem lehet más formába önteni Tamási Áron gondolatait. A nagy változások idején talán helyénvaló ezért, ha szószerint idézzük szavait. „Az én véleményem szerint egyedül a felelős kormányzat dolga, hogy a harcoló nagyhatalmak szándékait és terveit éberséggel figyelje. Gondoljuk csak el, hogy milyen haszontalan dolog volna, ha mi magyar emberek azon különbözőnénk meg egymással, hogy vajjon ki fog győzni. Haszontalan dolog volna, mert a győzelmet nem találhatni kell, hanem hinni benne és végbevinni. Higyjünk tehát abban, hogy a mi igazságos magyar ügyünket győzelemre visszük. De kérdezhetné valaki, hogy miben áll a mi igazságos magyar ügyünk? Erre azt felelem, hogy két óriási nagy feladatból áll, nevezetesen először abból, hogy a magyar Szent Korona országát helyreállítsuk és minden ellenséggel szemben megvédjük; másodszor pedig abból, hogy ebben a helyreállított magyar hazában, majd a háború után, igazságos rendet teremtsünk.

Már egyszer megtörtént, hogy belső erőnkben és kitartásunkban éppen akkor bomlottunk meg, amikor a hazát külső és belső ellenség ellen meg kellett volna védelmezni. Esztelen és végzetes dolog volt. Azonban süket és vak volna az is, aki azt hinné, hogy a háború sikeres befejezése után nem kell nekünk új és igazságos rendet teremteni itthon, hanem maradhat minden a régiben.

Egyik az életünk, s a másik a boldogulásunk záloga.

Senkinek soha nem üzenhetünk ennél fontosabban.

*

A cím- és rangkórság körül lan- kadatlanul porzik a küzdelem. Hevesen tiltakozott ellene a visszatérő Erdély és a tiltakozástól mintha meghökkentek volna a trianoni ország címesei és rangosai is. A cím és rang azonban mégis megindult hódító útjára a „bérces kis hazában” is. Roppant egyszerű oka van ennek: a cím és rang előnyt jelent. Előnyt a kávéházban, a hentesnél, a sorbanállásnál, a hivatalokban, a vasúton és pályaudvarokon, gyűléseken, éttermekben, magánéletben egyaránt. Talán boldog is, aki nem használja. Ilyen „bolondok azonban – Istennek hála – még mindig akadnak Erdélyben jó egynehányan. Meghökkenő azonban, hogy jöllehet néhány esztendővel ezelőtt, az erdélyi magyar irodalom budapesti nagy bemutatkozása alkalmával egy erdélyi magyar író egyszerűen „herceg úrnak” szólította a megjelent királyi fenséget – mondanom sem kell, hogy ez a megszólítás legalább olyan feltűnést keltett akkoriban, mint maga a bemutatkozó erdélyi irodalom – ma már az erdélyi magyar tudományosság egyik legkiválóbb közületében is, nemrégiben tartott gyűlésükön méltóságosok. Erre talán mégse lett volna szükség. Mert igaz, hogy a cím- és rangkórság társadalmi betegség és az is igaz, hogy mindenütt a világ kerekéségén ugyancsak elharapózott, de el kell ismernünk azt is, hogy külön magyar válfaját állapíthatják meg a kutatók, ha gondosan keresgélnek. A barokk Magyarországon teljes titulussal szólították egymást az emberek és a különbség a barokk és a neobarokk társadalmi forma között mindössze annyi, amennyi lényegben is, hogy míg akkor a nagyságos méltóságozta a méltóságost, az viszont nagyságozta a nagyságost, addig

napjainkban a titulálás csak felfelé adatik meg s felülről követeltetik, míg lefelé megelégszünk egy hányaveti „Te” szócskával, nem is beszélve arról, hogy a méltóságos „magá”-nak szólítja nagyságos nemzettársát. Mert olyant élő ember bizonyára nem hallott, hogy két úriember napjainkban például a következőképpen szóljon egymáshoz: „Parancsolj, méltóságos uram”, mire a másik így felel: „Igazán hála-lára kötelezel, nagyságos uram”. Mert végeredményében nem arról van szó, hogy kik hogyan szólogatják egymást, hanem arról, hogy a címek és rangok mai használata törött gerincet, szolgálógot, megalkuvást s a jellem nagyfokú csorbulását követeli meg.

*

A képviselőház, amikor még együtt ült, megkezdte a tanyai igazgatás rendezéséről szóló törvényjavaslat vitáját. Magához a javaslat-hoz ehelyütt nem kívánunk hozzászólni, csupán annak lényegéhez, amely egyben általános érdekű magyar ügy: az önkormányzatok kérdéséhez. Lehet, hogy Erdélyben, részben a hagyományok, részben a kisebbségi mult kényszerűsége érzékenyebbé tette az embereket „a nemzet ügyei, mint az ország dolgai” iránt, – mint azt a visszacsatolás után a magyar miniszterelnök-höz intézett memorandumában néhány politikai és szellemi vezető megállapította – és ezért fogadjuk szívesen Erdélyben az önkormány-

zat minden formáját és segítjük elő megvalósulási lehetőségeit. A magyar élet egyik legsúlyosabb kör-kozója az önkormányzati rendszer felmorzsolódása és felcserélése a nemzeti és népi jellemmel ellenkező centralizációval. Nemcsak közigazgatási és más gyakorlati téren okoz súlyos nehézségeket az önkormányzatok meggyengülése, hanem – talán méltán használhatjuk a szót – tragikusan hat ki a nemzet egészének magatartására. Az önkormányzat neveli a kemény, öntudatos és gerinces férfiak társadalmát, akik mindig készek a cselekedetre és híven őrzik a reájuk bízott anyagi és szellemi javakat. A szigorú függés állapota a lélek szolgáltságára vezet és ha ez az állapot tartós, eredménye a nemzet szolgálkúsége lesz. Az önkormányzatok gyengülése nemcsak a férfias cselekvőképességet csorbítja, hanem szakadékot ás a város és a falu, ezzel magyar és magyar között. Csorbulása vagy hiánya lehetetlenné teszi az apró építőmunkát is és olyan közszellemet teremt, amely mindent fölülről vár és a kezdeményező erőt teljesen elveszíti. Pedig az állam és a nemzet nagy harmóniája csak akkor teremthető meg, ha mindkettő egyaránt kiveszi részét a közös célért folyó munkából: a nemzet gyarapításából és az állam megerősítéséből. Ezért fogadjunk tüntető helyesléssel minden tervet és intézkedést, amely önkormányzati rendszerünk terebélyesedését hivatott szolgálni.

Zathureczky Gyula

SZEMLE

MAGYAR ZENEÍRÁS

ZENEÍRÁSUNK KEZDETEI a XVII–XVIII. századba nyúlnak vissza. A szerény és tapogatózó útmutatást ezen a téren a protestáns és katolikus énekeskönyvek előszavai jelentik: néhány gyakorlati tanácsadás az éneklésre vonatkozólag, esetleg ezzel kapcsolatban néhány elvi kérdés leszögezése (*Gelei Katona István* öreg Graduáljának előszava a templomi orgona használata ellen – 1636). Ezeknek a helyenként oktató, tanácsadógaat előszavaknak a folytatói a latinul, vagy németül író, magyar származású teoretikusok (*Monetarius István*: *Epithoma*, 1518; *Bulyovszky Mihály*: *De emendatione organorum*, 1680; *Testatura*, 1711; stb.), akiknek munkássága ugyan legtöbbször csak helyi szempontok szerint értékelhető, mégis történeti jelentőségük: az első komolyabb célkitűzésű, magyarnyelvű zeneelméleti kompendiumok előkészítői, melyek ugyan még nem önálló zeneelméleti művek. Ugyanúgy, mint a régi graduálok előszavában a néhány itt-ott felbukkanó zenei megjegyzés, a legelső magyarnyelvű elméleti írás is gyakorlati tanácsadás: az 1740-es debreceni Szenczi-fordítású zsolttárkiadás függeléke „A’ ’Soltároknak a’ kóták szerént való éneklésének mesterségének rövid summája”.¹ Szerzője a tudós pedagógus és matematikus *Maróthi György*, aki három évvel később az 1707. és 1715. évi zürichi zsolttárkiadványok nyomán négyszólamú magyar zsolttárt bocsát közre (Szenczi fordításában), melynek függelékeképpen a legelső magyar vokális összhangzattant mellékeli „A’ Hármóniás éneklésről való rövid tanítás” címen. Az énekeskönyvek elé csatolt zeneelméletek gyorsan követik egymást, 1751-ben Kolozsvárt jelenik meg ilyen énekeskönyv, ezeknek újabb kiadásai pedig egészen a XIX. század közepéig őrzik ezt a tradíciót.

Az első összefoglaló kísérletek ugyancsak a XVII. században születnek. *Jean Benjamin de Laborde* „*Essay sur la musique ancienne et moderne*” címen négykötetes művet ír (1780), melyben *Pray György*nek 1779-ből keltezett levelére támaszkodva, jelentős fejezetet szentel a magyar zenének is. *Pray* említett levele a magyar zenére és táncrea vonatkozó adatok első összeállítására.² A melodiáriumok zeneelméleti jegyzetei a többszólamú éneklés problémáival foglalkoznak, *Balla Antal* pedig „A Hangról” írván (1774–1809) összefüggő zenei rendszer szerkesztésével kísérletezik, noha idegen minták nyomán. Eközben *Laborde* példáján felbuzdulva, a külföld is – különösen Németország – gyakran fordul érdeklődéssel a magyar zene felé. Megalakulása után két évvel az *Allgemeine Musik Zeitung* nagy cikket közöl *Klein Henrik* tollából a magyar táncról (1800),³ négy évvel később pedig ugyanott az erdélyi zenéről jele-

¹ *Szabolcsi Bence*: *Maróthi György magyar zeneelmélete*. Magyar Könyvszemle, 1927.

² V. ö. *Haraszi Emil*: Két tanulmány (2: *Jean Benjamin de Laborde és a magyar zene*. 1924.). *Isoz Kálmán*: *Pray és Laborde, Zenei Szemle*, 1926.; U. ö.: *Laborde forrása a magyar zenéről*. U. o. 1928.

³ *Klein Henrik*: *Über die Nationaltänze der Ungarn*. V. ö. *Bartalus István*: *Magyar Orpheus*, 1896. Előszó 18. és 25–28. l., *Fabó Bertalan*: *Ethnographia*, 1905. 369. l.; U. ö.: *A magyar népdal zenei fejlődése*. Bp. 1908. 221–224. és 232–234. l.

nik meg terjedelmesebb közlés.⁴ *Fusz János*, a XVIII–XIX. századforduló németes zeneszerzési irányzatának legkiválóbb magyarországi képviselője hat magyar zenei emléket tesz közzé ugyancsak a lipcsei Allgemeine Musik Zeitungban (1816), amelyeknek egyikét, a „Magyar szüretelő éneket” Beethoven dolgozza fel.⁵ *Kruchten József* Musikwesen in Ungarn c. cikke a mainzi Caecilia c. lapban (1829, V. köt. 20. füz.),⁶ *Marschner*: Über den Zustand der Musik in Ungarn (Allg. Mus. Ztg 1821) és a többi szórványosan fel-felbukkanó külföldi tudósítás – melyeket nálunk meglehetősen számontartanak – egyre sürgetőbben irányítja a figyelmet a magyar zenére s természetesen, hogy itthon is serkentőleg hat zeneirodalmunk kibontakozására. *Mátray Gábor* úttörő jelentőségű zenetörténetének⁷ – melyet még a Széchenyi Lajos gróf családjának szolgálatában kezd el írni – a magyar zenére vonatkozó fejezete⁸ éppen Kruchten cikkére támaszkodik forrásközléseiben. *Mátray* munkássága azonban túlnő a kor romantikus zeneirési irányzatán, a „Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye”⁹ és a XVI. századi „Történeti, bibliai és gunyoros énekek” közzétételével (1859) forráspublikációinkat indítja el. Az a zeneirodalom, ami előtte és körülötte virágzik – egyedül *Bartalus* munkásságát kivéve – még nagyon a kezdet kezdetén mozog és ha a módszertani alapvetéseken, a tankönyv-jellegén túl is jut (zongoraiskolák: *Rigler* 1798, *Gáti* 1802, összhangzattanok: *Gály* 1831, *Bartay* 1835, stb.), menthetetlenül belefulladás a romantika égetőnek tűnő álproblémáiba. *Liszt* írásai, iskolája (Mosonyi, Ábrányi) és ellenzéke (Brassai, Adelburg), különösen a cigányzene körül felmerülő viták után (1859) annyira uralkodnak a magyar zeneirodalmat, hogy mellettük alig juthat szóhoz egy-egy forráspublikáció, vagy egyéb problémakört megvilágító tanulmány. Mégis: a cigányzene körüli ellentétes véleménynyilvánítások – melyeknek sorozata mind a mai napig folytatódik, talán még a megindulásnál is hevesebb és fanatikusabb módon – valamilyen távlatot adnak a kutatásoknak. Ezzel kapcsolatban születnek az első hangszerproblémákkal foglalkozó tanulmányok (tárogató-kérdés) és ugyancsak ezzel kapcsolatban táguul a szenvedélyes vitatkozók látóköre régebbi korok felé (Rákóczi-nóta problémája), sőt még távolabb, egészen Tinódiig,¹⁰ annak igazolására, hogy a verbunkos-palotás stílusnál magyarabbak a régebbi korok dallamai, amelyeket természetesen kellő módszer és szaktudás hiányában nem tudnak saját igazolásukra módszeresen fölhasználni. Széles látókörű, rendszeres kutatásokat ebben az időben még csak *Mátray* és *Bartalus* végez, akiknek írásai még olyankor is kimagaslanak a többiek közül, ha történetesen éppen a nagy korproblémát, a cigányzenét boncolgatják.¹¹ *Bartalus*

⁴ Geschichte der Musik in Siebenbürgen (S. F. Stödig?). V. ö. *Major Ervin*: Muzsika, 1929. III. k. 41. l.

⁵ *Major Ervin*: Magyar dal Beethoven feldolgozásában. Országos Beethoven-zeneünnepély műsoralbuma. 1927.

⁶ Másodízben megjelent Die Biene c. pesti lapban. 1830. augusztus 21.

⁷ *Mátray Gábor*: A' muzsikának közönséges története. Tudományos Gyűjtemény, 1828–1832.

⁸ A' magyar muzsika története.

⁹ U. ö.: Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye. I. k. 1. és 2. füz. II. k. 1. füz. 1852, 1854, 1858.

¹⁰ *Szénfy Gusztáv*: Tinódi Sebestyén dalai s énekeinek ismertetése zenei tekintetben. Magyar Sajtó, 1858.

¹¹ *Mátray Gábor*: A magyar népdalok ritmikus sajátosságairól. Akadémiai Értesítő, 1852.; U. ö.: A magyar zene és a magyar cigányok zenéje. Magyarország és Erdély képekben, 1854.

már elvi kérdések fejtegetésébe bocsátkozik,¹² és a magyar zenetörténeti emlékek publikációján túl¹³ érdeklődéssel fordul az egyházi zene felé is: a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglaló beszéde,¹⁴ valamint egyéb erre vonatkozó írásai¹⁵ ma is értékes források az egyházzenénkel foglalkozóknak. Mátray megkezdett népdalpublikációi ugyancsak Bartalusban találunk folytatóra: a „Magyar népdalok” című hétkötetes nagy gyűjtemény (1873–96) Kodályék munkájának megindulásáig legteljesebb és legmegbízhatóbb népdalkiadványunkként szerepelt, történeti hivatkozásaikban Kodályék is igen gyakran fordulnak hozzá. Bartalus munkásságához csatlakozik *Szini Károly* református kántortanító működése is, aki először ismeri fel és hangoztatja munkájának előszavában a népi melódiák rendkívüli fontosságát, a nevelésben és a nemzet művészi fejlődésében egyaránt.¹⁶

A romantikus zeneírás túléli magának a zeneművészetnek a romantikus korszakát. A XIX. század zenéjének összefoglaló rendszerezése (bár ez a rendszerezés még meglehetősen külsőleges) csak 1900-ban lát napvilágot,¹⁷ a romantika zenei stílusára és művészeire vonatkozó részlet-tanulmányok és romantikus zeneesztétikánk pedig nem sokkal előzük meg ezt.¹⁸ A letűnt stílus zenésznemzedékének tekintélye még a század utolsó harmadában is oly nagy, hogy *Ábrányi Kornél* tanítványa, *Ságh József* Liszt Ferencnek ajánlja „Magyar Zenetörténeti Lexicon”-ját (1879), a századforduló idején lassan-lassan pozitivisták irányba terelődő magyar zeneírónemzedékből pedig *Ábrányi Kornél* mellett *Káldy Gyula*, romantikus szemléletű kiadványai és írásai népszerűsítik a kuruc kor dallam-romantikáját.¹⁹

A SZÁZADFORDULÓ AZONBAN» ÚJ IRÁNYT IS JELENT, olyant, amely nagyjában még ma is uralkodik zeneírásunkban. *Bogisich Mihály*, az Országos Magyar Cecilia Egyesület első elnöke, egyházzenei téren indítja el a monográfiák sorozatát,²⁰ melyeknek nagyjában folytatói mai zenetörténeti monográfiáink. A módszer, a szempontok természetesen számtalan változáson mentek keresztül, az alapelv, a monografikus összefoglalásokra építő tudományos rendszerezés azonban *Bogisich* nyomán fejlődött ki. Egyre több probléma vetődik fel a magyar zene tárgyalása során és egyre több összefoglaló kísérlet lát napvilágot. *Hofecker Imre*

¹² *Bartalus István*: Művészet és nemzetiség. Értekezések a Nyelv- és Széptudományok Köréből, 1876.

¹³ U. ö.: Adalékok a magyar zene történetéhez. U. o. 1882.; újabb adalékok. U. o. 1882.

¹⁴ U. ö.: A magyar egyházak szertartási énekei a XVI–XVII. században. Kisfaludy-Társaság Évlapjai IV., 1869.

¹⁵ U. ö.: Általános szemléje a magyar egyházak zenegyűjteményeinek, 1868. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből. III. k.-ben az egyházi zenéről szóló rész.

¹⁶ *Szini Károly*: A magyar nép dalai és dallamai. 1865. 2. kiad. 1872.

¹⁷ *Ábrányi Kornél*: A magyar zene a XIX. században.

¹⁸ U. ö.: Tanulmány Liszt Ferenc Koronázási miséje felett (1869); *Mosonyi Mihály* élete és jellemrajza (1872); Életéből és emlékeiből (1897); *Képek a múlt és jelenből* (1899); *Zenészet Aesthetica* (1877).

¹⁹ *Káldy Gyula*: A régi magyar zene kincseiből (1890); Régi magyar harci dalok, verbunkosok (1894); A régibb és újabb magyar táncokról; XVI–XVII–XVIII. századi magyar történeti énekek. Magyar Történeti Társulat Felolvasásai, 1895–1897.

²⁰ *Bogisich Mihály*: Melyik a valódi egyházi zene (1878); A keresztény-egyház ősi zenéje (1879); Magyar egyházi népének a XVIII. századból (1881); *Szegedi F. Lénárt* énekeskönyve (1886); *Cantus et Passio hung.* (1892).

általános zenetörténeteinek kívül²¹ megírja „A magyar zene egyetemes történetét”-t (II. kiad. 1895), a magyar zeneoktatás (1886) és a magyar zeneirodalom történetét (1895). *Bertha Sándor* a párisi *Le Mercure Musical* című lapban összefoglaló ismertetést ad a magyar zenéről,²² *Fabó Bertalan* pedig minden megbízhatatlansága, módszertelensége é3 kritikai szempont-hiánya ellenére is elsőknek vet fel összehasonlító folklóreproblémákat,²³ valamint a külföldi zenével és zenészekkel való érintkezés problémáit.²⁴ *Ábrányi Kornél*,²⁵ *Kacsóh Pongrác*²⁶ és *Drumár János*²⁷ többekévesbbé hiányos és különösebb rendszerező szempontok nélkül készült zenetörténetei nyomán megjelenik *Molnár Géza*nak, a zeneakadémia tudós tanárának kétkötetes Általános zenetörténete (1911–16), mai napig is leghasználatosabb kézikönyvünk. Individualista, pszichológikus szemlélete különösen alkalmassá tette e könyvet tankönyvül való felhasználásra mindaddig, amíg Bartha Dénesnek stílustörténeti szempontokat követő rövid összefoglalása helyébe nem lépett.²⁸ Ez az individuális-pszichológikus szempont Molnár Géza egész munkásságán érezhető, akár „A faji zene elméletéről”, akár „A diszsonanciák határáról”, akár a magyar hangszor akusztikai megvilágításáról, vagy a magyar zene elméletéről szóljon is a szerző. A Lipcsében tanult Molnár Géza munkásságával már a nagy uyugati szellemi áramlatok visszhangja érkezik Magyarországra. Eljárásával, módszeres adatkritikájával *Seprődi János* irányzatához kapcsolódik, aki régi erdélyi zenei emlékek tanulmányozásával, egyházzenei és népzenei munkáival szerzett érdemeket.²⁹

A nagy európai szellemi áramlatok képviselője a tragikus sorsú *Kovács Sándor* is, a zongorapedagógiának világviszonylatban is egyik legjelentősebb mestere. Írásaiban, melyek a zenetudomány legkülönbözőbb ágaira terjednek ki,³⁰ az akkori legmodernebb pszichológia eredményeit alkalmazza a zenére.³¹ Spenceriánus nézeti egészen új szempontokkal gazdagítják a zenei fejlődés történetének vizsgálatát, hátrahagyott írásaiban pedig a mai zeneesztétikai kutatások legégetőbb kérdéseit boncolgatja (beérzés kérdése, zenei szimbolika problémája, stb.) külföldi tudósokat is felülmúló alapossággal és szaktudással. Ugyancsak európai

²¹ *Hofecker Imre*: Általános zenetörténet (1890 ?); A zene története. 3. kiad., 1913.

²² *Bertha Sándor*: La musique des Hongr. 1907.

²³ *Fabó Bertalan*: Rythmus und Melodie der türkischen Volkslieder (1910); A magyar népdal zenei fejlődése (1908). V. ö. *Seprődi János*: Erdélyi Múzeum, 1898.

²⁴ *Fabó Bertalan*: Haydn és Magyarország. 1909.

²⁵ *Ábrányi Kornél*: Általános zenetörténet. 1886. 2. kiad. 1905. Sajtó alá rend. Kereszthy I.

²⁶ *Kacsóh Pongrác*: A zene fejlődéstörténete. A Műveltség Könyvtára, m. k., 1909.

²⁷ *Drumár János*: Zenetörténet. I–II. k. 1904–1907.

²⁸ *Bartha Dénes*: Egyetemes zenetörténet. I–II. k. 1935. Utána még Szabolcsi Bence írt zenetörténetet.

²⁹ *Seprődi János*: Marosszéki dalgyűjtemény, Ethnographia, 1901–1913.; Feladatok a magyar zene körül, Budapesti Szemle, 1906. V. ö. Zenevilág, 1906. X. 22. és XI. 17. l.; A Kájoni-kódex irodalmi és zenetörténeti adalékai, Irodalomtörténeti Közlemények, 1909.; A székely táncokról, Erdélyi Múzeum, 1909.; A magyar zene fajtái, Ethnographia, 1902., stb.

³⁰ *Kovács Sándor*: Prolegomena a zene fejlődéstani történetéhez (1907); Zeneesztétikai problémák (1915); Zur Frage der mus. Renaissance (1911); Hogyan gyakoroljunk? (1916); Hátrahagyott zenei írásai (1928), sajtó alá rend. Molnár A.

³¹ U. ö.: Bach és Händel zenéjének lelki alapjai. 1911.

eszméket hirdet *Molnár Antal* is, a Zeneművészeti Főiskola tanára. A lélektani szempont helyébe nála a szociológiai és etikai érdeklődés lép, ám a pszichológiai problémák elöl sem zárkózik el.³² Széles látókörű szintézisei úttörő jelentőségűek, bár helyenként a társadalmi, esztétikai, vagy etikai szempontoknak a zenei szempontok rovására menő túlságos értékelése idegenszerűen hat. Sokkal pozitívabb úton haladnak a magyar és egyetemes zenetörténet lelkes kutatói: *Szabolcsi Bence*, *Bartha Dénes*, *Isoz Kálmán*, *Gombosi Ottó*, *Haraszi Emil* és *Major Ervin*. Közülük Szabolcsi Bence nevéhez fűződik a magyar zenei mult módszeres feltárása, az egyes kultúrtörténeti korszakok megrajzolása, a sokféle mutató, nagyjában rendezetlen adatoknak stílustörténeti rendbe való beillesztése. Munkái, amelyek egyes korok zenei életét tárgyalják,³³ egyedülállóak zeneírásunk történetében, minden ilyenfajta kutatás alapjául szolgálnak. Bartha Dénest a régi magyar dallamok foglalkoztatják ugyancsak stílustörténeti szempontból,³⁴ de tanulmányokat szentel a XVI–XVII. századi külföldi stílkérdéseknek is.³⁵ Isoz Kálmán J. Wolf és P. Wagner zenei paleográfiai eredményeit alkalmazza első zenei emlékeinkre,³⁶ ezenkívül egyes városok zenei múltját tárja fel alapos forráskritikával.³⁷ Gombosi Ottó, Haraszi Emil és Major Ervin magyar zenetörténeti részletproblémákkal foglalkozik, ezenkívül külföldi stílusproblémák (Gombosi), magyar és külföldi zenei kapcsolatok (Haraszi), vagy a költészet és a zene között fennálló kölcsönhatások (Major) tanulmányozása köti le figyelmüket.³⁸

³² *Molnár Antal*: Az európai zene története 1750-ig (1920); A zenetörténet szociológiája (1923); A zongoramuzsika története, *Zenei Szemle*, 1929.; A ma zenéje, Népszerű Zenefüzetek.

³³ *Szabolcsi Bence*: A magyar zene története, Népszerű Zenefüzetek; A régi zenetörténet problémái, *Budapesti Szemle*, 1924.; A középkori magyar énekmondók kérdéséhez, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1928.; Tinódi zenéje, *Zenei Szemle*, 1929.; A XVI. századi magyar históriás ének zenéje, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1931.; A XVII. század magyar főúri zenéje (1928); A XVIII. század magyar collégiumi zenéje, *Zenei Szemle*, 1930.; A magyar romantika eszmevilága, *Budapesti Szemle*, 1933.; A magyar romantikus műzene főirányai, u. o. 1935., stb.

³⁴ *Bartha Dénes*: A magyar énekelt vers forrásai Faluditól Horváth Ádámgig (1932); A XVIII. század magyar dallamai (1935).

³⁵ U. ö.: *Probleme der Chansongeschichte im XVI. Jahrhundert* (1931); *B. Ducis und Appenzeller* (1930).

³⁶ *Isoz Kálmán*: *Latin zenei paleográfia és a Pray-codex zenei hangjelzései*. 1922.

³⁷ U. ö.: *Körmöcbánya zenészei a XVII. században* (1907); *Körmöcbánya XV–XVI. századi zenészeiről* (1908); *Buda és Pest zenei művelődése, 1686–1873*. I. k. 1926.; *A Pest-Budai Hangszegyesület nyilvános hangversenyei* (1934), stb.

³⁸ *Gombosi Ottó*: *Bemerkungen zur l'Homme armé Frage*. *Zeitschrift für Musikwissenschaft*, 1928.; *Italia patria del basso ostinato*, *Rassegna musicale*, 1934.; *Zur Vorgeschichte der Toccata*, *Acta Mus.* 1934.; *Zenei élet Mátyás király udvarában*, *Muzsika*, 1929.; *Die ältesten Denkmäler der mehrstimmigen Vokalmusik aus Ungarn*, *Ungarische Jahrbücher*, 1931.; *Bakfark Bálint élete és művei* (1935). – *Haraszi Emil*: *Barokk zene és kuruc nóta*, *Századok*, 1933.; *II. Rákóczi Ferenc a zenében*, *Rákóczi Emlékkönyv*, 1935.; *Marie de Hong. et son Ungarescha*, *Revue de Musicologie*, 1931.; *Le prince S. Báthory et la musique italienne*, u. o.; *La musique hongroise* (1933), stb. – *Major Ervin*: *Verseghy mint dal- és zeneszerző*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1925. *Verseghyről* még u. o. 1924-ben; *Kisfaludy Sándor és a muzsika*, *Muzsika*, 1929.; *Fáy András és a magyar zenetörténet* (1934); *Bihari János*, *Zenei Szemle*, 1928., stb.

Lehetetlen volna rövid áttekintésünkben mindenkit felsorolnunk még fontosabb zeneíróink közül is. Csupán utalunk *Hammerschlag János* nagyjelentőségű stíluskérdésekkel foglalkozó tanulmányaira, *Sebestyén Ede*, *Sztankó Béla*, *Tóth Aladár* magyar zenetörténeti dolgozataira, *Lakatos István* erdélyi zenével foglalkozó írásaira, valamint *Gálos Rezső*, *Gárdonyi Zoltán*, *Geszler Ödön*, *Fábián László* stb. munkáira.

AZ EREDMÉNYEK AZONBAN KORÁNTSEM JELENTIK A PROBLÉMAK MEGOLDÁSÁT. A messzi századokhoz visszanyúló emberi emlékezés minél nagyobb utat tesz meg a multba, annál fáradtabban tér vissza, annál dadogóbban, szaggatottabban beszél el azt, amit látott, vagy hallott. Néhány évszázad kódében már teljesen megszakad a folytonosság, már csak egyes eseményeket tart számon az emlékezés, néhány elszigetelt jelenséget, a történetíró pedig mai logikával próbálja ezeket egymással összefüggésbe hozni. Ezeket az összefüggéseket nagyon könnyű megtalálni ott, ahol az adatok valamilyen egységes folyamatnak a láncszemei, valamilyen nagy történeti, vagy valamilyen stílusegységbe tartoznak bele – de nagyon nehéz kapcsolatba hozni az adatokat, ha ezek mögött nemcsak hogy nincsen összefüggő stílustörténeti egység, de még azt sem tudjuk, hogy két adat két egymásután következő stílusnak a maradványa, vagy volt a kettő között egyéb is, amelyről adat hijján semmit sem tudunk. A folytonosság, a stílusfejlődés problémája sehol sem olyan fontos, mint a magyar zenetörténetben. Máshol a kapcsolat a mester és a tanítvány között sokkal közvetlenebb, a zenekultúra egységesebb, az életnek a rekonstrukciója kevés adatból is könnyebb. A mi adataink nagyon sokfelé nyitnak utat: az énekmondók, jokulátorok, igricek, a históriás ének felé mutatnak, az őmagyar Mária-siralom távolról a nagy katolikus énekeskönyvek világához kapcsolódik, de hogy mi volt az átmenet ezek között, volt-e más zene akkor, amikor mi csak énekmondókról tudunk, és volt-e komoly világi énekkultúránk akkor, amikor az emlékek csak az egyházi zenére utalnak, nem tudjuk. De nemcsak a stílusproblémák, a stílusváltások kérdése is megoldatlan a magyar zenetörténetben. Megvalósításra vár még egyes részletkérdések alapos vizsgálata is. Sok mindent tudunk, sok mindent ismerünk a legapróbb részletekig, mégis akad olyan kérdés, amelyikben nagyon hézagos a tájékozottságunk. Így például a versnek, a költészetnek a szerepét zenei gyakorlatunk kialakításában csak sejtjük. Ismereteink a magyar verselésre vonatkozóan nagyon gyérek, egyes problémákkal szemben pedig éppen tanácstalanul állunk. Szenczi zsoltárfordításainak kérdése például mai napig is tisztázatlan, jóllehet sokan foglalkoztak már vele (*Arokháti Béla*, *Kérékgyártó Elemér*), megoldásuk még a kezdet legkezdetén van. Ugyanígy állunk az egyházi népének eredetének kérdésével, a régi magyar hangszeres előadásmódok, énekes gyakorlatok problémáival és az összehasonlító stíluskérdésekkel szemben is. Még nagyon sok problémának kell megoldódnia addig, amíg az első nagy magyar zenetörténeti szintézis napvilágot láthat. Hiszen lehetetlen elhinnünk, hogy a magyar zene valóban ott kezdődik, ahol az írásos emlékek számunkra megőrizték, annál is inkább, mert ez a megőrzés is nagyon hiányos. A XVI. századból fennmaradt néhány tucatnyi dallam után közel százéves némaság van, az 1607-es protestáns zsoltárfordítás idegen dallamai után pedig majdnem ugyanannyi. Rendszeres írásbeli gyakorlat csak a XVIII. század derekán kezdődik, közben csak néhány elszórt adat utal a magyar zene lappangó életére. Csakhogy ez a néhány adat sokkal fejlettebb zenei ízlésről tanuszkodik, hogysen elhihetnők, hogy ezek voltak a kezdeményezések. A kezdetekre már csak utalásokat találunk a nép zenéjében. Nem elmaradott-

ság ez, csupán felfogáskülönbség nyugat és kelet között: a nyugati ember leírja azt, amit félt az elmúlástól, a keleti emlékezetébe vési, apáról fiúra hagyja, mint valami régi családi ékszer. És ez az emlékezetbevésés sokkal mélyebb zenekultúrát jelent: ami le van írva, azt felesleges megtanulni, az már úgyis óva van ez elmúlástól, ami azonban "szájról-szájra, generációról-generációra öröklődik, annak folyton élőnek kell lennie, ne-hogy elvesszen. Így volt ez a római egyház zenéjével is, a gregorián dallamvilág – amely ugyancsak keleti eredetű – közel nyolcszáz évig élt íratlanul, hagyomány formájában. Az írásbeliség megjelenése nálunk a XVI. században nem jelenti még az emlékezés fáradtságát: Tinódi dallamait inkább csak a beáramló nyugati műveltség íratta le és nyomattatta ki. Az emlékezés a mai napig megtartotta őket a nép között. Az írásbeliség nálunk a nyugati kultúrába való belekapcsolódást jelenti, talán új fejezetét a magyar zenetörténetnek, de semmi esetre sem kezdeteit. A kezdeteket sokkal régebben kell keresnünk: olyan időkben, ahova csak az emlékezés képes elérni. Nem valószínű azonban, hogy az emlékezés mindent megőrzött, sőt azt sem tudjuk, hogy mit és mennyit őrzött meg abból, amit meg akart tartani. Mert a történelmi korszakok nagyon makacsok: az írásbeliség sem jegyez föl mindent, csak azt, amit érdemesnek tart, méltónak arra, hogy megmaradjon. Hogy pedig mi volt érdemes, vagy esetleg mi volt szükséges, illendő a feljegyzésre, azt a mindenkori közönség szabta meg. Az igazán őszinte magyar zenetörténetírás éppúgy, mint Horváth János az irodalomtörténetben, a közönségnek és a művésznek a műalkotáson keresztül fennálló viszonyát vizsgálja. Ez azonban nem végső kérdés, csupán az írásbeliség problémája. A végső problémákra a népzenei kutatásoknak kell feleletet adniok.

BARTÓK ÉS KODÁLY KORSZAKALKOTÓ FELFEDEZÉSEI nyomán ilyen téren is megindultak a kutatások. Mátrayék és Bartalusék leíró módszere a mesterek kezében összehasonlítóvá válik. Egész csomó új probléma vetődik fel a népdallal kapcsolatban, melyeknek fontossága elvitathatatlan. A kezdeményezőők munkája két irányba mutat: *Bartók* a népdal monografikus leírásán túl³⁹ a szomszéd népek népzenejével való egybevetésén fáradozik,⁴⁰ egymásután adja ki a román népdalgyűjteményeket;⁴¹ *Kodály* a rokon népek zenéjével és a régi magyar zenével való kapcsolatokat dolgozza ki.⁴² Mindketten azonban széles látókörű muzikusok, *Bartók* számtalan cikket ír a modern zenéről,⁴³ a régi hangszeres technikákról,⁴⁴ *Kodály* zenekritikákat ír a Nyugatba, a Pesti Naplóba⁴⁵ és a magyarországi zenei nevelést tanulmányozza.⁴⁶ Nyomukba egész sereg tanítvány szegődik, akik az eredet problémájára, vagy a népzenei kutatások egy-egy részletkérdésére próbálnak választ adni. Közülük elsősorban *Szabolcsi Bence* foglalkozik az eredet kérdéseivel, keleti zenei rokon-

³⁹ *Bartók Béla*: A magyar népdal. 1925.

⁴⁰ U. ö.: Népzene és a szomszéd népek népzeneje. 1934.

⁴¹ U. ö.: Hunyad megyéből: Ethnographia, 1914.; Mármarosból: Volksmusik der Rumänen von Maramureș, Sammelbände für vergleichende Musikwissenschaft-sorozatban (1923); Melodien der rum. Colinde (1935).

⁴² *Kodály Zoltán*: Árgirus nótája, Ethnographia, 1920. (Különlenyomata 1921-ben jelent meg, csak ez helyes!) Néprajz és zenetörténet, Ethnographia, 1933.; Magyarság a zenében (Szekfű Gyula: Mi a magyar? 1939.). Sajátságos dallamszerkezet a cseremisiz népzeneben, Balassa József Emlékkönyv, 1934. stb.

⁴³ *Bartók Béla*: Melos, 1920.; Mus. Times, 1929.

⁴⁴ U. ö.: A clavicenre írt művek előadása, Zenei közl. 1912.

⁴⁵ *Kodály* 1917–1919-ben írt zenekritikákat.

⁴⁶ *Kodály Zoltán*: Zene az óvodában, Magyar Zenei Szemle, 1941.

ságunkkal, sőt elvi kérdésekkel, a pentatonia eredetével is.⁴⁷ A többiek legtöbbször dallampublikációkkal segítik elő a munkát (*Lajtha László, Veres Sándor, Volly István, Dincsér Oszkár, Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Kerényi György*), bár akadnak közöttük elméleti tanulmányokkal foglalkozók is. *Vargyas Lajos* első népzenei monográfiánkat írja meg, *Major Ervin* a műzene és népzene problémáival, a cigányzenével foglalkozik,⁴⁹ *Lajtha László* a hangszerábrázolásokról ír tanulmányt.⁵⁰

Bartók és Kodály mozgalma újabb tudományos nézőpontokkal gazdagította zenetörténeti szemléletünket. A népdalvizsgálat magával hozza a régi műdalok és gyermekdalok rendszerezését (*Kern Aurél, Molnár Imre, Lajtha*), a népi egyházi énekek összegyűjtését (*Harmath Artur, Bárdos Lajos*), a népi magyarságból kiinduló szemlélet pedig irányt szab a zenetörténeti kutatásoknak. Ez az irányzat, mely egész Európában egyre jobban terjed, ismét újabb közös szempontot jelent a magyar és az európai zenetörténetben, hiszen minden nagy európai stílusváltásban döntő szerepet játszott a népi zene, vizsgálatuknál okvetlenül tekintetbe kell vennünk a zenei folklort is, bármilyen nemzeti zenekultúráról legyen is szó.

Az eredmények, elvi jelentőségű megállapítások nem is késnek sokáig. Kodályék munkája nyomán a népzeneik területén uralkodó cigányos, romantikus elképzelések helyébe a keleti eredetű pentaton dallamiság magyar voltának tudata lép, a magyar őstörténettel és nyelvészettel karöltve a népzenei kutatások eredetünk kérdéseire derítenek fényt, zenei rokonságunk feltárása pedig (Kodály, Szabolcsi) a nyelvészet eredményeit támogatja értékes adalékokkal. A zenetörténeti studiumok egy-egy homályosabb kérdésénél, így például a régi vokális interpretáció problémájánál, sokat lendít előre a népzenei előadásmódokban észlelhető analógiás esetek ismerete. Mindez a hirtelen napfényrekerülő új eredmény elsőik közé helyezi Magyarországot a népdalkutató államok között, módszert, rendszert Bartóktól és Kodálytól tanulnak azoknak a nemzeteknek a tudósai, amelyek hazánk példáján felbuzdulva a népzene oldaláról közelednek nemzetük zenetörténetéhez. Mégis, nagyon sok nyitott kérdés van még ma is. Különösen az anyag összegyűjtése körül vannak még sürgős tennivalók, hiszen nem tragikusodó, szentimentális kesergés az egyre-másra felhangzó panasz, hogy legértékesebb népzenei rétegünk, az ősi pentaton dallamstílus ma már kiveszőben van, minden késés végzetes lehet összegyűjtésükben. Hiányoznak ezenkívül népzenei monográfiáink, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy valaha komoly zeneföldrajzi kutatásokat végezzünk Magyarországon. A fiatalok érzik a hiányt, itt-ott egy-egy figyelmeztető szó is elhangzik,⁵¹ a munka azonban még várat magára.

AMILYEN GAZDAG ZENEI FOLKLOREIRODALMUNK, amilyen szeretettel fordulnak kutatóink a régi magyar zenei emlékek felé, éppoly elhanyagolt és műveletlen terület az elméleti zenetudomány, az esztétika, és majdnem ugyanolyan a külföld zenéje iránti érdeklődés. Zeneelméleti munkáink messze sántikálnak a németországi gazdag teoretikus irodalom

⁴⁷ *Szabolcsi Bence*: Népvándorlaskori elemek a magyar népzeneben, Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok, Ethnographia; A primitív dallamosság: a hangjelöléstől az ötfokúságig, Kodály Emlékkönyv, 1943.

⁴⁸ *Vargyas Lajos*: Áj falu zenei élete. 1942.

⁴⁹ *Major Ervin*: A népies műzene és a népzene kapcsolatai. 1933.

⁵⁰ *Lajtha László*: Muzsika, 1929.

⁵¹ *Járdányi Pál*: A magyar népdalgyűjtés új feladatai, Kodály Emlékkönyv, 1943.

mögött, a többé-kevésbé jólsikerült tankönyv nivóján alig emelkedik felül magyar szerző munkája. Tudományos célkitűzésű elméleti művet, a romantikus kor néhány próbálkozásától eltekintve, a XX. században jóformán nem ismerünk. A gyakorlati szempontok, a tanulhatóság követelményei nem engedik, hogy a kis kézi kompendiumok színvonalánál magasabb mértékkel mérhető művek szülessenek. Zeneesztétikai irodalmunk mindössze két említésreméltó munkát tartalmaz⁵² és még ezek sem olyanok, hogy többet mondhatnának általános érvényű igazságoknál.

Ugyanilyen szegényes zeneirodalmunknak az a része is, amely külföldi zenei problémákkal foglalkozik. Azok a hatalmas méretű monográfiák, melyeket külföldi tudósok szentelnek a zene nagy géniuszainak (Wyzewa és Saint Foix; Mozart, Schweitzer; Bach, Pirro; Bach, stb.), nálunk apró, igénytelen ismeretterjesztő könyvecskékékké zsugorodnak még legkiválóbb zeneiróink kezében is.⁵⁸ Ezek azonban még mindig mérhetetlen magasságban vannak afölött a nagymennyiségű novellisztikus, regényes életrajz fölött, amelyekkel egyre-másra árasztják el a könyvpiacot zenei álszakembereink, vagy az üzletemberek. Ez a műfaj, mely külföldön sehol sem ismeretes ilyen mértékben, zeneirodalmunk legveszedelmesebb fekélye: a kis mindentudó zenei zsebkönyvekkel, kis kézi zenei lexikonocskákkal karöltve a leghetlenebb tévtanításokat plántálják bele a köztudatba.⁵⁴ Ezek ellen hadakozni szélmalomharccal egyenlő, ha azonban elgondoljuk, hogy ezzel a költséggel és fáradsággal komoly zenei könyveket adhatnánk a közönség kezébe, amelyek a már tudományosan bebizonyított nézeteket népszerűsíteneék, a közönség figyelmét a konjunktura-zeneszerzők helyett a zeneművészet nagy alkotói felé fordítanák, őszinte szomorúság fog el.

Liszt az egyetlen, akinek nálunk is komoly irodalma van.⁵⁵ Rajta kívül saját nagy zeneszerzőinkről sincs több egy-egy elszórt cikknél. Olyan stílustörténeti fejtegetés, mint például *Edwin von der Nüll* könyve Bartók Béláról, nálunk csak távoli reménység. Nagyjainkról, Bartókról, Kodályról, Dohnányiról is egy-egy elszórt, általánosságokban mozgó cikk ad valamilyen hiányos képet⁵⁶ s még most is, az egymásután megünnepelt három hatvanéves jubileum után, sem tudunk róluk sokkal többet, mint azelőtt, pedig különösen a stílusproblémák során érdemes volna közelebb-ről foglalkozni művészetükkel, túljutva immár a „népzenéből táplálkozó műzene” és egyéb hasonló kliséken. Az ilyenfajta értékelések, amelyek a néptől vett inspirációk mögött nem látják meg Bartók és Kodály hatalmas egyéni művészetének titkait, és a népszerűsítés érdekében meghamisítják, plakáttá kiabálják, vagy klisébe szorítják művészetüket, még az adhoc újságcikkek nivójára sem emelkednek. Zenénk fiataljairól, mai zenei irányainkról pedig éppenséggel semmit nem tudunk, egy-egy elszórt újságcikken kívül sehol sem esik róluk szó.

⁵² *Prahács Margit*: A zeneesztétika alapp problémái (1935); *Molnár Antal*: Zeneesztétika (1938).

⁵³ *Papp Viktor*: Beethoven (1921); *Szabolcsi Bence-Tóth Aladár*: Mozart (1941); *Lichtenberg Emil*: Bach (1940), Mozart (1940). Külföldi munkákkal egyenlő értékű rövid stílustörténeti összefoglalás Bartha Dénes műve Beethovenről. (Bp. é. n.)

⁵⁴ V. ö. *Bartha Dénes*: Magyar zenei szemle, 1941. 256. l.

⁵⁵ *Gárdonyi Zoltán* és *Takács Menyhért* könyvei a Musicologia Hungarica sorozatban. Lásd még *Kókai Rezső*, *Bartha Dénes*, *Isoz Kálmán* és *Pauler Ákos* nagyjelentőségű tanulmányait.

⁵⁶ Kisebbségi könyvet, illetve füzetet, írt Bartókról *Haraszti Emil* (1930), Kodályról *Molnár Antal* (1936) és Dohnányiról *Papp Viktor* (1927).

EGYETLEN KOMOLY ZENETÖRTÉNETI LAPUNK támogatja a muzikológiai kutatásokat: a harmadik évfolyamában levő Magyar Zenei Szemle (szerkeszti *Bartha Dénes*). A népzenei közlések megjelenési helye az *Ethnographia*, többi zenei lapunk (Énekszó, szerk. *Kerényi György* és *Kertész György*, Magyar Kórus, szerk. *Bárdos Lajos–Kertész György*, *A Zene*, szerk. *Horusitzky Lajos*, *Magyar Dal*, szerk. *Lóczy János* stb.) inkább pedagógiai, egyesületi, vagy egyházzenei jellegű. Komoly zenei lapunk a múltban sem volt sok (jóllehet a századforduló óta szinte túlságosan nagyszámú zenei lapunk indult). Említésre méltó a *Zenei Szemle* (1917–29) és a *Muzsika* (1929), melyeknek írói komoly felkészültséggel szolgálták a magyar zenekultúrát.

A jövő nemzedékre még nagyon sok feladat vár. Vázlatos áttekintésünkben csak a legfontosabb problémákat érinthettük, ezeken kívül azonban még nagyon sok kérdés várja feldolgozóját. A munka mostmár könnyebb, azok a fiatalok, akik Kodály Zoltán iskolájában nevelkedtek, a módszertani tudást magukkal hozzák már, a szintetikus elgondolást pedig örökségül kapják tanítóiktól, csupán az itt-ott előbukkanó hézagokat kell áthidalni, hogy a magyar zenetörténet nagy szintézise létrejöhessen.

SZÖLLŐSY ANDRÁS

Felelős kiadó: Albrecht Dezső.

Minerva Rt. Kolozsvár. 1462. – Felelős vezető: Major József.

ELŐFIZETÉSEK NYUGTÁZÁSA:

1939. évi előfizetését rendezte: Biró György.

1940–41. évi előfizetésüket rendezték: Csavar Ernő, Gaál Ferenc, dr. Jancsó Elemér, dr. Kuun Géza, gróf Teleki Arctur.

1940–41. évre egyéb összegeket fizettek: Biró György 5 P., Kujáni Ferenc 5 P.

1942. évi előfizetésüket rendezték: Áll. Polg. Isk. Tanárképző Főiskola Történelmi Tanszéke, Bába Miklós, Buszek Gyula, Búzás Imre, Csavar Ernő, Esztergom sz. kir. város, Gaál Ferenc, Havadtőy Sándor, Kaposi Alice, Keresztesi Aladár, dr. gróf Kuun Géza, dr. Nagy Miklós, Nagy Sándor, Naszódi m. kir. áll. gimnázium, Schneider Dezső, Szabadság Szálloda Ujvidék, dr. Szabó István, gróf Teleki Arctur, Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara Debrecen, Vákár József.

1942. évre egyéb összeget fizetett: dr. Jancsó Elemér 3.60 P.

1943. évi előfizetésüket rendezték: Albert Vilmos, Áll. Polg. Isk. Tanárképző Főiskola Történelmi Tanszéke, Bajai Takarékpénztár, Balás Gábor, Balla Alajos, Balogh Pál, dr. Baráth Béla, Bartha István, Bene Ferenc, dr. Bélteki Sándor, Binder Ottó, Brassai Béla, Buszek Gyula, dr. Buzás Lajos, Chemez Elemér, dr. Csiky János, Csipak Lajos, Damján Elek, Dananay László, dr. Deák Imre, Egyetemi Kisebbségi Intézet Pécs, Esztergom sz. kir. város, dr. Fazakas József, dr. Fazakas János, Fazekas József, dr. Fehérváry Dezső, Ferencz József, Fodor Pál, dr. Főríz Margit, Gaál Ferenc, dr. Gaál Gyula, Gál Ferenc, Gödri Endre, Göncz Árpád, Hangya, Budapest, Havadtőy Sándor, Hegedűs Nándor, Hódmezővásárhelyi ref. gimnázium könyvtára, Imets Tamás, dr. Jelen Miklós, dr. Jeney Endre, dr. Juhász Pál, dr. Kari könyvkereskedés, Kalmár Tihamér, Kádár Ferenc, id. Kádár Imre, dr. Keledy Tibor, Keleti Kereskedelmi Főiskola gróf Széchenyi István Egyesülete, Kiss László, dr. Koncz Árpád, dr. Kölcsey Sándor, Közművelődési Könyvtár, Kramár László, dr. gróf Kuun Géza, Leiker János, dr. Magoss György, Magyar Fűszerpaprika Értékesítő Központi Szövetkezet, Major község elöljárósága, Mara Dezső, Markovits Manó, Mátyás József, dr. Mendöl Tibor, Misángyi Vilmos, Nagy Imre, dr. Nagy Iván, dr. Nagy Miklós, Nagyilva község, Nagykőrösi Kaszinó, Nagykőrösi polgármesteri hivatal, Naszódi m. kir. áll. gimnázium, dr. Nánsi Géza, dr. Nékám Sándor, dr. Oberding József György, Óradna községi elöljáróság, Padányi-Gulyás Jenő, Pécs városi kereskedelmi iskola, Pintér István, Poyvár Szabolcs, Rákosi György, dr. Rákossy István, Ref. polgári leányiskola Sepsiszentgyörgy, Réthy Dezső, dr. Roszkopf Béla, dr. Schilling Árpád, Schubert Tódor, dr. Schriffert Béla, Simon Ákos, Simonka Zoltán, Szabadság szálloda Ujvidék, dr. Szabó István, Szatmárnémeti honv. áll. parancsnokság, Szászrégen m. város, polgármesteri hivatala, Székely Nemzeti Múzeum, Szélinger Jenő, Szilassy László, Sziij Rezső, Szőke Mihály, Takács Ferenc, dr. Tarján Pál, gróf Teleki Arctur, dr. gróf Teleki Mihály, Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara, dr. Tóth Zoltán Nagykőrös, Városi Közkönyvtár, dr. Veress Dezső, dálnoki Veress Lajos, dr. Vernes Gyula, Vitályos Géza, dr. Vlossák Rudolf,

Az 1943. évre egyéb összegeket fizettek: Adorján Ferenc 6 P., Ajtay Gábor 8 P., dr. Ambrózy Pál, 4.50 P., Áll. Polg. Fiúiskola Cegléd, 9 P., Bakk József 9 P., dr. Bakodi Antal, 5 P., Balla Alajos 9 P., Bartha István 6 P., Barucha József 4.50 P., Bencze László 6 P., Békéscsabai Kaszinó 9., Bernáth Gyula 10 P., Biró Ferenc 9 P., Biró Vencel 9., Bokor Zoltán 6 P., Borsai Andor 4 P., dr. Boross Kálmán 4 P., Brüll Emánuel 9., dr. Császár Károly 6., Csermelyka József 4.50 P., Csiha Sándor 9 P., Csík vármegye iskolán kívüli Népművelő Bizottsága 9., Csík József 6., Csipak Lajos 9., Czebe Valér 9., gróf Degenfeld Miksa 7.50 P., dr. Dévald László 9., dr. Dzsida Elemér 9., Duna-Tiszai Mezőgazdasági Kamara 7 P., Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Érsekújvár 10 P., Entz Géza 9 P., Erdős Gábor 6 P., dr. Farkas László 8 P.,

(Folytatjuk.)